

**MARGULAN
UNIVERSITY**

**ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)**

**Том 4 № 4
2025**

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

**LANGUAGE AND LITERATURE:
THEORY AND PRACTICE**

**ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

**MARGULAN
UNIVERSITY**

**ISSN 2957-5567 (Print)
ISSN 2957-5575 (Online)**

**2022 жылдан шығады
Издается с 2022 года**

**ӘЛКЕЙ МАРҒҰЛАН АТЫНДАҒЫ ПАВЛОДАР ПЕДАГОГИКАЛЫҚ УНИВЕРСИТЕТІ
ПАВЛОДАРСКИЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ УНИВЕРСИТЕТ ИМЕНИ АЛЬКЕЯ МАРГУЛАНА
ALKEY MARGULAN PAVLODAR PEDAGOGICAL UNIVERSITY**

**ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ:
ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ**

**ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА:
ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА**

**LANGUAGE AND LITERATURE:
THEORY AND PRACTICE**

4(4) 2025

ТІЛ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТ: ТЕОРИЯСЫ МЕН ТӘЖІРИБЕСІ

КУӘЛІК

2022 жылы 4 наурызда

№ KZ06VPY00046675

мерзімді баспасөз басылымын,

ақпараттық агенттікті және желілік басылымды есепке қою туралы
Қазақстан Республикасы Ақпарат және қоғамдық даму министрлігі

РЕДАКЦИЯЛЫҚ АЛҚА

Бас редактор **Темірғазина Зифа Қақбайқызы**, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55776658000

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>

Web of Science ResearcherID: AAC-7121-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Атқарушы хатшы **Гаранина Екатерина Петровна**, филология ғылымдарының кандидаты, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56258135800

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Халықаралық редакция алқасының мүшелері:

Ағманова Әтіркүл Егембердіқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан.

Scopus ID: 56223933300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>

Web of Science ResearcherID: E-5676-2015

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

Әбішева Сәуле Жүнісқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55801544900

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>

Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Бабка Ярослав, қоғамдық ғылымдар хабилиттелген докторы, профессор, Зелена-Гура университеті, Зелена-Гура қ., Польша.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8675-553X>

Жарқынбекова Шолпан Құзарқызы, филология ғылымдарының докторы, профессор, Л. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана қ., Қазақстан.

Scopus ID: 55446258300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>

Web of Science ResearcherID: P-3739-2014

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Зикл Павел, PhD, доцент, Градец-Кралове университеті, Градец-Кралове қ., Чехия.

Scopus ID: 57952438500

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57952438500>

Web of Science ResearcherID: GWV-1126-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/34531336>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1268-6885>

Кожина Алла, филология ғылымдарының докторы, профессор, Польша ғылым академиясының Поляк тілі институты, Краков қ., Польша.

Scopus ID: 59158273400

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59158273400>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Кусе Холгер, филология ғылымдарының докторы, профессор, Славистика институты, Дрезден техникалық университеті, Дрезден қ., Германия.

Scopus ID: 26033027200

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26033027200>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Лучик Малгожата, филология ғылымдарының докторы, профессор, Зелена-Гура университеті, Зелена-Гура қ., Польша.

Scopus ID: 57216740660

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Николаенко Сергей Владимирович, педагогика ғылымдарының докторы, профессор, П.М. Машеров атындағы Витебск мемлекеттік университеті, Витебск қ., Беларусь.

Scopus ID: 57208782361

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>

Web of Science ResearcherID: KHW-3895-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/56358803>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Осокина Светлана Анатольевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Алтай мемлекеттік университет, Барнаул қ., Ресей.

Scopus ID: 57207456758

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>

Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Сағындықұлы Бекен, филология ғылымдарының докторы, профессор, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан.

Scopus ID: 57193848072

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>

Web of Science ResearcherID: JXX-8794-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/53954385>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2272>

Синячкин Владимир Петрович, филология ғылымдарының докторы, профессоры, Халықтар достығы Ресей университеті, Мәскеу қ., Ресей.

Scopus ID: 57192938803

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>

Web of Science ResearcherID: ABI-9183-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2610951>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-6298>

Юдин Алексей Валериевич, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Гент университеті, Гент қ., Бельгия.

Scopus ID: 57193903428

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193903428>

Web of Science ResearcherID: AFF-5318-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3646361>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2399-2482>

Эминли Боюкханым Ибраһим қызы, филология ғылымдарының кандидаты, Сумгаит университетінің доценті, Сумгаит қ., Әзірбайжан.

Scopus ID: 58946672000

<https://www.scopus.com/feedback/author/reviewAuthorProfile.uri?authorIds=58946672000>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9338-483X>

Техникалық хатшы: Г.С. Салменова

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» журналдың тақырыптық бағыты:
тіл білімі, әдебиеттану, мектепте және университетте тілдерді оқыту әдістемесі,
мәдениетаралық коммуникация.

Журнал жылына 4 рет шығарылады.

Мақалалар қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде жарияланады.

© Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар
педагогикалық университеті

ЯЗЫК И ЛИТЕРАТУРА: ТЕОРИЯ И ПРАКТИКА

СВИДЕТЕЛЬСТВО

о постановке на учет периодического печатного издания,
информационного агентства и сетевого издания

№ KZ06VPY00046675

выдано Министерством информации и общественного развития Республики Казахстан

04.03.2022 года

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Главный редактор **Темиргазина Зифа Какбаевна**, профессор, доктор филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, г. Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 55776658000

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>

Web of Science ResearcherID: AAC-7121-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Ответственный секретарь **Гаранина Екатерина Петровна**, кандидат филологических наук, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, г. Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 56258135800

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Члены международной редакционной коллегии

Абишева Сауле Жунусовна, доктор филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, г. Алматы, Казахстан

Scopus ID: 55801544900

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>

Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Агманова Атиркуль Егембердиевна, доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Scopus ID: 56223933300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>

Web of Science ResearcherID: E-5676-2015

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

Бабка Ярослав, хабилитированный доктор общественных наук, профессор, Зеленогурский университет, г. Зелена-Гура, Польша.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8675-553X>

Жаркынбекова Шолпан Кузаровна, доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л. Гумилева, г. Астана, Казахстан.

Scopus ID: 55446258300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>

Web of Science ResearcherID: P-3739-2014

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Зикл Павел, PhD, доцент, Университет Градец-Кралове, г. Градец-Кралове, Чехия.

Scopus ID: 57952438500

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57952438500>

Web of Science ResearcherID: GWV-1126-2022
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/34531336>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1268-6885>

Кожина Алла, доктор филологических наук, профессор, Институт польского языка Польской академии наук, г. Краков, Польша.

Scopus ID: 59158273400
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59158273400>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Кусе Хольгер, доктор филологических наук, профессор, Институт славистики, Технический университет Дрездена, г. Дрезден, Германия.

Scopus ID: 26033027200
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26033027200>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Лучик Малгожата, доктор филологических наук, профессор, Зеленогурский университет, г. Зелена-Гура, Польша.

Scopus ID: 57216740660
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Николаенко Сергей Владимирович, доктор педагогических наук, профессор, Витебский государственный университет им. П.М. Машерова, г. Витебск, Беларусь.

Scopus ID: 57208782361
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>
Web of Science ResearcherID: KHW-3895-2024
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/56358803>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Осокина Светлана Анатольевна, доктор филологических наук, профессор, Алтайский государственный университет, г. Барнаул, Россия.

Scopus ID: 57207456758
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>
Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Сағындықұлы Бекен, доктор филологических наук, профессор, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана, г. Павлодар, Казахстан.

Scopus ID: 57193848072
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>
Web of Science ResearcherID: JXX-8794-2024
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/53954385>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2272>

Синячкин Владимир Петрович, доктор филологических наук, профессор, Российский университет дружбы народов, г. Москва, Россия.

Scopus ID: 57192938803
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>
Web of Science ResearcherID: ABI-9183-2022
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2610951>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-6298>

Юдин Алексей Валериевич, кандидат филологических наук, профессор, Гентский университет, г. Гент, Бельгия.

Scopus ID: 57193903428
<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193903428>
Web of Science ResearcherID: AFF-5318-2022
<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3646361>
ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2399-2482>

Эминли Бёюкханым Ибрагим кызы, кандидат филологических наук, доцент, Сумгаитский университет, г. Сумгаит, Азербайджан.

Scopus ID: 58946672000

<https://www.scopus.com/feedback/author/reviewAuthorProfile.uri?authorIds=58946672000>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9338-483X>

Технический секретарь: Г.С. Салменова

Тематическая направленность журнала «Язык и литература: теория и практика»:
языкознание, литературоведение, методика преподавания языков в школе и вузе,
межкультурная коммуникация.

Периодичность: 4 номера в год. Язык публикуемых статей: казахский, русский, английский

© Павлодарский педагогический университет
имени Әлкей Марғұлан

LANGUAGE AND LITERATURE: THEORY AND PRACTICE

CERTIFICATE

about registration of a periodical print publication, an information agency and an online publication

№ KZ06VPY00046675

issued by the Ministry of Information and Public Development of the Republic of Kazakhstan

04.03.2022

EDITORIAL BOARD

Chief editor **Temirgazina Zifa K.**, Professor, Doctor of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 55776658000

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55776658000>

Web of Science ResearcherID: AAC-7121-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/AAC-7121-2020>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-3399-7364>

Executive secretary **Garanina Yekaterina P.**, Candidate of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan

Scopus ID: 56258135800

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56258135800>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4134-0445>

Members of the international editorial board:

Abisheva Saule Zh., Professor, Doctor of Philology, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan.

Scopus ID: 55801544900

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55801544900>

Web of Science ResearcherID: AAJ-1094-2021

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2238472>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4497-0805>

Agmanova Atirkul E., Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Scopus ID: 56223933300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=56223933300>

Web of Science ResearcherID: E-5676-2015

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1716154>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9285-0824>

Babka Jaroslaw, Professor, Habilitated Doctor, University of Zielona Góra, Zielona Góra, Poland.

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8675-553X>

Zikl Pavel, Associate Professor, PhD, University of Hradec Králové, Hradec Králové, Czech Republic.

Scopus ID: 57952438500

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57952438500>

Web of Science ResearcherID: GWV-1126-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/34531336>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1268-6885>

Zharkynbekova Sholpan K., Professor, Doctor of Philology, L. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan.

Scopus ID: 55446258300

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=55446258300>

Web of Science ResearcherID: P-3739-2014

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/1696263>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>

Kozhinowa Alla, Professor, Doctor of Philology, Institute of Polish Language Polish Academy of Sciences, Kraków, Poland.

Scopus ID: 59158273400

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=59158273400>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-5498-7037>

Kusse Holger, Professor, Doctor of Philology, Institute of Slavic Studies, Technical University of Dresden, Dresden, Germany.

Scopus ID: 26033027200

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=26033027200>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-0471-9330>

Luczyk Malgorzata, Professor, Doctor of Philology, University of Zielona Góra, Zielona Góra, Poland.

Scopus ID: 57216740660

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57216740660>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>

Nikolaenko Sergey V., Professor, Doctor of Pedagogical Sciences, Vitebsk State University named after P.M. Masherov, Vitebsk, Belarus.

Scopus ID: 57208782361

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57208782361>

Web of Science ResearcherID: KHW-3895-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/56358803>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-7749-6671>

Osokina Svetlana A., Professor, Doctor of Philology, Altai State University, Barnaul, Russia.

Scopus ID: 57207456758

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57207456758>

Web of Science ResearcherID: AAO-6543-2020

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2007473>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9480-1364>

Sagyndykuly Beken, Professor, Doctor of Philology, Alkey Margulan Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan.

Scopus ID: 57193848072

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193848072>

Web of Science ResearcherID: JXX-8794-2024

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/53954385>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-8311-2272>

Sinyachkin Vladimir P., Professor, Doctor of Philology, Peoples' Friendship University of Russia, Moscow, Russia.

Scopus ID: 57192938803

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57192938803>

Web of Science ResearcherID: ABI-9183-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/2610951>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2098-6298>

Yudin Aleksey V., Professor, Candidate of Philology, Ghent University, Ghent, Belgium.

Scopus ID: 57193903428

<https://www.scopus.com/authid/detail.uri?authorId=57193903428>

Web of Science ResearcherID: AFF-5318-2022

<https://www.webofscience.com/wos/author/record/3646361>

ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-2399-2482>

Eminli Boyukkhanum, candidate of philological sciences, associate professor, Sumgait University, Sumgait, Azerbaijan.

Scopus ID: 58946672000

<https://www.scopus.com/feedback/author/reviewAuthorProfile.uri?authorIds=58946672000>

ORCID: <mailto:https://orcid.org/0000-0001-9338-483X>

Technical secretary: G.S. Salmenova

Thematic focus of the journal «Language and Literature: Theory and Practice»:
linguistics, literary studies, methods of teaching languages at school and university,
intercultural communication.

Frequency: 4 issues per year. The language of published articles: Kazakh, Russian, English

© Pavlodar pedagogical university named
after Alkey Margulan

МАЗМҰНЫ. СОДЕРЖАНИЕ. CONTENT

1 Бөлім. Тіл білімі және әдебиеттану
Раздел 1. Языкознание и литературоведение
Section 1. Linguistics and literary studies

А.А. Әбсадық, А.А. Макатова

«Тургайская газета» және қазақ фольклоры.....13-24

Zh.M. Burkitbayeva, Sh.K. Zharkynbekova

Problem of conveying ethnographic lacunae and preserving realia in translations of Kazhigali Mukhanbetkaliuly's novel "Troubled times".....25-36

A.M. Jafarli

Contextual compatibility and semantic shifts in the translation of concepts.....37-48

П. Ертаева, М.К. Амангазиева

Лексико-семантический анализ лексикографических интерпретаций понятия «Тенгри».....49-62

С.А. Жиренов, Г.А. Оразова

Қазақ тіліндегі гидронимдік номинацияның ұлттық-мәдени семантикасы.....63-77

М. Лучик, Г.К. Абзудинова

О вербализации вкусовых ощущений в польском и русском языках.....78-89

А. М. Нурбаева, И. Б. Байсыдық

Сравнительный анализ рекламных слоганов международных брендов в Казахстане: локализация и культурная адаптация.....90-101

S.A. Osokina, P.D. Osokin

Linguistic study of the internet-texts from information security perspective.....102-112

2 Бөлім. Тіл мен әдебиетті оқыту әдістемесі
Раздел 2. Методика преподавания языка и литературы
Section 2. Methods of teaching language and literature

В.Д. Нарожная, М.И. Кадеева

Проектное моделирование как способ развития учебно-исследовательской компетентности студентов.....113-128

1 БӨЛІМ.
ТІЛ БІЛІМІ ЖӘНЕ ӘДЕБИЕТТАНУ

РАЗДЕЛ 1.
ЯЗЫКОЗНАНИЕ И ЛИТЕРАТУРОВЕДЕНИЕ

SECTION 1.
LINGUISTICS AND LITERARY STUDIES

FTAXP 17.71.91

[DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-4-9-20](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-4-9-20)**А.А. Әбсадық***А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті**Қостанай, Қазақстан* <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>*email: absadyk.aa@ksu.edu.kz***А.А. Макатова***А.Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті**Қостанай, Қазақстан* <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>*email: makatovaayagov.99@mail.ru*

«ТУРГАЙСКАЯ ГАЗЕТА» ЖӘНЕ ҚАЗАҚ ФОЛЬКЛОРЫ

Аңдатпа. Мақалада XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында жарияланған «Тургайская газета» мерзімді басылымы зерттеу объектісі ретінде қарастырылады. Қазақ халқының фольклоры мен этнографиялық мұраларын сақтауда айрықша қызмет атқарған басылымның бірі. Мақалада «Тургайская газетаның» жарыққа шығу жолы мен басылымға жетекшілік еткен тұлғалар, газет бетінде жарияланған фольклорлық шығармалар талданады. Сондай-ақ басылым туралы тарихи деректер мен қазақ фольклор үлгілерінің жариялануы туралы тың ақпараттар ұсынылады. Мақаланы жазу барысында қазақ фольклор үлгілерін жинақтау, сипаттау және талдау әдістері басшылыққа алынды. Аталмыш газет қазақ фольклортану ғылымы үшін өзекті зерттеу нысаны болып саналады. Ғылыми мақалада басылымды тереңірек талдау жұмыстарының маңыздылығы көрсетіледі. Мақалада «Тургайская газета» жайында тың мағлұматтар ұсынылған. Соның ішінде қазақ фольклор үлгілерінің жариялануы және баспа бетінде таралуы туралы мәліметтер келтірілген. Сонымен қатар газетке редакциялық қызмет еткен тұлғалар мен олардың жариялаған мақалаларының тақырыптық ерекшеліктері сипатталды. Аталмыш басылым беттерінде қазақ халқының батырлары мен тарихи тұлғалардың өмірі мен ерліктері жайлы деректер, халық даналығы, аңыз-әңгімелер, ертегілер, мақал-мәтелдер жүйелі жарияланған. Қазақ фольклор үлгілері қамтылған мысалдар

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

терілді. Жүргізілген зерттеулердің негізінде «Тургайская газета» басылымында жариялаған фольклорлық мәтіндер фольклортану ғылымы үшін құнды дерек көзіне жатады. Болашақта жинақталған материалдар негізінде жинақ шығару көзделеді.

Түйінді сөздер: қазақ фольклоры, Тургайская газета, мерзімді басылым, халық ауыз әдебиеті, этнографиялық мәліметтер, жазба мәдениет

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 05.09.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 02.11.2025

Кіріспе

XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында қазақ халқының рухани өмірінде үлкен өзгерістер орын алды. Әуелі баспасөздің қалыптасуы халықтың ақпаратты газет пен журналдар арқылы қабылдауына әсер етті. Кейіннен баспасөздің маңызы арта түсіп, халықтың көзі мен құлағына айналды. Дәл осы кезеңде жарық көрген «Тургайская газета» басылымы қазақ халқының рухани, мәдени, тарихи және әдеби өмірінің дамуына өзіндік үлесін қосты.

Қазақ фольклортану ғылымында XIX ғасырдың соңы мен XX ғасыр басындағы мерзімді басылымдардың орны мен қызметі жан-жақты зерттелуде. Дегенмен де, кейбір басылымдарды зерттеу ісі әлі де толыққанды деңгейде қолға алынбаған. Қазіргі қазақ фольклортану ғылымының дамуына алғышарттар тудыратын, әлі де кешенді түрде зерттелмеген басылымдардың болуы, олардың ғылыми айналымға енгізілу қажеттілігі тақырыптың таңдалуына негіз болды. Мұндай аз зерттелген басылымдардың бірі – «Тургайская газета». Мақаланың басты мақсаты – «Тургайская газета» беттерінде жарияланған қазақ фольклор мұраларының мән-маңызына сипаттама беру. Сонымен қоса, «Тургайская газета» нөмірлерінде жарияланған қазақ фольклор үлгілерінің жиналу тәсілі мен фольклорлық шығармалар туралы зерттеулер ғылыми мақаланың өзектілігін арттырады.

Аталмыш мақалада қазақ фольклортану ғылымының теориялық және практикалық құндылығын арттыратын мәліметтер мен ақпараттар баяндалады. Мәселен, «Тургайские областные ведомости» (1891–1917) газетінің бейресми қосымшасы «Тургайская газета» (1895–1910) басылымы XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы Қазақстанның тарихында, рухани-мәдени болмысында терең із қалдырды (Перемыслов, 1891). Газетті шығаруды ұйымдастырған шенеунік – Торғай облысы баскармасының бөгде жұрттар мәселесі туралы кеңесшісі, қазақ халқының фольклоры мен этнографиясы туралы зерттеулер жүргізген оқымысты И.И. Крафт. Басылымында қазақ фольклорына, этнографиясына, тарихына қатысты деректер мен танымдық мақалалар тұрақты жарияланды (Тугай, 2018, б. 59).

Басылымда Ақтөбе, Ырғыз, Торғай, Қостанай өңірлерінің әлеуметтік-экономикалық тыныс-тіршілігінің көріністері, қазақ халқының тарихы мен этнографиясына, фольклорына қатысты рухани мұралар орыс тілінде, сонымен қатар ішінара орыс әлібиіне негізделген қазақ тілінде де тұрақты түрде жарияланған. Облыс әкімшілігінің өкілдері И. Крафт, Н. Иванов, ветеринар-дәрігер А. Добросмыслов, ағартушы түрколог А. Алекторов, А. Васильев, қазақ зиялыларының алғашқы буындарының өкілдері Б. Қаратаев, С. Бабин, Х. Қаржасов, А. Сейдалин,

А. Байтұрсынов, А. Балғымбаевтар өңірдің ресми және бейресми басылымының жандануына белсене атсалысып, қазақ халқының тарихы мен рухани мұрасына қатысты материалдар мен өз зерттеулерін үзбей жариялап отырды. Әсіресе 1895 жылы «Тургайские областные ведомости» газетінің бейресми қосымшасы болып 15 жыл бойы шығып тұрған «Тургайская газета» қазақ тарихы мен оның мәдени-рухани болмысын тануға ерекше қызмет жасады.

Қазақ фольклорын жинау мен зерттеу бағыты бойынша төмендегідей ғылыми еңбектер басшылыққа алынды. Сондай-ақ бұл бағыттағы отандық және шетелдік ғалымдардың іргелі еңбектеріне шолу жасалынды. Мәселен, N. Zhussupov және т.б. ғылыми мақалада қазақ фольклорының мақсатты түрде жинақталу жолдары мен зерттелу деңгейі туралы (Zhussupov, т.б., 2024) құнды материалдар жарияланса, Н.К. Жусупов және т.б. ғылыми мақалада XX ғасырдың басындағы қазақ фольклорын жинау әдістері (Жусупов, т.б., 2025) кешенді сипатталса, С.А. Қасқабасов, Ж.Т. Карипбаев (2024) «Алаш әдебиетіндегі фольклорлық негіздер», Melanie Meng. Xue (Xue, 2021), N. Zhuzupov және т.б. «The kept samples of folklore: Problem of the edition of Mashkhur Zhussup's folklore book» зерттеу мақаласы (Zhuzupov, т.б., 2017), S. Asylbekuly және т.б. «The appearance of folklore elements in the structure of modern stories in the form of details and character» (Asylbekuly, т.б., 2024), С. Medeubek «The essence and significance of folklore information» баяндалған зерттеу мақаласы (Medeubek, 2024) XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың алғашқы ширегінде мерзімді басылымдарда жарияланған қазақ фольклорының қалыптасуы мен жинақталуы туралы сөз етіледі.

Мерзімді басылымдар қазақтың әдебиетін, тарихын және рухани өмірін, құндылықтарын сақтау, келешек ұрпаққа жеткізуде маңызды қызмет атқарады. Алайда кеңестік кезеңде таптық идеология әсерінен патшалық Ресей кезіндегі басылымдар мен материалдар толық зерттелмеді. Тәуелсіздік жылдарынан бастап бұл кемшіліктерді жоюға бағытталған ғылыми зерттеулер жүргізілуде. Тәуелсіздік алған кезеңнен бастап аталған кемшіліктерді жою бағытында көптеген жұмыстар жүргізілді. Атап айтқанда, өткен ғасырдың 90-жылдары «Дала уалаятының газеті» (бұдан әрі ДУГ) (ДУГ, 1990; ДУГ, 1992; ДУГ, 1994), «Айқап» журналы (Айқап, 1995) және «Қазақ» газетінің беттерінде жарияланған таңдамалы материалдар жеке жинақ болып шықты (Қазақ, 1998; Қазақ 2018). Тәуелсіздіктің алғашқы кезеңінде басталған бұл жұмыстар бүгінгі күнге дейін өз жалғасын тауып, Ресей империясы тұсында өмір сүрген ресми және бейресми мерзімдік басылымдарды, әсіресе ұлттық бағытта жұмыс жасаған «Айқап» журналы, «Қазақ» газеттерін жинақ түрінде толық жариялау, оны зерттеу жұмыстары үздіксіз жүргізіліп келеді. Бұл орайда, зерттеушілер назарынан әлі де болса тыс қалып келе жатқан басылымдар бар екенін атап өтуге болады. Ондай басылымдардың қатарына қазіргі Қостанай, Ақтөбе облыстарының территориясын қамтыған тарихи Торғай облысының ресми үнпарағы «Тургайские областные ведомости» (1891–1917) газета мен оның бейресми қосымшасы «Тургайская газета» (1895–1910) басылымдарын жатқызуға болады.

Материалдар мен әдістер

Зерттеу барысында негізгі материал ретінде XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басында жарық көрген «Тургайская газета» (1895–1910) басылымы алынды. Аталмыш басылым қазақ фольклортану ғылымында кең көлемде арнайы

қарастырылмаған, аз зерттелген тарихи-мәдени объектілердің бірі болып табылады. Сондықтан зерттеу жұмысында «Тургайская газетаның» беттерінде жарияланған қазақ фольклорлық үлгілері ғылыми айналымға жаңа дереккөз ретінде ұсынылады.

Зерттеу нысаны ретінде газет беттерінде жарық көрген мақал-мәтелдер, ғұрыптық фольклорға қатысты мақалалар алынды. Бұл материалдар XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының әлеуметтік-мәдени бейнесін, халықтық дүниетанымын және рухани құндылықтарын айқындауға мүмкіндік береді. Зерттеу барысында түсіндіру, жинақтау, жүйелеу әдістер қолданылды.

Түсіндіру әдісі арқылы газеттің қалыптасуы, редакциялық бағыты, жалпы жұмыс істеу тетіктері түсіндіріліп, басылымдағы фольклор үлгілерін жариялауға атсалысқан тұлғалардың есімдері айқындалды. Бұл әдіс газет материалдарының жалпы мазмұндық және құрылымдық ерекшеліктерін сипаттауға мүмкіндік берді. Газет беттеріндегі мақал-мәтелдер мен ғұрыптық фольклор үлгілері топтастырылып, мазмұны бойынша жіктелді. Бұл кезеңде халық даналығы мен дәстүрлі мәдениетке қатысты мәтіндер сандық тұрғыдан талданып, олардың қайталану жиілігі мен тақырыптық ауқымы анықталды. Фольклорлық мәтіндердің жанрлық табиғаты анықталды.

Зерттеу кезеңдері бірнеше бағытты қамтиды. Әуелі «Тургайская газета» басылымының 1895–1910 жылдар аралығындағы барлық сандары шолынып, ондағы фольклорлық материалдар жинақталды. Содан кейін ертегілер, аңыздар мен тарихи жырлар мен ғұрыптық фольклор үлгілері іріктелді. Сұрыпталған материалдар жанрлық тұрғыда талданып, олардың халық өмірімен байланысы айқындалды.

Осылайша «Торғай газетасында» жарық көрген қазақ фольклорының үлгілері халық мұрасын сақтап жеткізудің, сондай-ақ қазақ әдебиетінің XX ғасыр басындағы даму үдерісін айқындаудың маңызды дереккөзі ретінде қарастырылды. Басылым материалдары сол дәуірдегі фольклорлық мәтіндердің қоғамдық-саяси жағдайлармен сабақтастығын көрсетіп, қазақ рухани мәдениетінің дамуындағы тарихи маңызын дәлелдейді.

Нәтижелер мен талқылау

Зерттеу нәтижесінде «Тургайская газета» беттерінде жарияланған бейресми бөлімінің қалыптасу себептері айқындалды, газеттің редакторлары туралы ақпараттар жүйеленді, орыс әліпбиіне негізделген қазақ тілінде жарияланған қазақ фольклор үлгілері анықталды. Газет бетінде қазақ фольклорына қатысты материалдарды белсенді түрде жариялаушы – А.А. Васильев, А.Е. Алекторов алғашқы қазақ ертегілер жарияланғандығы анықталды. Қарастырылып отырған мақалада тарихи аңыздар мен жырлар, мақал-мәтелдер, ертегі мәтіндерінің саны жинақталды.

Жалпы зерттелетін мәтіндердің сандық деректеріне назар аударсақ, топонимикалық эпсана (аңыз) саны – 6, наным-сенімге негізделген мақала саны – 3, ескі дәстүр жайлы мақала саны – 1, ертегі саны – 4, толғау саны – 1, тарихи жыр саны – 1, әңгіме саны – 1 және мақал-мәтел жинақталған мақала саны – 2.

Басылымның шығу төркіні патшалық Ресей заманындағы мерзімдік баспасөздің тарихымен тамырлас. Торғай өңірінің ресми газетін шығару жөніндегі бастаманы 1872 жылы облыс басшысы генерал-губернатор Н.А. Крыжановский көтеріп, оны Ішкі істер министрлігіне жолдайды. Далалық өлкелерді басқару жобасы күрделі жоспарды қажет ететін болғандықтан, Ішкі істер министрлігі бұл

бастаманы Айрықша Комиссияның қарауына жолдайды. Комиссия қарауына түскен бастаманы іс жүзінде жүзеге асыру жұмысы бірнеше жылдарға созылған кідіріске тап болады. 1876 жылы патша әкімшілігі қазақ даласындағы татар тілінің ықпалын азайту мақсатында орыс алфавитіне негізделген жазу енгізуді қолға алады. Осыны пайдаланған Н. Крыжановский 1879 жылы екінші мәрте Ішкі істер министрлігіне хат жолдап, облыстың ресми басылымын екі тілде орыс және орыс әліпбиіне негізделген қазақ тілінде ұйымдастырудың маңыздылығын және оны жүзеге асыру үшін екі шрифпен қамтамасыз етілген типографиялық баспахана қажеттілігін көлденең қояды. Бұл мәселе, әсіресе, типографиялық баспахана көп қаражатты қажет ететін болғандықтан, тағы да кейінге шегеріледі. Мәселенің шешімі 10 жылдан соң жүзеге асып, 1889 жылы орталық органдар Торғай облысының типографиялық баспаханасын ұйымдастыру және ресми басылымды шығаруға рұқсат береді. Соның нәтижесінде 1891 жылдың 1 қаңтарынан бастап «Тургайские областные ведомости» (бұдан әрі ТОВ) атты апталық газеттің алғашқы саны жарық көреді және ол 1917 жылғы революцияға дейін үздіксіз шығып тұрады. Газеттің алғашқы редакциясын Торғай губернаторының кеңесшісі И.И. Крафт басқарды (Прокофьева, 2016, б. 107–110).

ТОВ газеті қазақ халқының фольклорлық туындыларын да жариялап отырды. Бұл орайда А.Васильевтің «Киргизские пословицы» (Перемыслов, 1892, №33–34), «Стихотворение по поводу посещения степи Наследником Цесароновичем, доставленное султаном Каратаевым» (Перемыслов, 1892, № 39–41). Аталған жариялымдар орыс әліпбиіне негізделген қазақ тілінде жарияланады.

Уақыт өте келе ТОВ газеті Торғай облысы әкімшілігінің ресми басылымы болғандықтан, зиялы қауым арасында облыстың жалпы бұқараға арналған газет шығару мәселесі көтеріле бастайды. Бұл мәселе әкімшілік тарапынан қолдау тауып, 1895 жылы ТОВ газетінің жексенбілік қосымшасын шығару қолға алынады. Ол басылым «Тургайская газета» (бұдан әрі ТГ) деп аталды. Оны ұйымдастыруға «Тургайские областные ведомости» газетінің редакторы И. Крафт жетекшілік жасайды (Тугай, 2018, 59 б.) және өзі оның алғашқы редакторы болады. Қазақ тарихы мен этнографиясы, фольклорлық туындыларын баспа бетінен жариялауға ерекше үлес қосқан И. Крафт сынды зерттеушінің редактор болуы басылым бетінде белгілі авторлар А. Алекторов, А. Васильев, А. Добросмысловтардың мақала жазу белсенділігіне ықпал етеді. Кейіннен А. Добросмыслов пен А. Васильевтер де бірнеше жыл газеттің редакторы болады.

А.И. Добросмыслов басылымға 1898 жылдан бастап жетекшілік жасайды. Ол газеттің редакторы болуымен қатар белсенді автор ретінде ерекшеленді. Оның ветеринарлық мазмұндағы және Торғай облысының тарихы туралы жазған мақалалары жеке кітап болып та жарияланды. Торғай облысы халық мектептерінің инспекторы қызметін атқарған (1899–1894 жж.) А.В. Васильев те біршама уақыт «Тургайская газетаның» редакциясын басқарып, қазақ халқының фольклорына қатысты материалдарды басылым бетінде көптеп жариялайды. Ол бүгінгі таңдағы әрбір қазаққа таныс «Алдар көсе» (Алдаргосе), «Қу Бекжан» (Хитрый Бекжан), «Тоғыз тоқылдақ, бір шіңкілдек» (Девять крикунов и один визгун), «Түлкі мен Салақбай» (Лиса и Салакбай) атты ертегілерді қазақ арасынан жазып алып, алғаш газетке жариялайды. А. Васильевтің қолына Ахмет Байтұрсыновтың әкесі Байтұрсын мен ағасы Ақтас Шошақовтар Сібірдегі 10 жылдық айдаудан жазасын өтеп елге оралғанда, Қарпық ақын айтқан атақты толғаудың тигені бүгінгі таңда белгілі болып отыр (Әбсадық, Қабылдинов, 2024, б. 62).

«Тургайская газета» басылымында белсенді автор ретінде белгілі болған тұлға – түрколог ағартушы А.Е. Алекторов. Ол А. Васильевтен кейін Торғай облысы халық мектептерінің инспекторы қызметін атқарып (1894–1902 жж.), сол тұста Қостанай қаласында өмір сүреді (Әбсадық, 2022, б. 76). Оның қаламынан қазақ тарихына, этнографиясы мен фольклорына қатысты маңызды зерттеулер мен жазбалары басылым бетінде жиі жарияланған. ТГ басылымының 1895 жылдың №39 санында Қостанай уезі Кеңарал болысының «Қарағайлы» орманын жайлайтын атақты әнші, жыршы Құрманбай туралы мақаласы (Перемыслов, 1895, № 39), бұдан соң оның «В гостях у старика Утетлеу» (Перемыслов, 1895, № 9), «Сказка Тлеули» (Перемыслов, 1895, № 11), «Тулеген. Киргизская сказка» (Перемыслов, 1896, № 96) т.б. туындыларды жарияланады.

«ТГ» басылымында қазақ оқығандары арасынан да редактор қызметін атқарған кісі болды. Айталық, Ы. Алтынсаринның шәкірті Әбдіғали Балғымбаев газет алғаш шыққан күндерінен бастап редакциямен байланыста болады. 1996 жылы оның «Қарабұтақ» (Перемыслов, 1896, № 74) атты корреспонденциясы басылым бетінде жарияланады. 1902–1904 жылдары Ә. Балғымбаев газеттің редакторы қызметін атқарады. Жалпы, аталмыш басылыммен қазақтың алғашқы оқығандары тығыз байланыста болады. Олардың қатарынан Хамза Қаржасов, Салық Бабин, Мейірман Бейсенов, Ахмет Байтұрсынұлы, Бейімбет Дауылбаев, Сейіл Қабақов, Рақым Тілеулин сынды қазақ оқығандарын атап өтуге болады. Сонымен қатар Д. Беркінбаев, Б. Қаратаев, Б. Наурызбаев, А. Бірімжанов сынды әкімшілік қызмет атқарған қазақ оқығандары да газетке мақалалар жариялап отырды.

Басылымда ағартушы қайраткер А. Байтұрсынұлының қазақ этнографиясы мен фольклорына қатысты мақалалары жарияланды. 1895 жылдың № 39 санында ағартушының қазақ фольклоры мен этнографиясына қатысты «Киргизские приметы и половицы» атты мақаласы (Перемыслов, 1895, № 39), 1896 жылдың № 60 санында «Корреспонденция (от нашего корреспондента) Бистамакская волость, Актюбинского уезда» (Перемыслов, 1896, № 60) деп аталатын жариялымдары жарияланған. Алғашқы мақала газет редакциясының өз оқырмандарына 1895 жылдың № 25 санында үндеу жасап, қазақ арасынан ауа-райы туралы ырым сөздерді жазып алып, түпнұсқада немесе орыс тіліне аударып жолдауларын сұрайды. Газеттің бұл бастамасына Бестамақ болысында ұстаздық қызметте жүрген А. Байтұрсынұлы үн қатып, қазақ халқының арасында күн райына қатысты айтылатын 36 түрлі ырым сөзді газет редакциясына жолдайды.

Ағартушының екінші бір жариялымына газет редакциясы «өз тілшімізден (коореспондент)» деп айдар тағады. Онда автор өзі ұстаздық еткен ауылда фельдшерлік пунктердің ашылып, онда жұқпалы шешекке (оспа) қарсы екпе егетін мамандардың қызмет ете бастағанын қуана хабарлайды (Перемыслов, 1896, № 60). Ағартушының аталмыш мақалаларының түпнұсқасы көп жылдарға дейін архивте сақталып, зерттеуші мамандарға белгісіз болып келді. Алайда 2019 жылы «Киргизские приметы и пословицы» (Әбсадық, 2019) және 2020 жылы «Корреспонденция» (Әбсадық, 2020) деген атаумен тұңғыш рет баспа бетінде қайта жарияланды. Осылайша газетте қазақ фольклоры үлгілері мен оған қатысты танымдық мақалалар жарияланғанын айқын көреміз.

Басылым қазақ арасынан шыққан атақты ағартушы ғалымдар Ш. Уәлиханов, Ы. Алтынсарин, жоғары әкімшілік лауазымды қызмет жасаған А. Жантурин (Джантюрин) А. Сейдалин, халық батырлары Шақшақ Жәнібек, Жоламан Тіленшин т.б. тұлғалардың атқарған қызметтері мен ғұмырнамасына қатысты биографиялық

және деректік мазмұндағы мақалалардың жарық көруге мұрындық болады. Мысалы, Қостанай уезі басшысының аудармашысы Хамза Қаржасов газеттің 1895 жылғы № 34 санында «Из воспоминаний о султанах Ахмеди Джантюриных» деп аталатын мақала жариялап, онда ол Шығыс Орданың (кейінгі Қостанай уезі) билеуші сұлтаны Ахмет Жантурин туралы мол мағлұматтар береді (Перемыслов, 1895, № 34). Торғай облысының тарихын зерттеген И. Крафт XIX ғасырдағы ұлт азаттық көтеріліс басшыларының бірі Жоламан Тіленшиннің қозғалысы туралы ел арасындағы әңгімені «Қырық жігіт, қырық қыз» (Қырк джигит, кырк кыз) деген тақырыппен басылымның 1903 жылғы № 20 санында жариялайды.

Басылым бетінде Орынбор өлкесіне саяси көзқарасы үшін Ресейдің орталық бөлігінен жер аударылып келген А. Степной (марксист А. Матов), Невольник (әзірге кім екені анықталған жоқ) деген бүркеншік атпен белгілі болған кісілер (Галиев, 2001, 23–24 б.) де атсалысты. Мысалы, А. Степнойдың «Гора-верблюдов. Предание» (Перемыслов, 1896, № 10), «Из прошлого степей» (Перемыслов, 1896, № 29), «Из киргизских обрядов и поверий» (Перемыслов, 1897, № 62) деген атаумен жариялымдары жарияласа, Невольник (бүркеншік есім оның жер аударылып келгендігін айқын білдіреді) Кіші жүз ханы Әбілқайыр хан (Предание о киргиз-кайсаком хане Абулхайре) жайлы аңыз нұсқасын (Перемыслов, 1900, № 1) және қазақ жұртының ескі дәстүрі туралы «Гостеприимство киргиз в связи с гетеризмом» (Перемыслов, 1900, № 2–3) атты мақала жариялайды.

Басылым Торғай облысының жер-су атауларына, ескілікті қорғандар мен көне елді мекендердің тарихына үнемі назар салып отырды. Бұған мысал ретінде Қостанай уезі әкімшілігінің аудармашысы, қазақтың алғаш оқығандарының бірі Х. Қаржасовтың «Происхождение слов «Аман-карагай», «Наурзум», «Тырсек», «Толагай теппе», «Данабике», «Сары-Моюнь» (Перемыслов, 1895, № 26) деген топонимикалық эпсанасы, Елек (Ақтөбе) уезі басшысының кіші көмекшісі Дербісалды Беркінбаевтің «Древние развалины и курганы в Киргизской степи» (Перемыслов, 1895, № 38) атты жариялымын атап өтуге болады.

Газет бетіндегі мақалалар мен материалдардың өз заманында маңызды болғаны соншалық онда жарияланған зерттеулер мен фольклорлық туындыларды сол кездің өзінде-ақ жеке жинақ ретінде басып шығару жұмыстары да атқарылып отырды. Айталық, А. Добрасмысловтың Торғай облысының тарихы туралы зерттеулері, сондай-ақ қазақ фольклорының озық үлгілері жинақталған И. Крафтың «Из киргизской старины» (1900) жинағы жеке кітап болып басылып шықты.

Облыстық «Тургайские областные ведомости» ресми басылымы мен «Тургайская газета» атты бейресми қосымшасында жарияланған материалдардың ең маңызды үлгілеріне шолу жасалған қысқаша сипаттама аталмыш басылымдардың қазақ тарихы мен этнографиясын, фольклорын тану, оларды зерттеу бағытында маңызы зор екендігін танытады.

Қорытынды

Түйіндей келгенде, мақалада «Тургайские областные ведомости» (1891–1917) ресми басылымы «Тургайская газета» (1895–1910) атты бейресми бөлімде жарияланған қазақ фольклор үлгілері туралы мағлұматтар сипатталды. Мақалада «Тургайская газета» басылымының қазақ халқының рухани мұрасын толықтыруға, қазақ фольклорының жариялануы мен зерттелу мәселелері бойынша жаңа ғылыми талдау жүргізілді. Болашақта бұл зерттеу жұмысы бойынша іргелі жұмыстар атқарылатын болады.

Зерттеу барысында бұл материалдардың қазіргі фольклортану ғылымында әлі толық жүйеленбегені, сондықтан оларды кешенді түрде зерттеу қажеттілігі дәлелденді. Жүргізілген зерттеу нәтижелері көрсеткендей, газет беттерінде жарияланған жырлар, аңыздар, мақал-мәтелдер мен этнографиялық очерктер – XIX ғасырдың соңы мен XX ғасырдың басындағы қазақ қоғамының мәдени-әлеуметтік бейнесін айқын көрсететін бірегей деректер. Бұл зерттеу нәтижелері алдағы уақытта қазақ баспасөзі тарихы, фольклортану және этнография салаларында жаңа ғылыми еңбектердің жазылуына негіз бола алады.

Қаржыландыру туралы ақпарат

Мақала 2025–2027 жылдарға арналған ғылыми және (немесе) ғылыми-техникалық жобаларды гранттық қаржыландыру аясында жазылған. Зерттеуді Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігінің Ғылым комитеті қаржыландырды (AP26199503).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Әбсадық А., Қабылдинов З. Тауқымет (Ақымет Байтұрсынұлы қызметінің бел-белестері): құжаттар мен материалдар жинағы. Алматы: Мемлекеттік тілді дамыту институты, 2024. 624 б.
- Әбсадық А. Серт: А. Байтұрсынұлының ұстаздық қызметі мен шығармашылығының беймәлім деректері: монографиялық зерттеу. Алматы: Арыс, 2022. 232 б.
- Әбсадық А., Арықбаев Ж. Көмбеден күмбірлеген әдеби мұра // Алаштың Мырзағазысы: қайраткерлік ғұмырнамасы және шығармашылық мұрасы атты халықаралық ғылыми-практикалық конференция материалдары (қазақ және орыс тілдерінде). Қостанай: Шапақ баспасы, 2019. 192 б.
- Әбсадық А. Бестамақтан жазылған беймәлім мақала (А. Байтұрсынұлының тағы бір мақаласы табылды) // Егемен Қазақстан, № 195. 2020.
- Галиев В.З. Казахстан на страницах дореволюционной печати: Сибирская газета, Тургайская газета. Алматы, 2001. 186 с.
- Дала уалаятының газеті (1895–1898). Алматы: Ғылым, 1990. 626 б.; Дала уалаятының газеті (1899–1902). Алматы: Ғылым, 1992. 576 б.; Дала уалаятының газеті (1888–1902). Алматы: Ғылым, 1994. 816 б.
- Жусупов Н.К., Баратова М.Н., Ибраева Ж.Б. Особенности собирания казахского фольклора и способы собирания фольклора начала XX века // Вестник Торайгыровского университета. Серия Филология. 2025. № 2. С. 185–197.
- Крафт И.И. Из киргизской старины. Оренбург: типо-лит. Ф.Б. Сачкова, 1900. 159 с.
- Қасқабасов С.А., Карипбаев Ж.Т. Алаш әдебиетіндегі фольклорлық негіздер // Еуразия гуманитарлық университетінің Хабаршысы. Филология сериясы. № 3. 2024. Б. 142–152.
- Перемыслов М.А. Тургайские областные ведомости. Оренбург, 1891–1917.
- Прокофьева А.Г., Прокофьева В.Ю. Литературная жизнь Оренбургского края во второй половине XIX века: краеведческие материалы. Оренбург: Издательские решения, 2016. 166 с.
- Субханбердина, Ү., Дәуітов, С. Айқап. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1995. 367 б.
- Сұханбердина, Ү., Дәуітов, С., Сахов, Қ. Қазақ. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 1998. 560 б.; Смағұлова, С., Әнес, Ғ., Замзаева, Т. Қазақ газеті. 1913 жыл. 2-ші басылым. Алматы: Арыс, 2018. 480 б.

- Тугай Т. Оренбургский путь А. Байтурсунова. Изд. 2-е, доп. Оренбург: ООО ИПК Университет, 2018. 253 с.
- Asylbekuly, S., Imangali, O., & Nabidullin, A.S. (2024). The appearance of folklore elements in the structure of modern stories in the form of details and character. *Journal Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series «Philological sciences»*, 2 (73), 291–308.
- Medeubek, C. (2024). The essence and significance of folklore information. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series*, 2 (147), 180–198.
- Stelios, M., Melanie, Meng. Xue. (2021). *Folklore. The Quarterly Journal of Economics*, 136, 4, 1993–2046.
- Zhussupov, N., Baratova, M., Zhussupova, G., Zhussupov, Ye., & Mukusheva, K. (2024). Features of collecting Kazakh folklore and methods of collecting folklore of the first half of the XX century. *Sci. Herald Uzhhorod Univ. Ser. Phys.*, 56, 833–843.
- Zhusupov, N., Shalabay, B., Baratova, M., Ibraeva, Z., Lapytova, Z., Mutalieva, R., Abdullayeva, K., & Sakenov, J. (2017). The kept samples of folklore: Problem of the edition of Mashkhur Zhussup's folklore book. *Journal Espacios*, 38 (55), 4.

References

- Asylbekuly, S., Imangali, O., & Nabidullin, A.S. (2024). The appearance of folklore elements in the structure of modern stories in the form of details and character. *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series Philological Sciences*, 2(73), 291–308.
- Absadyk, A., & Qabyldinov, Z. (2024). *Tauqymet (Akhmet Baitursynuly qyzmetinin bel-belesteri): quzhattar men materialdar zhinagy* [The hardships: Collection of documents and materials on Akhmet Baitursynuly's activity]. Almaty: Memlekettik til'd damytu instituty. (in Kaz.).
- Absadyk, A. (2022). *Sert: A. Baitursynulynyn ustazdyq qyzmeti men shygarmashylygynyn beimalim derekteri: monografiialyq zertteu* [Oath: Unknown facts of A. Baitursynuly's teaching activity and creativity: Monographic research]. Almaty: Arys. (in Kaz.).
- Absadyk, A., & Aryqbaev, Zh. (2019). Kombeden kumbirlegen adebi mura [Resonating literary heritage from the treasury]. In: *International scientific-practical conference proceedings "Alashtyn Myrzagazysy"* (p. 192). Kostanai: Shapak baspasy. (in Kaz.).
- Absadyk, A. (2020). Bestamaqdan zhazylgan beimalim maqala (A. Baitursynulynyn tagy bir maqalasy tablydy) [An unknown article written in Bestamak (Another article of A. Baitursynuly was found)]. *Egemen Qazaqstan*, 195. (in Kaz.).
- Dala ualaitynyn gazeti (1888–1902). (1994). [Newspaper of the steppe Walayat]. Almaty: Gylym. (in Kaz.).
- Dala ualaitynyn gazeti (1895–1898). (1990). [Newspaper of the steppe Walayat]. Almaty: Gylym. (in Kaz.).
- Dala ualaitynyn gazeti (1899–1902). (1992). [Newspaper of the steppe Walayat]. Almaty: Gylym. (in Kaz.).
- Galiev, V.Z. (2001). *Kazakhstan na stranitsakh dorevoliutsionnoi pechati: Sibirskaia gazeta, Turgaiskaia gazeta* [Kazakhstan on the pages of pre-revolutionary press: Siberian newspaper, Turgay newspaper]. Almaty. (in Russ.).

- Kaskabasov, S.A., & Karipbaev, Zh.T. (2024). Alash adebietindegi fol'klorlyk negizder [Folkloric foundations in Alash literature]. *Eurasian Humanities University Bulletin*, 3, 142–152. (in Kaz.).
- Kraft, I.I. (1900). *Iz kirgizskoi stariny* [From Kyrgyz antiquity]. Orenburg: Typo-lit. F.B. Sachkova. (in Russ.).
- Medeubek, S. (2024). The essence and significance of folklore information. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series*, 2(147), 180–198.
- Peremyslov, M.A. (1891–1917). *Turgaiskie oblastnye vedomosti*. [Turgay regional statements]. Orenburg. (in Russ.).
- Prokofieva, A.G., & Prokofieva, V.Yu. (2016). *Literaturnaia zhizn' Orenburgskogo kraia vo vtoroi polovine XIX veka: kraevedcheskie materialy* [The literary life of the Orenburg region in the second half of the 19th century: Local history materials]. Orenburg: Izdatel'skie resheniia. (in Russ.).
- Subkhanberdina, U., & Dautov, S. (1995). *Aiqap* [Aiqap]. Almaty: Qazaq entsiklopediiasy. (in Kaz.).
- Sukhanberdina, U., Dautov, S., & Sakhov, Q. (1998). *Qazaq* [Kazakh]. Almaty: Qazaq entsiklopediiasy. (in Kaz.).
- Smagulova, S., Anes, G., & Zamzaeva, T. (2018). *Qazaq gazeti*. [Kazakh newspaper]. Vol. 1913. 2nd ed. Almaty: Arys. (in Kaz.).
- Tugai, T. (2018). *Orenburgskii put' A. Baitursunova*. [The Orenburg path of A. Baitursynov]. 2nd ed. Orenburg: OOO IPK Universitet. (in Russ.).
- Zhussupov, N., Baratova, M., Zhussupova, G., Zhussupov, Ye., & Mukusheva, K. (2024). Features of collecting Kazakh folklore and methods of collecting folklore of the first half of the XX century. *Sci. Herald Uzhhorod Univ. Ser. Phys.*, 56, 833–843.
- Zhusupov, N.K., Baratova, M.N., & Ibraeva, Zh.B. (2025). Osobennosti sobiraniia kazakhskogo fol'klora i sposoby sobiraniia fol'klora nachala XX veka [Features of collecting Kazakh folklore and methods of collecting folklore of the early 20th century]. *Vestnik Toraigyrovskogo universiteta. Seriya Filologiya*, (2), 185–197. (in Russ.).
- Zhusupov, N., Shalabay, B., Baratova, M., Ibraeva, Z., Lapytova, Z., Mutalieva, R., Abdullayeva, K., & Sakenov, J. (2017). The kept samples of folklore: Problem of the edition of Mashkhur Zhussup's folklore book. *Journal Espacios*, 38(55), 4.

А.А. Абсадык, А.А. Макатова

Костанайский региональный университет имени А. Байтурсынова

Костанай, Казахстан

«ТУРГАЙСКАЯ ГАЗЕТА» И КАЗАХСКИЙ ФОЛЬКЛОР

Аннотация. В статье в качестве объекта исследования рассматривается периодическое издание «Тургайская газета», выходившее в конце XIX – начале XX века. Это одно из изданий, сыгравших особую роль в сохранении фольклора и этнографического наследия казахского народа. В работе анализируются история выхода «Тургайской газеты», личности, руководившие изданием, а также фольклорные произведения, опубликованные на страницах газеты. Кроме того, приводятся новые сведения об исторических материалах, связанных с изданием, и о публикации произведений казахского фольклора. При написании статьи использовались методы сбора, описания и анализа произведений казахского

фольклора. Данное издание рассматривается как актуальный объект исследования для казахской фольклористики. В статье подчеркивается важность более глубокого изучения «Тургайской газеты». Представлены новые данные о публикациях, размещенных в издании, включая материалы о распространении произведений казахского фольклора в печатном формате. Также рассматриваются личности редакторов газеты и тематические особенности их статей. На страницах данного издания систематически публиковались сведения о жизни и подвигах казахских батыров и исторических личностей, народная мудрость, легенды, сказки, пословицы и поговорки. Приведены примеры, включающие произведения казахского фольклора. На основе проведенного исследования установлено, что фольклорные тексты, опубликованные в «Тургайской газете», являются ценным источником для фольклористики. В дальнейшем планируется подготовка сборника на основе собранных материалов.

Ключевые слова: казахский фольклор, Тургайская газета, периодическое издание, устное народное творчество, этнографические сведения, письменная культура.

A.A. Absadyk, A.A. Makatova

*A. Baitursynuly Kostanay Regional University
Kostanay, Kazakhstan*

TURGAY NEWSPAPER AND KAZAKH FOLKLORE

Abstract. The article examines the periodical “Turgay Newspaper,” published in the late 19th and early 20th centuries, as an object of research. This newspaper is one of the publications that played a significant role in preserving the folklore and ethnographic heritage of the Kazakh people. The study analyzes the history of the newspaper’s publication, the figures who headed the editorial work, and the folklore materials printed in its issues. The article also provides new information on historical data related to the newspaper and on the publication of Kazakh folklore works. The research employs methods of collecting, describing, and analyzing Kazakh folklore materials. “Turgay Newspaper” is considered a relevant subject of study for Kazakh folklore studies. The article highlights the importance of conducting a more in-depth analysis of this publication. New data are presented regarding the materials published in the newspaper, including information about the dissemination of Kazakh folklore texts in print. The article also discusses the editors of the newspaper and the thematic features of the articles they published. The newspaper regularly featured materials on the lives and heroic deeds of Kazakh batyrs and historical figures, as well as examples of folk wisdom, legends, fairy tales, and proverbs. Examples containing Kazakh folklore works are provided. Based on the conducted research, it is determined that the folklore texts published in “Turgay Newspaper” constitute a valuable source for folklore studies. A compiled volume based on the collected materials is planned for future publication.

Keywords: Kazakh folklore, Turgay Newspaper, periodical publication, oral folklore, ethnographic data, written culture.

Авторлық үлестер

Әбсадық А.А. – тұжырымдама, деректерге жетекшілік ету, әдіснама, талдау, визуалдау, бастапқы жобаны жазу.

Макатова А.А. – тексеру, ресурстар табу, қадағалау, толықтыру, редакциялау.

Zh.M. Burkitbayeva*Al-Farabi Kazakh National University**Almaty, Kazakhstan* <https://orcid.org/0009-0003-1965-4776>email: burkitbayeva.zh.m@gmail.com**Sh.K. Zharkynbekova***L.N. Gumilyov Eurasian National University**Astana, Kazakhstan* <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>email: zharkyn.sh.k@gmail.com

PROBLEM OF CONVEYING ETHNOGRAPHIC LACUNAE AND PRESERVING REALIA IN TRANSLATIONS OF KAZHIGALI MUKHANBETKALIULY'S NOVEL "TROUBLED TIMES"

Abstract. This article is devoted to the problem of conveying non-equivalent vocabulary in literary translation. A novel, "Troubled Times" by Kazhigali Mukhanbetkaliuly, which focused on a challenging period in Kazakhstan's past in the 18th century, served as the primary material for the study. The object of this study is four Kazakh ethnographic lexemes, such as *nagashy*, *zhien*, *kyryk serkesh beru*, and *basire*, and the subject is the translation techniques used in their translations into Russian and English. As a result of comprehensive analysis, including linguocultural, comparative, and translation approaches, it was found that the following translation techniques were used in translating the aforementioned lexemes: approximate translation, descriptive translation, omission, concretization, generalization, literal translation, and transliteration with a footnote. The analysis showed that the translation techniques used in the English translation are completely consistent with the Russian version, since the English text was translated from Russian. In both cases, the strategy of domestication is predominant. The findings of this study offer practical value for literary translators and researchers working with non-equivalent vocabulary. Future research may focus on developing glossaries and methodological guidelines for the translation of ethnographic lacunae and realia, adapted to specific language pairs.

Keywords: non-equivalent vocabulary, cultural gap, ethnographic lacunae, realia, literary text, foreignization, domestication.

Conflict of interests:

The authors declare no conflict of interests.

Article history:

Received: 20.10.2025

Accepted: 05.12.2025

Introduction

Despite the diversity of methodological approaches, a substantial body of contemporary research in Translation Studies places a pronounced emphasis on the cultural dimension of translation as well as on the contextual factors in which translation activities take place. This focus is particularly evident in the translation of literary texts, where the source culture (SC) is interpreted through the prism of the target culture (TC).

P. Newmark (1988, p. 94) emphasizes, “Frequently where there is cultural focus, there is a translation problem due to the cultural ‘gap’ or ‘distance’ between the source and target languages.” The ongoing relevance of bridging the cultural gap necessitates a comprehensive investigation, particularly through the analysis of translated literary texts. In this context, examining the transmission of non-equivalent vocabulary plays a crucial role in understanding the mechanisms behind the transfer of culturally specific information within translated discourse.

The absence of equivalence occurs at both linguistic and cultural levels. At the linguistic level, it manifests as lacunae – situations where a concept exists but lacks a precise word to express it. At the cultural level, we encounter realia – cases where no equivalent exists because the concept itself is absent from the TC.

S. Vlachov and S. Florin (1980) focus on the linguistic aspects of non-equivalence, examining it mainly at the level of semantics. P. Newmark (1988) and M. Baker (2011) emphasize the communicative and pragmatic aspects of translation. L. Venuti (1995) views the problem through the prism of a cultural position. He further develops this approach by advocating for foreignization over domestication, emphasizing the translator’s visibility as a means of preserving cultural specificity and resisting the cultural assimilation typical of the TC.

Kazakhstani researchers, including Z. Temirgazina et al. (2022), A. Akkaliyeva et al. (2021), and G. Kozhakhmetova et al. (2024), pay particular attention to the analysis of Kazakh ethnocultural elements. They emphasize that non-equivalent vocabulary reflects the uniqueness of the national worldview and requires translation strategies aimed at preserving cultural colour.

In particular, the challenge of translating kinship terms has received focused attention from researchers including K. Yergaliyev, T. Vakhitova, T. Khishigsuren, S. Li, and others. A recent study by T. Khishigsuren et al. (2022) demonstrated that English-to-Russian translation is less prone to semantic distortions than translation into languages with many lexical lacunae. S. Li et al. (2024) contributed to the study of kinship term translation by proposing an automated method to identify lexical gaps and generate lexicalizations, enabling analysis of cultural specificity and discrepancies across languages. Studies by K. Yergaliyev et al. (2020) and T. Vakhitova et al. (2022), conducted within the framework of the Kazakh-Russian language pair highlight the necessity of examining similar gaps in other languages to enrich the global lexical-cultural base.

Although a considerable body of theoretical research exists, the challenges posed by ethnographic lacunae and realia remain insufficiently addressed – particularly within the context of literary translation between Kazakh, Russian, and English.

This study aims to deepen the understanding of trends in Kazakh-Russian-English intercultural communication within the field of Translation Studies. A comprehensive analysis of four Kazakh non-equivalent lexemes, which reflect linguistic and cultural gaps between source (ST) and target texts (TT), is conducted using linguocultural, comparative, and translation approaches. Ethnographic lacunae and realia of the Kazakh language – *nagashy*, *zhien*, *kyryk serkesh беру*, and *basire* – constitute the object of this

study. The subject of the study concerns the translation techniques used to represent and translate these lexemes into Russian and English.

Materials and methods

The novel “Troubled Times” by Kazhigali Mukhanbetkaliuly (2012), written in Kazakh and translated into Russian by Georgy Pryakhin (2016) and English by Simon Hollingsworth (2022), is the primary material analyzed in this study. The novel, dedicated to a difficult chapter in 18th century Kazakhstan’s history, holds significant historical value and requires translation that preserves its cultural essence.

This study explores how cultural gaps are bridged in particular translations. This research will center around the relation between *nagashy* and *zhien* and traditions related to this relationship.

Content analysis was applied to extract and systematize the contexts in which ethnographic lacunae (*nagashy*, *zhien*) and realia (*kyryk serkesh беру*, *basire*) appear in the ST and TT. A detailed examination of pertinent lexemes was conducted through multiple lexicographic resources.

Through comparative analysis, the ST was examined alongside its Russian and English translations to identify how ethnographic lexemes were rendered in each version. Through linguocultural analysis, the lexemes were interpreted as carriers of key elements of the Kazakh mentality, reflecting cultural values and social relationships. Finally, using translation and quantitative analysis, the study described the translation techniques applied to compensate for non-equivalent lexemes and the percentage distribution of techniques within the framework of foreignization and domestication and assessed their effectiveness in terms of intercultural transmission.

We suppose that translators encounter more challenges in translating realia compared to lexical lacunae due to the cultural specificity and contextual complexity of realia.

Results and discussion

In Kazakh culture, the relationship between *nagashy* and *zhien* represents a lacunary phenomenon, filling a unique and culturally specific gap in kinship systems that is not typically found in Western traditions, where the maternal line lacks a clearly defined status. The distinct relationship is shaped by the special social significance attributed to these roles, particularly in rituals, moral upbringing, and inter-clan bonds.

In Kazakh kinship terminology, *nagashy* denotes the maternal relatives. This term specifically refers to the mother’s natal family, who are traditionally regarded as having a distinct and respected role in the child’s extended family structure (Yergaliyev et al., 2020). Traditional etiquette fosters a close and affectionate bond between *nagashy* and *zhien*, making the care and support of their children a sacred obligation for the maternal relatives (Vakhitova et al., 2022). The lack of this concept in the Russian and English languages results in a linguistic and cultural gap that complicates accurate translation.

The term *nagashy* is translated into Russian in the novel in various ways – “родственники по матери,” “сородичи по матери,” “дядя по матери,” and, in some cases, simply as “дядя.” In the English version, the same term is rendered as “maternal relatives,” “maternal uncle,” “uncle on mother’s side,” and, occasionally just “uncle.” While some of these translations strive to preserve the matrilineal nuance, others – particularly the generic “дядя” and “uncle” lead to semantic simplification and a loss of cultural specificity.

This absence of a direct equivalent can be observed in the translation of the following sentence: in the original Kazakh, the character says, “Ойбай, *нағашыеке*, қайдасыңдар?! – деп жүгірмейміз бе?! Жүгірдік қой баяғыда, естеріңде болса!” (Mukhanbetkaliuly, 2012, p. 212). In the Russian translation, this appears as “Заголосим «Ой-бай, где же вы, наши *родственники по матушке*?!» и побежим к вам за подмогой! Да и бегали же когда-то, если вы помните!” (Mukhanbetkaliuly, 2016, p. 163), while the English version renders it as “We’ll say, Oh my, where are you, our *maternal relatives*?! and we’ll run to you for help! We ran once, too, if you remember!” (Mukhanbetkaliuly, 2022, p. 250). As this example demonstrates, both the Russian and English translations preserve the core semantic content of the original term. This represents a case of descriptive translation, a translation technique commonly employed when the source language (SL) concept lacks a direct equivalent in the target language (TL). It should also be noted that in this example the respectful form *nagashyeke* was lost in translation. The suffix *-eke* is an honorific and affectionate form of address, roughly equivalent to the Russian “дорогой” and the English “dear,” which adds an important layer of respect and warmth that translations fail to convey.

In the historical and literary context of the novel, accurately conveying kinship relations in translation is essential. In Kazakh, the lexeme *nagashy* functions as a prefix attached to terms denoting maternal relatives, marking a clear distinction of lineage through the mother (Vakhitova et al., 2022). In both Russian and English, this nuance is typically conveyed through the method of concretization: as “дядя по матери” in Russian and “maternal uncle” or “uncle on mother’s side” in English. The distinction becomes particularly clear in the following example: in the original Kazakh, the sentence reads “Сол жолы Мұсылман би өзінің інісі Бура мен баласы Тұрманбетті гана емес, солармен бірге барған мұның *нағашысы* Мырзатай мен бүкіл орыс елшілерін елге есен-сау жеткізген-ді” (Mukhanbetkaliuly, 2012, p. 361), which is translated into Russian as “И Мусылман-би благополучно привёз живыми и целыми в родные пенаты не только своего брата Буру и сына Турманбета, но и поехавших вместе с ними *дядю хана по матери*, Мырзатаю, и всех русских послов” (Mukhanbetkaliuly, 2016, p. 270), and into English as “And Musylman-biy had brought back home, all safe and well, not only his brother Bura and son Turmanbet, but also the *uncle* of the khan *on his mother’s side*, Myrzatai, who had gone with them, and all the Russian ambassadors” (Mukhanbetkaliuly, 2022, p. 414). Both translations employ a concretization technique to preserve the matrilineal nuance inherent in the term *nagashy*, which is lost where it is rendered simply as “дядя” in Russian (Mukhanbetkaliuly, 2016, p. 163) and “uncle” in English (Mukhanbetkaliuly, 2022, p. 251). This approach arises from the absence of a distinct lexical item in either language that refers exclusively to a maternal uncle; both Russian and English employ a general term – “дядя” and “uncle” – regardless of whether the relation is through the mother or father.

The term *zhien*, representing both linguistic and cultural lacuna, is first introduced in the novel in the context of the Russian Cossack’s visit to the Kazakhs. In its first occurrence, one of the characters says, “Мына біздің арғы аталарымыз да, өздерің секілді, күнінде көп қатын алыпты ғой. Бірінші әйелі, яғни бәйбішесі – орыс екен де, тоқалы – мына сіздердің апаларыңыз, қазақ қызы екен. Содан, бәйбішеден туғандарды жұрт «орыс» деп атапты да, тоқалдан туған мына біздерді «қазақ-орыс» деп кетіпті. Так, что, біліп қойыңдар... біз – сендердің *жиендеріңіз* боламыз” (Mukhanbetkaliuly, 2012, p. 211). This is rendered in Russian as “Наш давний предок,

как и вы сами, в своё время имел несколько жен. Первой его женой, старшей, то есть байбише, была русская, а младшей женой, то есть, токал, была ваша сестра – казахская девушка. И вот тех, кто родился от байбише, люди называли «русскими», а нас, родившихся от токал, стали называть «русскими казаками». Так что, имейте в виду... мы являемся вашими **племянями по материнской линии!**” (Mukhanbetkaliuly, 2016, p. 162), and in English as “Our ancient ancestor, just like you, had several wives in his time. His first wife, the eldest, the baibishe, was Russian, and his youngest wife, the tokal, was your sister, a Kazakh girl. And so the people called those who were born from the baibishe Russians and those of us born from the tokal came to be known as the Russian Cossacks. So, bear in mind: we are your **maternal nephews!**” (Mukhanbetkaliuly, 2022, p. 249). In this example the lexeme *zhien* was rendered as “maternal nephew” in English and as “племянш по материнской линии” in Russian. This translation employs the descriptive method, clarifying a culturally specific term that does not have a direct counterpart by means of an explanatory phrase.

In subsequent mentions, the lexeme *zhien* was translated generally as “nephew” in English and “племянш” in Russian – an approximate translation involving the loss of several semantic components. Notably, *zhien* in Kazakh is not only gender-neutral, referring to both nephews and nieces, but also culturally specific, denoting children born to the family’s daughters – that is, relatives through the maternal line. This nuanced meaning is not preserved in translation, leading to semantic narrowing and cultural omission. Moreover, the consistent use of masculine forms further deepens this gap, erasing the term’s inherent inclusivity and contributing to a semantic lacuna.

Only in the final mention, where the term *zhien* is used in relation to the *biy* in the expression “жиендігі бар” (*zhiendigi bar*), is the lacuna transliterated in both Russian and English and accompanied by an explanatory footnote (Mukhanbetkaliuly, 2012, p. 461; 2016, p. 346; 2022, p. 532). The footnote also offers an interpretation of the distinctive kinship relationship between the *nagashy* and the *zhien*, explaining that the *zhien* is a nephew only on the mother’s side, while a nephew on the father’s side would invariably be considered a brother or son of the clan; furthermore, the *zhien* traditionally has the right to jest at the expense of the *nagashy*.

According to S. Kenzheakhmetuly (2013, p. 319–320), the *zhien* is described as follows: “жиен – нағашы ауылы үшін ерке әрі айтқанын орындататын сыйлы адам. Ол нағашыларынан нені қаласа да, үш рет алуға хақы бар, қандай қымбат зат болса да, нағашылары оны сөзсіз беруге тиіс. Оны жиенқұрық деп атайды.” The *zhien* is regarded as a beloved and privileged person within the *nagashy*’s aul, and the *nagashy* have long shown special care for their *zhien*, often indulging them and giving them whatever they asked for. According to K. Yergaliyev et al. (2020), perhaps for this reason, a custom emerged in traditional Kazakh society whereby the *nagashy* would symbolically gift “kyryk shubar tay” or “kyryk serkesh” to their *zhien*. This custom, also known as “zhienquryq”, holds deep historical significance. It is mentioned in Zheti Zhargy – a set of legal codes established during the reign of Tuke Khan that played a key role in the development of Kazakh statehood and legal practices (<https://anatili.kazgazeta.kz/news/14781>). According to these laws, *nagashy* was obliged to give his *zhien* forty serkesh. The aforementioned confirms that *kyryk serkesh беру* is a Kazakh ethnographic expression with ritual and cultural significance. An illustrative example of the Kazakh tradition *kyryk serkesh беру* is examined below, shedding light on its cultural function and the challenges it presents in translation. In the original Kazakh text, the tradition

is referenced as follows: “Әлі күнге **қырық серкешімізді** берген жоқсыңдар. Ол – ол ма, ара-тұра келгенімізде, «Ойбай, жиен келіп қалған екен!» деп, астымызға ат түгілі, тай мінгізіп жберуді білмейсіңдер” (Mukhanbetkaliuly, 2012, p. 212). In the Russian translation: “До сих пор вы не одарили нас, как положено, **сорока козлятами!** Более того, приезжаешь к вам изредка, а вы не только скакуна, даже жеребёночка нам не соизволите подарить” (Mukhanbetkaliuly, 2016, p. 163). In the English translation: “You still haven’t presented us with the **forty goat kids** we are due! Not only that, but one comes to you only seldom, and you don’t even deign to give us a horse or even a foal” (Mukhanbetkaliuly, 2022, p. 251). To preserve its ethnographic meaning in translation, it is important not merely to convey the literal wording but also to explain the cultural context and symbolic implications embedded in it. In the novel, the tradition was rendered through a literal translation, leading to a misrepresentation of the ritual’s essence and the symbolic meaning of the gift within the cultural context. Such a translation may seem “foreign” or unusual to the TL audience and requires explanation. In order to retain the full ethnographic meaning, it is advisable to transliterate “serkesh” and provide a clarifying footnote, since this customary gift reflects the strong kinship bond between the child and the maternal lineage.

The next example to be discussed below is related to the tradition of *basire*. In Kazakh tradition, when a boy reaches an age of social awareness – such as being circumcised or starting school – it is customary for his grandfather or parents to gift him a foal. This foal is referred to as a “basire tai.” The lexeme *basire* is believed to drive from *bas iri*, meaning “the first livestock,” and refers to a child’s first personal cattle – seen as the beginning of his future wealth. This practice served as a way for elders to instill a sense of personal responsibility in the child from an early age. By giving a child ownership over a specific cattle or object, they were gradually introduced to the concept of property and prepared for an adult life. Children would care for their *basire* with special attention, feeding and tending to it, thus learning the basics of household life. *Basire* was also traditionally given as a gift by *nagashy* during a boy’s circumcision celebration. For instance, it is recorded that the famous Kazakh batyr Raiymbek received his *basire* from his *nagashy*, the Oraq batyr, at the age of seven (Alty Alash, 2018, p. 5).

The concept of *basire* is illustrated in the novel by the line: “Сосын Жайықтың ар бетіндегі қаптаған «қазақ-орыс» – кіл жиендерің – **бәсірені** нағашыларының малынан алмағанда, қалмақтан ала ма?!” (Mukhanbetkaliuly, 2012, p. 212). This is translated into Russian as “А у кого же брать вашим племянникам, казакам, **подарки**, как не у сородичей по матери?! Не у калмыков же, чужаков!” (Mukhanbetkaliuly, 2016, p. 163) and into English as “But from whom else can your Cossack nephews get **gifts** of not from their maternal relatives?! Not from the outsider Kalmyks, that’s for sure!” (Mukhanbetkaliuly, 2022, p. 251). The lexeme *basire* was translated more generically as “подарок” in Russian and “gift” in English. While this conveys the basic notion of giving, it fails to capture the deeper cultural significance of *basire* as a symbolic first possession, marking the beginning of personal responsibility and the child’s gradual integration into adult life. Such simplification leads to the loss of important ethnographic and emotional nuances embedded in the original term.

The comparative analysis revealed that the translation techniques employed in both the Russian and English versions largely overlap, as the English translation was based on the Russian one. The translation analysis identified the following recurring patterns (see Table 1).

Table 1. Translation techniques used in translating *nagashy*, *zhien*, *kyryk serkesh beru*, and *basire* (foreignization vs. domestication)

Translation technique	Foreignization	Domestication	Comment
Approximate translation	-	+	Semantic simplification
Descriptive translation	-	+	Detailed explanation and adaptation, somewhat wordy
Omission	-	+	Omission of alien elements to produce a more “fluent” text
Concretization	-	+	Clarification with some loss of semantic breadth
Generalization	-	+	Retained general meaning, lost emotional and traditional connotations
Transliteration + footnote	+	-	Preserves the original form and cultural specificity of the lexeme, but hinders immediate comprehension without a footnote
Literal translation	+	-	Denotatively equivalent, but omits connotative and culturally embedded meaning

Conclusion

By analyzing the translation techniques applied to the selected lexemes *nagashy*, *zhien*, *kyryk serkesh beru*, and *basire* in both Russian and English, we identified the following (see Fig. 1):

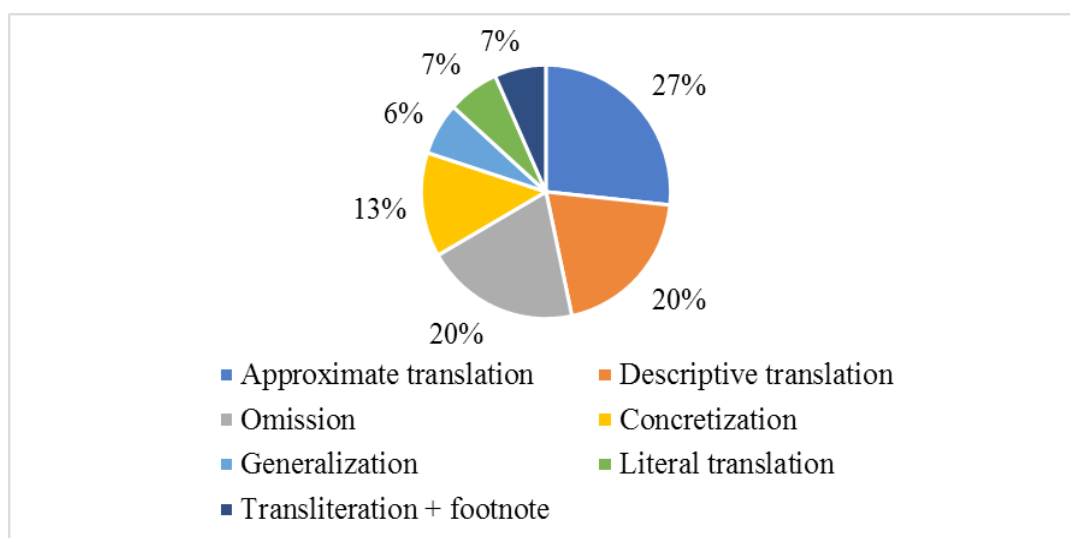

Fig. 1. Percentage of translation techniques for selected Kazakh lexemes

The analysis clearly demonstrates that the translation techniques used in the English version mirror those in the Russian version, as the English translation was produced based on the Russian translation, which served as an intermediary text. Both the Russian and English versions reflect the use of domestication as the primary translation approach (see Fig. 2).

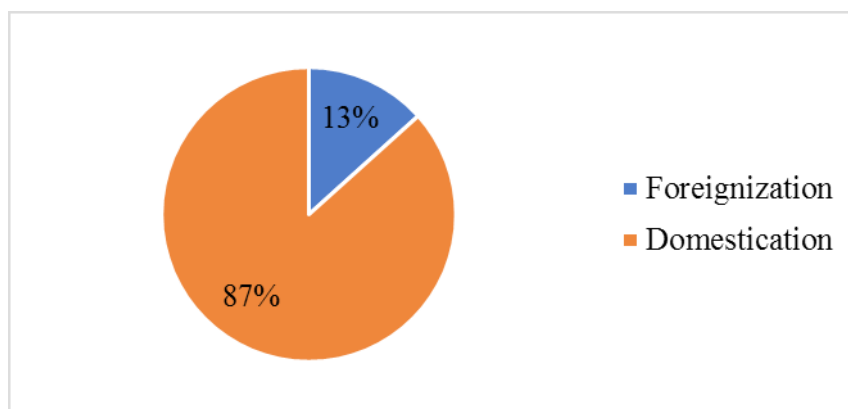

Fig. 2. Percentage of domestication and foreignization across translation techniques

In the historical and cultural context of the literary text, excessive domestication risks erasing essential cultural nuances. Therefore, an effective translation demanded a carefully balanced strategy. Sometimes, to preserve the semantic depth of ethnographic lacunae and realia, footnotes are necessary. While this may increase the volume of TT, it enhances cultural adequacy and understanding.

Due to the uniqueness of cultural lexemes, there are no universal rules for translating ethnographic lacunae and realia, which necessitates flexibility and a creative approach from the translator. Engaging with representatives of the SC contributes to a more accurate rendering of cultural lacunae and realia. To facilitate the work of translators and preserve cultural specificity, it is recommended to develop and utilize reference materials on ethnographic terms.

The findings support the hypothesis, demonstrating that realia demanded supplementary explanations either in the text or in paratextual elements to maintain their cultural depth.

Future research may focus on the development of glossaries and methodological guidelines for translating ethnographic lacunae and realia, tailored to specific language pairs.

The findings of this study hold practical significance for literary translators, as well as for researchers engaged in the translation of non-equivalent vocabulary in Kazakh, Russian, and English. From a cultural perspective, the study supports the preservation of ethnically rooted meanings, enhancing intercultural dialogue and understanding.

References

- Akkaliyeva, A., Abdykhanova B., Meirambekova L., Jambayeva Zh., & Tussupbekova G. (2021). Translation as a communication strategy in representing national culture. *Social Inclusion*, 9(1), 5–13. <https://doi.org/10.17645/si.v9i1.3455>

- Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). Routledge.
- Basire kandy salt? [What tradition is 'basire'?]. (2018). *Alty Alash*, 24, 5. (in Kaz.).
- Kenzheakhmetuly, S. (2013). *Kazaktyn salt-dasturleri men adet-guryptary* [The Kazakh customs and traditions] (2nd ed.). Atamura. (in Kaz.).
- Khishigsuren, T., Bella, G., Batsuren, Kh., Freihaat, A. A., Nair, N. Ch., Ganbold, A., Khalilia, H., Chandrashekar, Y., & Giunchiglia, F. (2022). Using linguistic typology to enrich multilingual lexicons: The case of lexical gaps in kinship. *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference*, 2798–2807.
- Kozhakhmetova, G., Abeshova, N., Tazhibayeva, S., & Ibragimova, K. (2024). National values in the translation of Kazakh literary works. *Cadernos De Tradução*, 44(1). <https://doi.org/10.5007/2175-7968.2024.e95714>
- Li, S., Hauer, B., Shi, N., & Kondrak, G. (2024). Translation-based lexicalization generation and lexical gap detection: Application to kinship terms. *Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 6891–6900. <https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.372>
- Mukhanbetkaliuly, K. (2012). *Tar kezen* [Troubled times]. Mereke baspasy. (in Kaz.).
- Mukhanbetkaliuly, K. (2016). *Tyazhkie vremena* [Troubled times] (G. Pryakhin, Trans.). Qazaq entsiklopediiasy. (in Russ.).
- Mukhanbetkaliuly, K. (2022). *Troubled times* (S. Hollingsworth, Trans.; S. Geoghegan, Ed.). Kazakh Pen Club.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall International.
- Temirgazina, Z., Rakhimzhanov, K., Akosheva, M., Luczyk, M., Kulumzhanov, N., Shahrman, A. & Zyludubayeva, R. (2022). The semiotics of family in Kazakh wedding toasts from the perspective of intercultural communication. *Metaphor and the Social World*, 12(2), 270–291. <https://doi.org/10.1075/msw.19019.tem>
- Vakhitova, T., Kuzembayeva, G., Yergazina, A., Zhumakhanova, A., & Khayrullina, R. (2022). Kazakh and Russian kinship terminology: a comparative linguistic and cultural analysis of lacunae. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 8(1), 28–43. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.911517>
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. Routledge.
- Vlakhov, S. & Florin, S. (1980) *Neperevodimoe v perevode* [Untranslatable in translation]. Mezhdunarodnye otnosheniya. (in Russ.).
- Yergaliyev, K. S., Aginbaeva, K., & Yergaliyeva, S. Zh. (2020). Etnografizmderdin audarmadagy korinisi (tuystyk ataular negizinde) [Reflection of ethnographisms in translation (based on kinship)]. *PMU Khabarshysy. Filologiya seriyasy*, 1, 122–128. (in Kaz.).
- Zhienkuryk turaly ne bilemiz? [What do we know about 'zhienkuryk?']. Retrieved 10 September 2025 from <https://anatili.kazgazeta.kz/news/14781> (in Kaz.).

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- «Жиенқұрық» туралы не білеміз? URL: <https://anatili.kazgazeta.kz/news/14781> (қаралған күні 10.09.2025).
- Бәсіре қандай салт? // Алты алаш. 2018. №24. Б. 5.
- Влахов С.И., Флорин С.П. Непереваемое в переводе. Москва: Международные отношения, 1980. 343 с.

- Ерғалиев Қ.С., Ағинбаева Қ., Ерғалиева С.Ж. Этнографизмдердің аудармадағы көрінісі (туыстық атаулар негізінде) // ПМУ хабаршысы. Филология сериясы. 2020. №1. Б. 122–128.
- Кенжеахметұлы С. Қазақтың салт-дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары (2-басылым). Алматы: Атамұра, 2013. 384 б.
- Муханбетқалиұлы К. Тяжкие времена / пер. Г. Прякина. Алматы: Қазақ энциклопедиясы, 2016. 427 с.
- Мұханбетқалиұлы, Қ. Тар кезең. Алматы: Мереке баспасы, 2012. 584 б.
- Akkaliyeva, A., Abdykhanova B., Meirambekova L., Jambayeva Zh., & Tussupbekova G. (2021). Translation as a communication strategy in representing national culture. *Social Inclusion*, 9(1), 5–13. <https://doi.org/10.17645/si.v9i1.3455>
- Baker, M. (2011). *In Other Words: A Coursebook on Translation* (2nd ed.). Routledge.
- Khishigsuren, T., Bella, G., Batsuren, Kh., Freihaat, A. A., Nair, N. Ch., Ganbold, A., Khalilia, H., Chandrashekar, Y., & Giunchiglia, F. (2022). Using linguistic typology to enrich multilingual lexicons: The case of lexical gaps in kinship. In: *Proceedings of the 13th Language Resources and Evaluation Conference*, 2798–2807.
- Kozhakhmetova, G., Abeshova, N., Tazhibayeva, S. & Ibragimova, K. (2024). National values in the translation of Kazakh literary works. *Cadernos De Tradução*, 44(1). <https://doi.org/10.5007/2175-7968.2024.e95714>
- Li, S., Hauer, B., Shi, N., & Kondrak, G. (2024). Translation-based lexicalization generation and lexical gap detection: Application to kinship terms. In: *Proceedings of the 62nd Annual Meeting of the Association for Computational Linguistics*, 6891–6900. <https://doi.org/10.18653/v1/2024.acl-long.372>
- Mukhanbetkaliuly, K. (2022). *Troubled times* (S. Hollingsworth, Trans.; S. Geoghegan, Ed.). Kazakh Pen Club.
- Newmark, P. (1988). *A Textbook of Translation*. Prentice Hall International.
- Temirgazina, Z., Rakhimzhanov, K., Akosheva, M., Luczyk, M., Kulumzhanov, N., Shahrman, A. & Zyuldubayeva, R. (2022). The semiotics of family in Kazakh wedding toasts from the perspective of intercultural communication. *Metaphor and the Social World*, 12(2), 270–291. <https://doi.org/10.1075/msw.19019.tem>
- Vakhitova, T., Kuzembayeva, G., Yergazina, A., Zhumakhanova, A., & Khayrullina, R. (2022). Kazakh and Russian kinship terminology: a comparative linguistic and cultural analysis of lacunae. *Eurasian Journal of Applied Linguistics*, 8(1), 28–43. <http://dx.doi.org/10.32601/ejal.911517>
- Venuti, L. (1995). *The translator's invisibility: A history of translation*. Routledge.

Ж.М. Буркитбаева*Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті**Алматы, Қазақстан***Ш.К. Жаркынбекова***Л.Н. Гумилев атындағы Еуразиялық ұлттық университеті**Астана, Қазақстан*

ҚАЖЫҒАЛИ МҰХАНБЕТҚАЛИҰЛЫНЫҢ «ТАР КЕЗЕҢ» РОМАНЫНЫҢ АУДАРМАЛАРЫНДА ЭТНОГРАФИЯЛЫҚ ЛАКУНАЛАРДЫ ЖЕТКІЗУ ЖӘНЕ РЕАЛИЯЛАРДЫ САҚТАУ МӘСЕЛЕСІ

Аңдатпа. Бұл мақалада көркем аудармада баламасыз лексиканы жеткізу мәселесі қарастырылады. Зерттеуге материал ретінде XVIII ғасырдағы Қазақстан тарихындағы күрделі кезеңді баяндайтын Қажығали Мұханбетқалиұлының «Тар кезең» романы алынды. Зерттеу нысаны – қазақтың «нағашы», «жиен», «қырық серкеш беру» және «бәсіре» сияқты төрт этнографиялық лексемасы болса, оларды орыс және ағылшын тілдеріне аударуда қолданылған аударма тәсілдері зерттеу пәні болып табылады. Лингвомәдени, салыстырмалы-салғастырмалы және аударма талдауларын қамтитын кешенді талдау нәтижесінде аталған этнографиялық лексемалардың аудармаларында жуықтап аудару, түсіндірмелі аударма, алып тастау, нақтылау, жалпылау, сөзбе-сөз аудару және транслитерация сілтемемен сияқты аударма тәсілдері қолданылғаны анықталды. Талдау ағылшын тіліндегі мәтін орыс тілінен аударылғандықтан, ағылшын тіліндегі аудармада қолданылған аударма тәсілдерінің орыс тіліндегі нұскасында қолданылған аударма тәсілдерімен сәйкес келетінін көрсетті. Екі аудармада да доместикация стратегиясы басым болды. Бұл зерттеудің нәтижелері практикалық тұрғыдан әдеби аудармашылар мен баламасыз лексиканы зерттеушілер үшін құнды болып табылады. Келешектегі зерттеулер нақты тіл жұптарының ерекшеліктеріне бейімделген этнографиялық лакуналар мен реалияларды аудару бойынша глоссарийлер мен әдістемелік ұсынымдар әзірлеуге бағытталуы мүмкін.

Түйінді сөздер: баламасыз лексика, мәдени алшақтық, этнографиялық лакуна, реалия, көркем мәтін, форенизация, доместикация.

Ж.М. Буркитбаева*Казахский национальный университет имени аль-Фараби**Алматы, Казахстан***Ш.К. Жаркынбекова***Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева**Астана, Казахстан*

ПРОБЛЕМА ПЕРЕДАЧИ ЭТНОГРАФИЧЕСКИХ ЛАКУН И СОХРАНЕНИЯ РЕАЛИЙ В ПЕРЕВОДАХ РОМАНА КАЖИГАЛИ МУХАНБЕТКАЛИУЛЫ «ТЯЖКИЕ ВРЕМЕНА»

Аннотация. В статье рассматривается проблема передачи безэквивалентной лексики в художественном переводе. Материалом для исследования послужил

роман Кажигали Муханбеткалиулы «Тяжкие времена», повествующий о сложном периоде в истории Казахстана в XVIII веке. Объектом исследования являются четыре казахские этнографические лексемы, такие как «нағашы», «жиен», «қырық серкеш беру» и «бәсіре», а предметом – приемы перевода, использованные при их переводе на русский и английский языки. В результате комплексного анализа, включающего лингвокультурологический, сопоставительный, и переводческий подходы, было установлено, что при переводе указанных этнографических лексем использовались следующие приемы перевода: приблизительный перевод, описательный перевод, опущение, конкретизация, генерализация, дословный перевод и транслитерация со сноской. Анализ показал, что приемы перевода, использованные в английском переводе, полностью соответствуют приемам, использованным в русском варианте, поскольку английский текст был переведен с русского. В обоих случаях преобладает стратегия доместикации. Результаты данного исследования представляют практическую ценность для художественных переводчиков и исследователей безэквивалентной лексики. Дальнейшие исследования могут быть направлены на создание глоссариев и методических рекомендаций по переводу этнографических лакун и реалий, адаптированных к конкретным языковым парам.

Ключевые слова: безэквивалентная лексика, культурный разрыв, этнографические лакуны, реалия, художественный текст, форенизация, доместикация.

Authors' contributions

Burkitbayeva Zh.M. – conceptualization, data curation, formal analysis, methodology, visualization, writing – original draft.

Zharkynbekova Sh.K. – supervision, validation, writing – review and editing.

A.M. Jafarli*Sumgait State University**Sumgait, Azerbaijan*email: umudovaasmer@mail.ru

CONTEXTUAL COMPATIBILITY AND SEMANTIC SHIFTS IN THE TRANSLATION OF CONCEPTS

Abstract. The article examines the influence of contextual factors on the formation and translation of concepts, as well as the mechanisms of semantic shifts that arise when conceptually significant units are transferred between languages. It analyzes the main theoretical approaches to understanding the concept in modern linguistics, where it is interpreted as a multilayered mental structure that integrates universal and ethnocultural components and reflects the values, cognitive models, and emotional representations of speakers. The study identifies factors that cause discrepancies between conceptual meanings in translation, including differences in cultural background, symbolism, pragmatics, and national associations. Using material from Azerbaijani, Russian, and English, the study demonstrates how historical and cultural conditions shape the transformation of conceptual content, which becomes especially evident in the case of the concept of “victory.” In addition, a comparative analysis of the conceptual meanings of the words “head,” “road,” “home,” and “water” within phraseological units of the three languages reveals both shared patterns and language-specific features of national worldviews. The findings confirm the necessity of considering cultural context, cognitive factors, and emotional nuances when translating concepts, as this ensures a more accurate and contextually grounded transfer of meaning in cross-linguistic communication.

Keywords: concept, semantics, translation, cultural context, cognitive models, national worldview, phraseology.

Conflict of interests:

The author declare no conflict of interest.

Article history:

Received: 17.10.2025

Accepted: 03.12.2025

Introduction

The concept is one of the core categories in contemporary linguistics, forming a bridge between language, cognition, and culture. Research on concepts has evolved within two interrelated frameworks: the cognitive approach, which examines how humans perceive and categorize the world through linguistic structures, and the linguocultural approach, which investigates culturally conditioned meanings and the influence of collective experience on conceptual formation (Maslova, 2001).

The theoretical foundations of concept studies were laid by S. Askoldov (1997), who defined the concept as a culturally enriched “form of thought,” emphasizing its psychological and experiential nature. D. Likhachev (1997) broadened this perspective by characterizing the concept as a multi-layered semantic structure, embodying national worldview, cultural memory, and individual associations. Scholars such as G. Tokarev (2003), S. Shukurlu (2019), and I. Kazimov (2021) further contributed to refining the notion of the concept, viewing it as a dynamic entity shaped by both universal cognitive mechanisms and ethnospecific cultural experience.

G. Tokarev (2003) interprets the concept as a global multidimensional mental unit combining universal human knowledge with national-specific components shaped by history and culture. S. Shukurlu (2019) classifies definitions of the concept into three groups: 1) mental formations consisting of associations, images, and knowledge; 2) global cognitive units; and 3) idealized culturally conditioned objects. I. Kazimov (2021) distinguishes linguocultural concepts as representations that integrate cultural, ethnospecific, and linguistic elements, functioning as markers of national identity.

This body of scholarship demonstrates that conceptual content varies across languages depending on cultural norms, worldview, collective identity, and historical development. These differences become especially salient in translation, where cultural and contextual discrepancies may lead to semantic shifts or loss of conceptual information. Thus, analyzing the culturally embedded nature of concepts is crucial for understanding how conceptual variation influences cross-linguistic equivalence, particularly in Azerbaijani, Russian, and English.

The present study explores how cultural and contextual factors shape conceptual meaning and identifies mechanisms through which conceptual variation leads to semantic shifts in translation.

Materials and Methods

This study employs a qualitative comparative method to examine culturally conditioned conceptual meanings in Azerbaijani, Russian, and English. The analysis focuses on key theoretical definitions of the concept and explores their cultural components using selected linguistic and scholarly sources.

The methodological procedure includes 1) identifying core definitions of the concept within cognitive linguistics; 2) comparing scholarly perspectives to reveal shared and divergent theoretical positions; 3) analyzing cultural factors influencing conceptual meaning in the three languages; 4) distinguishing universal and national-specific elements within conceptual structures as described in the literature.

This methodological framework provides the basis for analyzing how conceptual variation leads to semantic shifts in translation.

Results and Discussion

The interlingual variability of concepts leads to their manifestation in different forms, depending on their place within a given culture and language. In the process of translation, conceptual shifts and losses are inevitable, since language reflects not only lexical units but also the unique structures that convey specific ways of thinking and cultural identity. Considering these differences, applying a context-sensitive approach to conceptual units enables a more accurate and culturally adequate interpretation, ensuring that the conveyed concept is richer in meaning and more faithful to its original cultural significance.

For instance, the concept of victory demonstrates substantial semantic and cultural divergence across languages. A concept encompasses not only its primary lexical meaning but also emotional resonance and national-cultural values. Accordingly, the Azerbaijani *qələbə*, the Russian *победа* (*pobeda*), and the English *victory* share a literal meaning denoting triumph or success; however, their cultural connotations differ considerably.

In Azerbaijani, prior to 2020, *qələbə* was primarily associated with the First Karabakh War and the struggle for territorial integrity. Since 2020, the concept has been strongly linked to the Patriotic War, with the 44-day conflict transforming it into a symbol of national pride and resilience, embodying the nation's indomitable spirit and the restoration of historical justice. As illustrated:

*Halal olsun Ordumuza –
Qələbəni çaldı Vətən,
yeni tarix yazı-yaza
zəbt olunmuş torpaqları
yaddan geri aldı Vətən.* (Aziz, 2020)

and:

*Your voice, Azerbaijan, resounds loudly,
The light of Karabakh shines in your eyes.
Illuminated by the sun of victory,
The sky and earth meet in the falcons' gaze...* (Mammadov, 2022).

In Russian culture, *победа* (*pobeda*) carries a broad and deeply symbolic meaning, primarily associated with the Soviet victory in the Second World War. Within the Russian linguistic and cultural context, "May 9 – Victory Day" serves as a powerful symbol of this concept, emphasizing collective resistance, sacrifice, and national resilience. The term *победа* (*pobeda*) denotes not merely a military triumph but also embodies notions of familial devotion, ancestral sacrifice, and moral duty toward future generations. It has become an essential element of national identity, foregrounding themes of patriotism, historical memory, and the pursuit of peace:

*Победа у наших стоит дверей...
Как гостью желанную встретим?
Пусть женщины выше поднимут детей,
Спасенных от тысячи тысяч смертей, –
Так мы долгожданной ответим* (Akhmatova, 1942).

In English, the concept of *victory* is predominantly associated with individual achievements and personal triumphs. It often denotes success attained by an individual or a small group in competitive contexts, including sports, technology, and science. Unlike the collective and historically charged interpretations found in Azerbaijani and Russian cultures, *victory* in English primarily reflects values of personal effort, determination, and excellence.

These differences show that one and the same concept may acquire different nuances across languages due to cultural and social factors. As a result, universal concepts become culturally reframed within each linguistic community. I. Kazimov (2021) notes that concepts shape the ethnolinguistic worldview and therefore develop culturally specific meanings. In such cases, literal translation of formally identical words can produce semantic distortions or a loss of conceptual depth.

Accordingly, the semantic structure of concepts must be analysed not only at the lexical level but also within their broader cultural and cognitive contexts. Preserving

contextual adequacy is crucial in cross-linguistic comparison, as it ensures that the conceptual layers embedded in a word are not lost. This approach enables a more accurate understanding of how concepts function across languages and highlights the need to consider both cognitive and linguocultural dimensions.

The formation of concepts is shaped by national-cultural values, stylistic variation, socio-historical background, and other contextual factors. As G. Tokarev (2003, p. 187) notes, the cultural specificity of conceptualization becomes evident in the semantic dynamics of polysemous words, where antonymy, synonymy, and derivational patterns play a key role. This perspective highlights that semantic variability and structural relations within the lexicon determine the diverse conceptual interpretations found across languages and cultures.

This perspective aligns with I. Kazimov's view (2021, p. 24) that concepts are closely tied to a language's lexical composition and play a central role in shaping the conceptsphere. He argues that the lexical system reflects the ethnolinguistic worldview and encodes information across different conceptual domains. Thus, both approaches demonstrate that concepts develop not only within individual and collective consciousness but also through the structural and semantic characteristics of the language itself.

Context is one of the key factors affecting the comprehension of concepts across languages. Consequently, the cultural specificity of concepts requires their investigation not only from a linguistic standpoint but also through their contextual and cultural nuances. Semantic dynamism, cultural specificity, and contextual variability emerge as primary factors in conceptual formation and cross-linguistic comparison.

To illustrate this, idioms and expressions containing the words *head*, *road*, *house*, and *water* in Azerbaijani, Russian, and English were comparatively analyzed. Based on these examples, it was determined that the same lexical unit can produce different concepts across languages and even within the same language, depending on context. Idiomatic expressions, in particular, often develop distinct conceptual meanings across linguistic and cultural environments.

In Azerbaijani, the word *baş* ('head') carries both its literal meaning and numerous figurative meanings, including leadership, trouble, love, anger, pride, and shame. For example, "*As he pondered, smoke seemed to rise from his head, and his voice reached the heavens. 'May you be shamed before people, may your face darken before your family and children,' she cursed her husband.*" (Shikhli, 2005, p. 36).

In the following examples, similar or corresponding concepts expressed through *baş* are reflected in all three languages (see Table 1).

Table 1. Conceptual representations of the lexeme *baş* ('head') in Azerbaijani, Russian, and English

Concept	Azerbaijani Language	Russian Language	English Language
Leadership	<i>Başçı, Baş nazir, Baş idarə</i>	<i>Глава (leader), Начальник (chief)</i>	<i>Head of state, Head of department</i>
Disappointment	<i>Başını itirmək (to lose control), başı aşağı (to be downcast)</i>	<i>Потерять голову (to lose one's head), Вешать голову (to hang one's head)</i>	<i>Lose one's head (to panic), Hang one's head (to feel ashamed)</i>
Obedience	<i>Baş əymək (to obey), Başı bələdə olmaq (to be in trouble)</i>	<i>Склонить голову (to bow one's head), Сложитъ голову (to die, to sacrifice)</i>	<i>Bow one's head (to be humble)</i>
Decision-making	<i>Baş götürüb getmək (to leave suddenly), Başı dumanlanmaq (to be confused)</i>	<i>Куда глаза глядят (to go wherever the eyes look)</i>	<i>Head towards (to move toward something), Clear one's head (to gather one's thoughts)</i>

As can be seen, these expressions convey the same concept in translation. This is primarily related to the physiological features of the head in all three languages, such as its association with decision-making (linked to the brain) and obedience (expressed through the act of bowing the head), among others. Some expressions, however, undergo a change in their core component when translated into another language. Let us examine the following examples.

The expression *başına oyun açmaq* means to create unexpected difficulties and problems in someone's life, to cause serious harm, or to intentionally inflict damage. When translated literally into English as *to play a game on someone's head* or into Russian as *сыграть игру на голове*, the meaning becomes completely obscure and fails to convey the deep sense inherent in Azerbaijani. In English, *play a game* generally means to joke or have fun, whereas in Azerbaijani, *başına oyun açmaq* implies causing serious trouble. In Russian, the phrase *сыграть игру* is typically understood either in the context of sports or metaphorically as manipulation. Therefore, instead of a literal translation, it is preferable to consider the contextual meaning and replace the expression with an equivalent phrase in the target language. For example, in English: *to ruin someone's life, to make someone's life miserable, to cause trouble for someone*; in Russian: *сломать жизнь, доставить неприятности, создать проблемы*.

The number of such examples can be extended: expressions such as *ağlını başından almaq* and *başından tüstü çıxmaq* also belong to this category. As can be seen, idiomatic units related to the word *baş* in Azerbaijani reflect social and emotional values. When translated literally, key emotional and cultural nuances are lost, and the meaning of the expression changes. These issues can be minimized through the use of cultural adaptation strategies rather than literal substitution.

Thus, in all three languages, the word *baş* ('head'), which in its literal sense denotes a human organ, acquires different conceptual shades depending on cultural context. During translation from one language to another, it tends to lose the cultural codes inherent in its original linguistic and cultural environment.

The same applies to the word *yol* ('road' or 'way'): in Azerbaijani, it is used both in its literal sense and with figurative connotations. For example, *gözü yol çəkmək* ('to long for someone's arrival') conveys the concept of longing or anticipation, while *yola gətirmək* ('to bring someone to agreement') expresses the concept of persuasion or reconciliation. She was glad that she had persuaded the boy and that he would soon return home (Shikhli, 2005, p. 74). The woman seemed as if she had been waiting longingly; her face bore a look of sadness and weariness (Shikhli, 2005, p. 70).

The word *yol* in Azerbaijani, Russian, and English does not merely denote a physical path but also acquires meanings related to life, choice, direction, spiritual growth, and social values. Across all three languages, 'road' functions as a culturally stable metaphor for life trajectory, moral orientation, and personal development. Expressions that convey similar conceptual meanings across Azerbaijani, Russian, and English rely on the symbolic use of *yol* ('road,' 'path,' 'way') to represent method, decision, or life journey (see Table 2).

Table 2. Conceptual representations of the lexeme *yol* ('road') in Azerbaijani, Russian, and English

Concept	Azerbaijani Language	Russian Language	English Language
Path	uzun yol, düz yol	длинный путь, прямая дорога	long road, straight path
Life	həyat yolu, ömür yolu	жизненный путь, путь судьбы	life path, way of life
Righteousness	düz yol, yoldan çıxmaq	прямой путь, сойти с пути	straight way, go astray
Choice	iki yol ayrıcında qalmaq	на распутье	at a crossroads
Development	yeni yol açmaq	прокладывать путь, дорога к успеху	pave the way, road to success

Some expressions, however, lose their figurative and emotional depth when translated from one language to another, as the semantic nuances cannot be fully conveyed.

The expression *gözü yol çəkmək* (the concept of longing) means to constantly wait for someone or something with deep yearning. A literal translation into English as *pulling one's eyes towards the road* or into Russian as *тянуть глаза к дороге* fails to convey the figurative meaning and emotional depth of the original expression. A more appropriate translation would be 'waiting with longing' in English or 'ждать с тоской' in Russian, although in these versions the road component is lost.

A similar situation can be observed in the expression *yola gətirmək* (the concept of persuasion), which means to convince someone or reach a compromise on an issue. While its literal translation does not make sense in either English or Russian, replacing it with contextually suitable alternatives such as 'to persuade someone' or 'to bring someone to an agreement' produces a more accurate equivalent, even though

the road element disappears. As seen, the word *yol* in all three languages carries both literal and figurative meanings, but the manner of expression and cultural connotation differ across languages. To minimize cultural loss during translation, contextual and culturally adaptive strategies should be applied, ensuring that expressions are rendered with their emotional and semantic nuances preserved. This allows for a more accurate understanding in both cross-linguistic and cross-cultural communication.

The word *su* ('water') in Azerbaijani is capable of forming various concepts. For example, *odla su arasında qalmaq* expresses the concept of helplessness, while *ağzına su alıb oturmaq* conveys the concept of silence. Depending on the context, *su* also serves as a key component in emotionally and culturally rich expressions. For instance, the sentence "*Şamxal daş atmaqda bəhsə girən uşaqlara, budaqları lillənib qalan çiləkənə, ağacı yerindən tərpədə bilməyən boz-bulanıq sulara baxdı*" (Shikhli, 2005, p. 17) reflects the concept of helplessness, while "*Məni niyə bədbəxt elədin? Yurduma-yuvama niyə su saldın?*" (Shikhli, 2005, p. 22) expresses the concept of sorrow, where *su salmaq* symbolizes ruin, domestic tragedy, and the destruction of happiness.

In English, the literal translation "*Why did you flood my home?*" or in Russian "*Почему ты затопил мой дом?*" fails to convey the emotional depth and metaphorical meaning, as both versions refer only to the physical act of flooding. A more culturally adequate translation, such as "*Why did you bring ruin to my home and sorrow to my soul?*" in English or "*Почему ты разрушил мой дом и наполнил мою душу горем?*" in Russian, minimizes the cultural loss.

Additionally, *su* may express the concept of time, as seen in "*Təpələrin dalından ay boylandı... Uzaqda şaxələnib axan Kürün suları ağarışdı.*" (Shikhli, 2005, p. 46). Here, *water* becomes a metaphor for the passage of time and the onset of evening. Similarly, in E. Hemingway's description (1952) – "*The water was a dark blue now... he saw the red sifting of the plankton in the dark water and the strange light the sun made now*" – *water* again serves as an indicator of time, depicting the transition into night.

According to the Sapir-Whorf hypothesis (Sapir, 1921; Whorf, 1956), language influences thought, and different peoples perceive and describe the same phenomena in distinct ways. In Azerbaijani culture, the color white symbolizes purity, clarity, transition, and tranquility, which explains why I. Shikhli (2005) repeatedly depicts the coming of night as the whitening of water. In contrast, E. Hemingway's (1952) association of blue and purple tones with darkness and depth reflects English-speaking cultural perceptions of color and emotion. As seen from the examples above, idiomatic expressions generally lose their original meaning when translated literally from one language into another.

A second type of loss occurs when cultural codes embedded in an expression have no equivalent alternatives in the target language. Each expression carries the cultural markers of its linguistic community, and during translation it is often impossible to find equivalents that fully reflect those markers.

In Azerbaijani, the word *ev* ('home') can convey concepts such as comfort, family, unity, safety, and honor. For example, in the sentence "*Əşrəfi keçən il Qori müəllimlər seminariyasına oxumağa göndərmiş, Şamxalı isə yanında saxlamışdı. Evimizdən biri oxusa bəsdir, – demişdi, – sən qal.*" (Shikhli, 2005, p. 30), the word *ev* represents the concept of family. In "*Vay, evim yıxıldı, Əşrəf, qızı apardılar.*" (Shikhli, 2005, p. 284), it expresses the concept of honor or moral integrity, while in "*Neçə gündü evimdə duz-çörək kəsirsən. Ona görə də sənə bir şey eləmirəm.*" (Shikhli, 2005, p. 297), it conveys the concept of safety or protection. In these examples, particularly in the phrase "*Evimizdən biri oxusa bəsdir*", *ev* functions as a symbol of familial unity and collective identity.

However, when translated into English or Russian, this sense of communal belonging and unity is lost, as no direct equivalent fully captures its cultural and emotional depth.

The expression “*Vay, evim yixıldı!*” (concept of honor and dignity) in Azerbaijani denotes a family tragedy or the loss of moral integrity, used in situations such as a daughter leaving home, disgrace brought upon the family name, or a severe personal misfortune. Literal translations such as “*Oh, my home has collapsed!*” fail to convey the intended meaning. More contextually appropriate versions – “*Oh, I have lost my honor!*”, “*My family is ruined!*”, “*O, моя честь погублена!*”, “*Моя семья разрушена!*” – communicate the emotional message, but the cultural image of the “home” as a symbol of dignity disappears.

Within Azerbaijani culture, *evim yixıldı* embodies notions of shattered hopes, deep sorrow, tragedy, and devastation. The most culturally and emotionally accurate English translations would be “*My life is ruined,*” “*I lost everything,*” “*I am devastated,*” or “*Everything fell apart.*” In Russian culture, although family values are significant, the concepts of *home* and *family* are not as closely intertwined as in Azerbaijani. Consequently, the emotional depth of *evim yixıldı* cannot be fully conveyed in Russian, and some meaning is inevitably lost even in adapted translations.

Expressions used in everyday life that carry ethnographic or culturally specific meanings also tend to remain unclear in translation. It is often impossible to find direct equivalents for such expressions in other languages. For example, *duz-çörək kəsmək* (‘to share bread and salt’) in the sentence “*Neçə gündür evimdə duz-çörək kəsirsən. Ona görə də sənə bir şey eləmirəm.*” reflects the concepts of safety and hospitality. Although the meaning can be conveyed through a more contextually appropriate translation, the linguistic and cultural codes specific to Azerbaijani culture are inevitably lost.

Hospitality is a symbol of the respect, affection, and esteem one person shows to another. This concept embodies not only the act of hosting but also a special attitude toward the guest and the broader culture of welcoming visitors. For example, in the sentences “*Heç nədən qorxmayın, siz qonaqsınız. Qonağa zaval olmaz.*” (Shikhli, 2005, p. 124), “*Durun gedək. Bu kəndə gələn qonaq mənim evimdə çörək kəsməmiş gedə bilməz.*” (Shikhli, 2005, p. 149), and “*Heç ikicə dəqiqə keçməmiş boğmalı armudu stəkanda buğlanan pürrengi çay onun qabağında hazır oldu. Qonaq iki stəkan dalbadal boşaltdıqdan sonra iri dəsmalla, puçur-puçur olub alınandan axan təri sildi.*” (Shikhli, 2005, p. 159), hospitality reflects deep-rooted cultural values of warmth, generosity, and protection. Although the term *hospitality* in English and *зоченпримство* (*gostepriimstvo*) in Russian convey a general sense of welcoming guests, they do not fully capture the deeper emotional, moral, and familial dimensions embedded in the Azerbaijani concept.

In Azerbaijani culture, hospitality goes far beyond social courtesy; it encompasses family-centered values and moral obligations, such as preparing the best dishes for guests, setting a special table, offering the finest space in the home, and showing respect even to an enemy who enters as a guest. These culturally embedded nuances make the Azerbaijani concept of *hospitality* far richer and more emotionally resonant than its direct lexical equivalents in English or Russian.

When the expression *armudu stəkanda çay süzmək* (‘to serve tea in a pear-shaped glass’) is translated into English or Russian, a cultural loss inevitably occurs, as the concept of the *armudu stəkan* does not exist in these languages. In such cases, it is advisable to include explanatory notes to convey the cultural meaning of the expression and the significance of the *armudu stəkan* in Azerbaijani culture. For example: “*In Azerbaijan, serving tea in special pear-shaped glasses is a sign of respect toward guests.*”

or in Russian: “В Азербайджане подача чая в особых стаканах – знак уважения к гостям.”

Conclusion

The analysis presented in this study demonstrates that the variation of concepts during translation is largely determined by contextual, cultural, and linguistic factors. As evidenced by the examples, literal translation of idiomatic expressions frequently results in the loss of their original meaning, since figurative components and emotional shades cannot be preserved through direct lexical substitution. Similarly, when expressions contain domestic, ethnographic, or culturally specific elements for which no equivalents exist in the target language, cultural loss becomes inevitable.

The findings also underscore the necessity of approaching translation not only as a search for lexical equivalents but as a process that involves the transmission of cultural and social meaning. Expressions that reflect a nation’s worldview, cultural practices, and value system require particular attention, since their translation contributes to intercultural understanding. In this regard, several strategies can be applied to minimize conceptual and cultural losses. One such strategy is contextual translation, which replaces literal forms with expressions that preserve the emotional and semantic load of the original, as seen in the translation of “*Evim yıxıldı*” as “*My life is ruined*.” Another effective approach is explanatory translation, used when literal meaning fails to convey cultural codes; this method allows culturally significant expressions to retain their emotional impact, as in the case of *ev*, which encompasses notions of honor and family unity. Cultural adaptation may also be employed to select expressions consistent with the conceptual and communicative norms of the target language, such as rendering “*Ağzına su alıb oturmaq*” as “*Keep silent like a stone*” in English or “*Молчать, как рыба*” in Russian. In literary and academic discourse, explanatory notes or footnotes may be added to clarify cultural context and ensure the reader’s comprehension of culturally specific expressions.

Overall, the study confirms that concepts are not merely linguistic units but culturally and cognitively embedded structures whose meanings shift across languages depending on contextual and cultural frameworks. Accurate translation of such units requires not only linguistic competence but also cultural sensitivity, ensuring that the deeper layers of meaning are preserved. This approach enhances cross-linguistic equivalence, supports intercultural communication, and contributes to a more comprehensive understanding of how concepts function within and across linguistic systems.

References

- Akhmatova, A.A. (1942). *Pobeda* [Victory]. Retrieved 17 September 2025 from <https://rupoem.ru/poets/axmatova/slavno-nachato-slavnoe> (in Russ.).
- Askoldov, S.A. (1997). Kontsept i slovo [Concept and word]. In: V.P. Neroznak (Ed.), *Russkaya slovesnost': Ot teorii slovesnosti k strukture teksta: Antologiya* (pp. 267–279). Akademiya. (in Russ.).
- Aziz, V. (2020, October). *Qələbəli Azərbaycan...* [Victorious Azerbaijan...]. Retrieved 15 September 2025 from <https://www.anl.az/down/meqale/edebiyat/2020-oktyabr/726818.htm> (in Azerb.).
- Hemingway, E. (1952). *The Old Man and the Sea*. Scribner.
- Kazimov, I. (2021). Müasir Azərbaycan dili leksikasının koqnitiv və linqvokulturoloji əsasları [Cognitive and linguocultural bases of modern Azerbaijani language lexicon]. *Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi*, 3(269), 10–29. (in Azerb.).

- Likhachev, D.S. (1997). Konceptosfera russkogo jazyka [The conceptosphere of the Russian language]. In: V.P. Neroznak (Ed.), *Russkaja slovesnost': Ot teorii slovesnosti k strukture teksta: Antologiya* (pp. 280–287). Akademiya. (in Russ.).
- Mammadov, B. (2022, January). *Zəfər günəşilə şəfəqlənir dan...* [The dawn glows with the sun of victory...]. Retrieved 15 September 2025 from <https://www.anl.az/download/meqale/525/2022/yanvar/779164.htm> (in Azerb.).
- Maslova, V. A. (2001). *Lingvokul'turologiia* [Cultural Linguistics]. Akademiya. (in Russ.).
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace and Company.
- Shikhli, I. (2005). *Seçilmiş əsərləri: 2 cildə. I cild* [Selected works: In 2 volumes. Vol. 1]. Şərq-Qərb. (in Azerb.).
- Shukurlu, S. (2019). “Konsept” məfhumu və müxtəlif yanaşmalar [The notion of “concept” and different approaches]. *İpək Yolu*, 4, 126–131. (in Azerb.).
- Tokarev, G. V. (2003). *Koncept kak ob'ekt lingvokul'turologii (na materiale reprezentatsiy kontsepta “Trud” v russkom yazyke)* [The concept as an object of linguoculturology (based on representations of the concept “Labor” in the Russian language)]. Peremena. (in Russ.).
- Whorf, B.L. (1956). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. The MIT Press.

Список использованной литературы

- Аскольдов С.А. Концепт и слово // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 267–279.
- Ахматова А.А. Победа. 1942. URL: <https://rupoem.ru/poets/axmatova/slavno-nachato-slavnoe> (дата обращения: 17.09.2025).
- Лихачев Д.С. Концептосфера русского языка // Русская словесность: от теории словесности к структуре текста: Антология / Под общ. ред. В.П. Нерознака. Москва: Academia, 1997. С. 280–287.
- Маслова В.А. Лингвокультурология. Москва: Академия, 2001.
- Токарев Г.В. Концепт как объект лингвокультурологии (на материале репрезентаций концепта «Труд» в русском языке). Волгоград: Перемена, 2003.
- Əziz V. Qələbəli Azərbaycan... // Ədəbiyyat qəzeti. 2020, oktyabr. URL: <https://www.anl.az/download/meqale/edebiyat/2020/oktyabr/726818.htm> (дата обращения: 15.09.2025).
- Hemingway, E. (1952). *The Old Man and the Sea*. Scribner.
- Kazimov İ. Müasir Azərbaycan dili leksikasının koqnitiv və lingvokulturoloji əsasları // Azərbaycan dili və ədəbiyyat tədrisi. 2021. № 3 (269). S. 10–29.
- Məmmədov B. Zəfər günəşilə şəfəqlənir dan... // 525-ci qəzet. 2022. 27 yanvar. S. 14. URL: <https://www.anl.az/download/meqale/525/2022/yanvar/779164.htm> (дата обращения: 15.09.2025).
- Sapir, E. (1921). *Language: An introduction to the study of speech*. Harcourt, Brace and Company.
- Şıxlı İ. Seçilmiş əsərləri: 2 cildə. I cild. Bakı: Şərq-Qərb, 2005. 409 s.
- Şükürlü S. “Konsept” məfumu və müxtəlif yanaşmalar. *İpək Yolu*. 2019. № 4. S. 126–131.
- Whorf, B.L. (1956). *Language, thought, and reality: Selected writings of Benjamin Lee Whorf*. The MIT Press.

А.М. Джафарлы*Сумгаит мемлекеттік университеті**Сумгаит, Әзербайжан*

КОНЦЕПТТЕРДІ АУДАРУДАҒЫ КОНТЕКСТУАЛДЫҚ СӘЙКЕСТІК ПЕН СЕМАНТИКАЛЫҚ ӨЗГЕРІСТЕР

Аңдатпа. Мақалада контекстік факторлардың концепттердің қалыптасуы мен аудармасына ықпалы, сондай-ақ тілдер арасында концептуалды маңызды бірліктерді беру барысында туындайтын семантикалық өзгерістер механизмдері қарастырылады. Қазіргі лингвистикадағы концепт ұғымына қатысты негізгі теориялық тәсілдер талданып, ол әмбебап және этномәдени компоненттерді біріктіретін, тіл тасымалдаушыларының құндылықтарын, когнитивтік модельдерін және эмоциялық түсініктерін бейнелейтін көпқабатты менталдық құрылым ретінде сипатталады. Зерттеуде аударма кезінде концептуалдық мағыналардың алшақтауына себеп болатын факторлар айқындалады, олардың қатарында мәдени негіздегі айырмашылықтар, символика, прагматика және ұлттық ассоциациялар бар. Аталмыш зерттеу әзербайжан, орыс және ағылшын тілдері материалдары негізінде тарихи-мәдени жағдайлардың концептуалдық мазмұнның трансформациясына қалай әсер ететінін көрсетеді, бұл әсіресе «жеңіс» концепті мысалында айқын байқалады. Сонымен қатар, үш тілдегі фразеологиялық бірліктер құрамында «бас», «жол», «үй» және «су» сөздерінің концептуалдық мәндері салыстырылып, ұлттық тілдік дүниетанымдардың ортақ заңдылықтары мен өзіндік ерекшеліктері айқындалады. Алынған нәтижелер концепттерді аудару барысында мәдени контексті, когнитивтік ерекшеліктерді және эмоциялық реңктерді ескерудің маңыздылығын дәлелдейді, бұл тіл аралық коммуникацияда мәндердің неғұрлым дәл және контекстуалды негізделген берілуін қамтамасыз етеді.

Түйінді сөздер: концепт, семантика, аударма, мәдени контекст, когнитивтік модельдер, ұлттық тілдік дүниетаным, фразеология.

А.М. Джафарлы*Сумгаитский государственный университет**Сумгаит, Азербайджан*

КОНТЕКСТУАЛЬНОЕ СООТВЕТСТВИЕ И СЕМАНТИЧЕСКИЕ ИЗМЕНЕНИЯ ПРИ ПЕРЕВОДЕ КОНЦЕПТОВ

Аннотация. В статье рассматривается влияние контекстуальных факторов на формирование и перевод концептов, а также механизмы семантических изменений, возникающих при передаче концептуально значимых единиц между языками. Анализируются основные теоретические подходы к пониманию концепта в современной лингвистике, где он трактуется как многослойная ментальная структура, объединяющая универсальные и этнокультурные компоненты и отражающая ценности, когнитивные модели и эмоциональные представления носителей языка. В исследовании выявляются факторы, вызывающие расхождения между концептуальными значениями при переводе, включая различия в культурном

фоне, символике, прагматике и национальных ассоциациях. На материале азербайджанского, русского и английского языков демонстрируется, как историко-культурные условия влияют на преобразование концептуального содержания, что особенно заметно на примере концепта «победа». Дополнительно проводится сопоставление концептуальных значений слов «голова», «дорога», «дом» и «вода» в составе фразеологических единиц трех языков, что позволяет выявить общие закономерности и специфические черты национальных картин мира. Полученные результаты подтверждают необходимость учета культурного контекста, когнитивных особенностей и эмоциональных оттенков при переводе концептов, что обеспечивает более точную и контекстуально обоснованную передачу значений при межъязыковой коммуникации.

Ключевые слова: концепт, семантика, перевод, культурный контекст, когнитивные модели, национальная картина мира, фразеология.

П. Ертаева*Университет Нийде Омер Халисдемир**Нийде, Турция* <https://orcid.org/0000-0002-6046-3651>email: perizat.yertayeva@ohu.edu.tr**М.К. Амангазиева***Университет Нийде Омер Халисдемир**Нийде, Турция* <https://orcid.org/0000-0001-8999-351X>email: mk.aman@list.ru

ЛЕКСИКО-СЕМАНТИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ ЛЕКСИКОГРАФИЧЕСКИХ ИНТЕРПРЕТАЦИЙ ПОНЯТИЯ «ТЕНГРИ»

Аннотация. В данной статье рассматривается семантическое значение космонима «Тенгри» в лексикографических источниках тюркских языков. Исследование охватывает этимологические, толковые и лингвистические словари с целью выявления ключевых смыслов, связанных с этим сакральным понятием. Особое внимание уделяется роли Тенгри как верховного небесного божества в мировоззрении древних тюрков, а также его трансформации в различных историко-культурных контекстах. Анализ показывает, что в лексикографических источниках Тенгри чаще всего трактуется как символ Вселенной, справедливости, божественной воли и космического порядка. Статья подчёркивает значение этого космонима не только как лексической единицы, но и как отражения менталитета и религиозно-философской картины мира тюркоязычных народов. Исследование выявляет многослойность значений данного термина – от архетипического образа небесного божества в тюркской мифологии до устойчивого символа божественной власти, судьбы и миропорядка. Особое внимание уделяется сравнительному анализу значений в различных исторических контекстах, роли Тенгри в формировании языковой картины мира тюркских народов, а также эволюции космонима «Тенгри» от сакрального значения в древних верованиях до устойчивой лексической единицы в современном языке.

Ключевые слова: Тенгри, космоним, этимология, лексикография, мифология, культурный код, языковая эволюция.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов

История статьи:

Дата поступления: 23.06.2025

Дата принятия: 24.11.2025

Введение

С диалектической точки зрения изучение языка требует исторического подхода к анализу изменений и сдвигов в значениях слов. Однако историю языка невозможно восстановить исключительно на основе письменных источников. Поэтому нередко приходится опираться на материалы, сохранившиеся в самом языке, – ведь они отражают результаты всей исторической эволюции человечества и хранят следы глубокой древности.

Более 70 лет назад один из основоположников казахского языкознания, профессор К. Жубанов писал: «Структура элементов речи имеет не только пространственный характер, но и обладает временным признаком, что означает формирование речи в определённое время и при конкретных исторических условиях. В связи с этим по строению речи можно определить особенности различных эпох. Поэтому такая структура словесного материала постигается историческим изучением...» (Жубанов, 1999, с. 6). При изучении понятий, связанных с религиозными представлениями, важно учитывать их историко-культурную и семантическую эволюцию. В этом контексте слово «*тәңір*» представляет собой не только лексическую единицу, но и отражение мировоззренческой парадигмы, присущей тюркским народам.

Ранние лексикографические источники, такие как словарь Махмуда ал-Кашгари, а также труды В.В. Радлова, дают основание говорить о глубокой архаичности термина. У Радлова приводится форма «*көк тәңрі*» («небесный бог») и примеры употребления в поэтическом контексте, что указывает на связь термина с ранними формами религиозного мировосприятия у тюркских народов. В «Монголо-русском словаре» термин также трактуется через небесную и божественную семантику, дополняя общий историко-культурный контекст. Б.И. Татаринцев предлагает этимологические версии, связывающие слово «*тәңір*» с древними корневыми формами (*таң-іңір*, *танры*), тем самым подчёркивая его мифологическую глубину и символическое значение. Кроме того, как показывают исследования Н.К. Дмитриева, религиозно окрашенная лексика в тюркских языках формировалась в условиях активного культурного и языкового взаимодействия, что отразилось на семантике ряда ключевых понятий, включая «*тәңір*».

В ряде работ подчёркивается поэтическая функция данной лексемы: Г.И. Рамстедт, анализируя тексты тюркской поэзии, указывает на склонность к использованию рифмующихся и синонимических конструкций при выражении понятий, связанных с природой и божественным. Это позволяет говорить о «*тәңір*» не только как о лексеме, но и как о поэтическом образе, укоренённом в ментальности народа. У тюрков мифическое гигантское дерево называлось Тәңір (терек) и ассоциировалось с божественными аспектами мироустройства. Это понятие напрямую связано с концепцией космоса, делящегося на «верхний» и «нижний» миры. Согласно древним верованиям, через такое дерево живые существа могли перемещаться между «семью слоями» неба и «семью уровнями» подземного мира. Таким образом, термин «*тәңір*» представляет собой сложный культурно-языковой феномен, сочетающий в себе религиозные, мифологические и поэтические смыслы.

Настоящее исследование посвящено лексикографическому анализу космологических терминов и выявлению субстратных основ в пределах тюркско-монгольского языкового пространства.

Материалы и методы

Настоящее исследование основано на анализе космологических терминов – «көк тәңірі», «творец», «небо», – встречающихся в тюркско-монгольских и редко других языках. В работе использованы разнообразные источники, отражающие междисциплинарный подход к изучению слова «тәңір» как лексикографического и космологического феномена. Среди них: «Девони лугат-ит тюрк» Махмуда ал-Кашгари, «Опыт словаря тюркских наречий» В.В. Радлова, «Монголо-русский словарь» (1940), «Словарь народных географических терминов» Э.М. Мурзаева, «Бір тілді түсіндірме сөздік» М.М. Малбакова, современные академические словари (якутский, киргизский, узбекский, башкирский, турецкий), «Словарь тюркских основ русского языка» Н.Н. Хусаинова, «Новый турецко-русский словарь» Ю.В. Щеки (2024), серия «Терминологические словари тюркских языков» (2023–2024) и др.

Методологическая база исследования включает следующие подходы:

- этимологический анализ – для реконструкции происхождения лексем;
- контент-анализ мифологических и атеистических текстов советского периода;
- сравнительно-исторический метод – при сопоставлении тюркско-монгольских лексических единиц;
- лексикографический анализ, включая тюркоязычные словари;
- культурологическая реконструкция.

Мы рассматриваем исследуемую лексику как двухкомпонентную систему. В качестве примера были проанализированы сюжеты древнего казахского мифа доисламского периода, опубликованные или исследованные в научных и научно-популярных источниках: диссертация Э.Т. Жанысбековой «Мифологические образы и мотивы в современной казахстанской прозе» (2018), труды С. Каскабасова по казахской фольклористике, «Мифы Древнего Казахстана» О. Жанайдарова (2006) и др. Содержание мифологического рассказа сводится к следующему: два небесных чуда – утро (утренняя заря) и вечер (вечерняя заря) – поочерёдно охраняют земной покой. Их смена происходит в сумерки – в переходное время между светом и тьмой, когда солнце уже зашло, но полная ночь ещё не наступила. В этот момент люди должны оставаться бодрыми и не поддаваться сну. С этим связана, например, русская традиция – сидеть в сумерках молча. Согласно народным представлениям, утро можно встречать до рассвета, но засыпать сразу после заката нельзя. Считалось, что тот, кто уснёт до наступления полной темноты, упустит долю благ, которые небесные силы распределяют в переходное время – утром и вечером, перед тем как солнце полностью скрывается за горизонтом (Мифологический словарь, 1990, с. 523). Подобные представления отражены в пословице «Не ложись спать с солнцем». Вставать с рассветом допустимо, но ложиться с заходом солнца нежелательно. Эта древняя традиция перекликается с более поздней поговоркой «Кто встал рано у того больше удачи, а у женщины больше дел».

Результаты и обсуждение

Лексема «тәңір» возникла как синтез представлений о смене дня и ночи, небесной сфере, божественной силе и устройстве мироздания. В сравнительно-мифологическом контексте данный концепт соотносится с рядом аналогичных понятий в других культурах:

- шумерское «*дингир*» – бог, небо;
- китайское «*тяньли*» – могущественная природная сила;
- майяское «*йаш-те*» – мировое дерево;
- монгольское «*тэнгэр*» – одновременно небо и божество.

Семный анализ лексемы «тәңір» позволяет выявить внутреннюю структуру её значений. В её семантическом ядре лежит архисема «высшее начало», объединяющая несколько дифференциальных сем:

1. [небо] – пространственная и космологическая сема, указывающая на верхний мир, противопоставленный земному;
2. [божественная сила] – сакральная сема, связанная с идеей созидания и управления миром;
3. [свет, высота] – символическая сема, отражающая мифологическую связь между небом, солнцем и жизненной энергией;
4. [гармония, равновесие] – философская сема, актуализирующаяся в контексте понятий «середина» и «равновесие» (ср. с бурятским *тэнг* – «середина»);
5. [человек как посредник] – антропоцентрическая сема, связанная с верой в возможность контакта между земным и небесным мирами.

Таким образом, слово «тәңір» объединяет в себе физическое (небо), сакральное (бог), аксиологическое (высшее, светлое, чистое) и антропологическое (посредник, защитник) значения. В текстах разных эпох эти семы актуализируются неравномерно: в древнетюркских надписях преобладает космическая и религиозная семантика, в фольклоре – этическая и эмоциональная, в философской традиции – символическая и обобщённая.

Вертикальная модель мира с мировым деревом в центре как осью космоса отражена в мифологических представлениях народов Сибири, Центральной Азии и Америки. В этой модели листья, ветви и корни символизируют жизнь, смерть и взаимосвязь между различными уровнями бытия. Образ шамана как посредника между мирами усиливает сакральное значение как самого дерева, так и термина «тәңір». В гуннской мифологии, как отмечает М.А. Сеидов, встречается фигура Тәңірхана – верховного божества и покровителя воинов. Словари фиксируют полисемантическую терминологию:

- у Махмуда ал-Кашгари – значения «бог», «небо», «великий»;
- у В.В. Радлова – формы *Танры*, *Тангры*, *Тәңрі*;
- в «Монголо-русском словаре» – *Тэнгэр*;
- в современных академических словарях наблюдается вариативность как в орфографии, так и в семантике и ассоциативных рядах.

Согласно народной этимологии, два сильных и взаимосвязанных явления – утро и вечер – изначально назывались вместе: *таң-іңір* (букв. «утро-вечер»). Со временем это словосочетание слилось в единое слово «тәңір». Примечательно, что утреннюю и вечернюю зарю многие народы воспринимали как проявление творческой, космической силы. В традиционной культуре эти явления наделялись особой поэтической значимостью и описывались как фантастические, мистически прекрасные события природы. Необходимо учитывать, что основное значение слова в контексте иногда может не совпадать полностью с его значением в словаре. Энциклопедические словари для широкой публики и толковые словари следует теоретически разделять. В период Советского Союза в традиционной структурной

грамматике именно эта точка зрения преобладала. Большинство учёных, занимающихся теоретическими и практическими вопросами лексикографии, также придерживалось указанного взгляда. Например, один из создателей теории лексикографии тюркских языков Ж.М. Гузев был сторонником вышесказанного подхода (Гузев, 1984, с. 49). Согласно мнению учёного, в энциклопедических словарях рассматриваются материалы, неизвестные широкой аудитории с познавательной точки зрения, тогда как в семантических определениях анализируются слова и термины, известные широкой публике и требующие лишь пояснений. Названия, которые мы рассматриваем, на первый взгляд, могут показаться знакомыми широким массам, однако их историческое формирование и представление в словарях являются крайне сложным материалом, требующим глубокого изучения.

Ю.В. Кнорозов, расшифровавший древние тексты майя, также привёл примеры множества имён богов (Кнорозов, 1975, с. 226–257). В своих записях об островах южных морей Я. Вольневич упоминает предания народа Тонга, согласно которым первым великим вождём был Туи-Тонга, сын божества Тангалуа, обитающего на небесах (ср. с инкским богом Тангароа). Считается, что Тангалуа спустился с неба по ветвям гигантского дерева, достигавшего небес, и вступил в союз с молодой девушкой с острова Тонга. От этого союза родился Туи-Тонга (ср. с названием *Туйе Тонга*), ставший полубогом и полулюдским правителем (Вольневич, 1980, с. 145–146).

Гигантское дерево, вершина которого достигает неба, – ключевой элемент вертикальной космологической модели. Во многих мифологических системах оно символизирует связь между тремя уровнями мира: небом, землёй и подземным царством. Первоначально мир делился на верхний и нижний: нижний ассоциировался с царством мёртвых и хтонических духов, а верхний – с обителью богов и избранных душ, попадающих туда после смерти. Между ними располагался земной мир, населённый живыми существами. Концепция «среднего мира» или «средней земли» отражена в мифологиях Скандинавии и у народов Сибири. Вертикальная модель мира также конкретизируется в образе дерева: на его вершинах селятся птицы, под корнями обитают змеи, а в средней части – травоядные животные (например, козы, антилопы) и белки, которые, прыгая с ветви на ветвь, символически соединяют верхний и нижний миры.

В представлениях древнего народа майя вселенная представлялась как огромное пространство с центральной колонной – стволом дерева, а позднее – как дом с четырьмя колоннами, поддерживающими углы. Эта центральная колонна называлась «йокмал каан» – мировое дерево. Главное мировое дерево носило имя «йаш-те» («первое дерево») и описывалось как гигантское растение с широкими ветвями и толстой, покрытой колючками корой. Согласно верованиям майя, в самом центре мира росло дерево *сейба* – «йаш-че» («зелёное дерево»), чьи многочисленные ветви создавали густую тень. Первыми людьми, сотворёнными в этом мире, считались Иш-Аном, богиня земледелия, и Адам, которые питались плодами этого дерева (Кнорозов, 1975, с. 245).

Так, английский археолог Сетон Ллойд, изучавший религиозные верования шумеров, указывал, что наиболее могущественными фигурами их пантеона были Ану, Энлил и Энки. Он писал: «Думузи, бог плодородия, подобно листве,

символизует зиму, уходя в нижний мир и возвращаясь весной благодаря заступничеству богини-матери и солнца Шамаша» (Ллойд, 1972, с. 29). Таким образом, опавшие листья олицетворяют смерть, а весенние – возрождение. Однако согласно древним традициям, между небом и землёй путешествовали не сами боги, а их посланники – шаманы. Именно они как проводники могли подниматься и спускаться по мировому дереву, устанавливая связь между людьми и богами, земным и небесным мирами, взаимодействуя с мистическими силами и существами.

Азербайджанский исследователь М.А. Сеидов отмечал, что верховного бога гуннов звали Тәңірхан, и он почитался как покровитель воинов. «Онгонами» – духами-защитниками в зооморфных формах – считались также деревья. По словам М.А. Сеидова, «гунны верили, что великий Тәңірхан и «красивое дерево» охраняют страну. Гунны приносили жертвы деревьям, особенно крупным, таким как дуб» (1970, с. 198). Учёный интерпретировал имя божества как сочетание корней *Тангры* ('бог') и *хан* ('вождь'). Начиная с эпохи средневековых тюрков и до современности слово «Тәңір» сохраняет многозначность и активно изучается в лингвистической литературе. Так, в словаре ал-Кашгари оно зафиксировано с тремя значениями: 1. «бог», 2. «небо», 3. «великий» (1960, с. 87).

В словаре В.В. Радлова термин представлен в формах *Танры*, *Тангры*, *Тәңрі* с пояснениями на основе османско-турецких и татарских источников. Первые две формы переводятся на немецкий как *Gott* (*бог*), а древнетюркская форма *Тәңрі* трактуется и как «небо», и как «бог» (Радлов, 1893, с. 24). Также Радлов выделял конструкцию «көк тәңрі» ('небесный бог') и приводил как пример выражение: «Тәңры бабай кукрата» – 'Старец Тәңры гремит громом', указывая на древние верования татар доисламского периода. В современной тюркской лексике слово «Тәңрі» остаётся узнаваемым, хотя произношение варьируется: татарское *танры*, турецкое *танры*, казахское *тәңрі* и другие. Шоқан Уәлиханов упоминал это слово в формах «Тәңгри» и «Тенкри», что, вероятно, объясняется неустоявшимися орфографическими стандартами того времени. В «Монголо-русском словаре» зафиксирована графема «Тәңгэр» с переводами 'небо', 'бог' (Монголо-русский словарь, 1940, с. 166). В отдельных случаях описываемое явление можно рассматривать как диалектную особенность.

Как отмечает В.П. Васильев, монгольское слово «тәңгэр» и китайское «тяньли» обозначают одно и то же – «небо». В китайском языке «тянь» – это «небо», а «ли» – «могущественная сила» (Васильев, 1897, с. 6). Исследователь делает вывод, что китайское слово «тяньли» отражает неведомую могучую силу природы, первоначально выраженную словом «тәңрі» – «творец», «неизвестная сила». В китайско-русском словаре, составленном П.И. Палладием (Кафаровым) и П.С. Поповым, упоминается ещё одно китайское слово, созвучное с «тяньли» – «тянь эррь». Оно переводится как «небесные уши», или «дар всеслышания» (Палладий, 1888, с. 33). Это выражение можно понимать, как «уши небес, способные слышать всё происходящее». В некоторой степени оно перекликается с казахской пословицей: «Сыбырлағанды құдай естімей ме?» – 'Не услышит ли Бог шёпот?' Однако лексико-семантическое сочетание «тянь эррь» не может быть полностью отождествлено со значением слова «тәңрі».

Т. Арынов, исследуя памятник древнекыпчакского языка, отмечал: «В Атхуве встречаются слова китайского происхождения. Известно, что лексема «тәңрі»

состоит из двух корней – «тянь» (небо) и «рин» (человек)» (1983, с. 37). Таким образом, китайское слово «тяньрин» можно перевести как «житель неба». Тем не менее, с этим выводом нельзя полностью согласиться.

Поэт и общественный деятель О. Сулейменов связывал слово «тәңрі» в тюркских языках с шумерским «тенгри» (дингир, тингири), обозначающим солнечного бога. Анализируя шумерский и тюркский языки, он отмечал, что шумерское слово *днгр* (дингир), означающее «бог, небо», схоже с тюркскими формами *тәңрі*, *тегри*, *дангир* (1975, с. 178). Единственным исключением является чувашское слово «тенгир», означающее «море». При этом шумерские слова «тингир/тигир», обозначающие реку, можно сравнить с тюркскими «тенгиз/денгиз» – «море, большая река». О. Сулейменов также отмечал: «Переход значения от “небо” к “море” возможен, что подтверждается примерами из языков. Систематическое чередование чувашского “р” и общетюркского “з” вполне закономерно» (1975, с. 241).

Лингвисты издавна отмечают взаимозаменяемость сонорных согласных «-р» и «-з» в конце слов, как, например, в казахских парах «өгіз~өкір», «көз~көр», «семіз~семір». Топонимист-лексикограф Э.М. Мурзаев рассматривает слова «тәңір~тәңіз» как связанные с понятием «море» (1984, с. 549). Он полагает, что тюркские и тунгусо-маньчжурские корни этих слов могут восходить к общему началу, например, к хакасскому «ту-» или оральскому «то-» (Мурзаев, 1984, с. 554). Б.И. Татаринцев стремился доказать исконно тюркское происхождение слова «тәңрі», обозначающего «бог, небо» (1984, с. 78). В своей статье о происхождении тюркского названия *Тәңір* (Небо) и его соответствиях автор исследует варианты слова «тәңрі», произносимые с переднеязычными согласными, и «танры» – с заднеязычными. Он приводит варианты, оканчивающиеся на согласный звук, а также на гласные *-a*, *-e*, *-i*. В результате исследования ученый предположил, что вариант с переднеязычными согласными и тонким звучанием является более древним. Формы, оканчивающиеся на *-i* (*-ы*, *-у*, *-a*, *-e*), по его мнению, могут обозначать более возвышенные понятия, такие как Небо или Бог, в сравнении с названием *Тәңір* (Татаринцев, 1984, с. 80). Поэтому автор не рассматривает соответствие тюркской формы *Тәңір* древнешумерским аналогам. Б.И. Татаринцев пишет: «...если такие контакты были реальностью, то тюркская форма типа *Тәңір* (возможно, и *Тіңір*) уходит в глубь тысячелетий» (1984, с. 75). Он также не согласен с гипотезой С.Ш. Чагдурова, связывающего тюркский корень «тәң-» в слове «тәңрі» с понятием равновесия или середины. Чагдуров полагает, что «тәң» может означать равновесие, середину, небесный свод или обитель света (например, в бурятском *удэрэй тэнг* – «полдень»). Ученый считает разделение корня «тәңір» на части необоснованным. Тем не менее, позже он сам исследует древнетюркский корень «тәң-» как основу.

Важным является предположение А.М. Харитоновой о связи тюрков с Шумером через божество Тенгри, аналог шумерского *dingir* («бог»). Помимо этого, рядом с шумерами выделялось племя турукки, что, возможно, послужило основой для имени тюрков. Харитонов предполагает, что название «турукки» могло быть перенесено шумерами с их бывшей родины (2014, с. 75). Н.К. Антонов критикует гипотезу, согласно которой слово *Тәңір* происходит от двух корней: *тан* и *ері* («заря», «муж»), считая её относящейся скорее к народным легендам, чем к научным воззрениям. В то же время аргументы Б.И. Татаринцева, направленные на опровержение подобных теорий, представляются более обоснованными. Однако

в его рассуждениях встречаются и внутренние противоречия. Так, исследователь допускал, что переход от переднеязычных вариантов (*tәңri*) к заднеязычным (*танры*) мог быть вызван сближением со словом *таң* («заря») и их контаминацией (Татаринцев, 1984, с. 79).

Данная гипотеза вызывает сомнения: с точки зрения исторической фонетики более вероятным выглядит обратный процесс – переход от заднеязычных к переднеязычным вариантам. Это предположение объясняется закономерностями фонетической эволюции и тенденцией к смягчению согласных в тюркских языках.

Несмотря на отдельные неточности, работы Б.И. Татаринцева представляют значительный интерес. В них не только предпринимается попытка реконструкции древней формы слова *tәңri*, но и затрагиваются важные вопросы взаимодействия фонетических, морфологических и семантических процессов в тюркской лексике. Вместе с тем, исследователь недостаточно учитывает явления, необходимые для точного определения корня этимона: законы редукции звуков, гаплоглоию, элизию и её разновидности, а также дисгармонию звуков при соединении морфем. Не принимаются во внимание и словообразовательные механизмы, такие как редупликация, синонимические повторы и рифмованные парные слова, что снижает достоверность отдельных этимологических построений.

Г.И. Рамстедт отмечал: «Вряд ли приходится сомневаться в том, что всем алтайским языкам, имевшим древнюю литературу, было свойственно пристрастие к синонимическим повторам и рифмующимся парным словам. Доказательства этому можно найти в казахских текстах Радлова» (1957, с. 222). Ценно замечание Рамстедта о том, что в тюркских и монгольских языках абстрактные понятия часто выражались через сочетания противоположных идей, например: уйг. «үлүғі-кічігі» ('величина'), монг. «йеке-баге» ('цена') и др. А. Габэн полагал, что такие конструкции могли быть заимствованы из китайского языка (Русско-китайский словарь, 1953, с. 223). Хотя мы не можем уверенно утверждать о китайском происхождении абстрактных имен тюрко-монгольских языков, одна несомненная истина заключается в следующем: субстратные слова, такие как «таң» (танг, тянь, тен), общие для китайского и тюрко-монгольского языков, обозначают как «утреннюю зарю», так и противоположные концепции «высоты и низости», соединяя небо и подземный мир.

Как уже отмечалось, древо мира, соединяющее верхний и нижний миры, называлось «йаш-те» у майя, «бэй-терек» у казахов и «тәңрі терек» у ферганских уйгуров. Это понятие упоминает в своих работах Б.И. Татаринцев. Подобные связи могли также выражаться через лексему «горы» (тағ, дағ, тоу, тоо) или «свет», как в китайском «шаң» («гора»), «шаң ертаң» («утренняя заря»), описанном в эпосе «Оғыз қаған» (Рамстедт, 1957, с. 129). Мы приходим к выводу, что формирование названия «Тәңрі» как единства противоположностей произошло задолго до появления тюркских племён на исторической арене. Здесь стоит упомянуть норвежского учёного Тура Хейердала, который нашёл в архиве древних религиозных рукописей Перу данные, подтверждающие общие мировоззренческие элементы. В древние времена упоминается, что на континент, который ныне называют Латинской Америкой, пришли белокожие боги, известные как Тангароа, Кон (или Кан) и Тики. В рукописях говорится: «...изначальное имя бога солнца Виракоча ... было Кон-Тики или Илла-Тики, что означает Солнце-Тики или Огонь-Тики...» (Вольневич, 1980, с. 19).

Если сравнить эти имена с параллелями, существующими в нашем языке, то можно найти сходство между *Тангароа* из времён инков и казахским *Тәңір*. Суффикс «-оа», добавляемый к антропонимам, часто встречается в названиях мест и личных имён в Океании. Древний солнечный бог инков Виракоча был заменён новыми богами, именуемыми Кон-Тики и Илла-Тики. Эти названия можно перевести на казахский как *Күн Текті* («Солнце-Тики») и *Жалын Текті* или *Алау Текті* («Огонь-Тики»). Американские индейцы воспринимали слово «Тики» как «бог». В орхонских текстах слово «тегін» (‘принц’) имеет схожее звучание. Также этот древнетюркский титул соответствует казахским выражениям «тегі жақсы» или «асыл тек», что означает «высокое происхождение», «хорошая родословная». Достоверность представленных результатов подтверждается анализом данных из сопоставительных источников: древнетюркских памятников, этимологических и толковых словарей, а также трудов отечественных и зарубежных исследователей (М. Кашгари, В.В. Радлов, Г.И. Рамстедт, Б.И. Татаринцев, О. Сулейменов и др.). Использование комплекса методов: сравнительно-исторического, лексико-семантического и семного анализа – позволило выявить устойчивые семантические признаки лексемы «тәңір», проследить её историческую динамику и уточнить круг её этимологических связей. Это подтверждает, что полученные выводы опираются на верифицируемые источники и обладают научной обоснованностью.

На первый взгляд кажется не совсем обоснованным, что такие лексико-семантические параллели существуют. Однако, учитывая недавние открытия, можно предположить, что связи между различными цивилизациями зародились гораздо раньше, чем принято считать. Например, в одном из сообщений 80-х годов приводился следующий факт: «...открытие на юго-востоке Мексики подтвердило, что жители разных стран Азии знали о племенах майя ещё до нашей эры и контактировали с ними. Учёные обнаружили на стенах разрушенных пирамид надписи на древнебирманском и древнекитайском языках, датируемые V веком до н.э. Торговцы и мореходы изучали иностранные языки в древнем поселении перед дальними путешествиями» (Дмитриев, 1958, с. 10).

Из этого можно сделать вывод, что термин «Тәңір», который исследователи связывают с китайским языком, был известен коренным жителям Америки задолго до нашей эры. Уже в те времена древние инки изучали языки народов Азии. Бесспорно, что важнейшим фактором, влияющим на языковую норму, является культура письменности. Письменность объединяет культуру, а словари служат важным источником связи и заимствования терминов между языками. Например, история русско-тюркских переводных словарей уходит корнями в глубокую древность. Они значительно способствовали взаимопроникновению языков и установлению контактов между ними.

Таким образом, проведённое исследование позволяет сделать вывод, что лексема «тәңір» является не только языковым, но и культурно-мифологическим феноменом, отражающим синкретическое мировоззрение древних тюрков. Применение семного анализа способствовало выявлению глубинных смысловых компонентов данной лексемы, раскрывающих универсальные категории космоса, порядка, гармонии и творческой энергии. Достоверность полученных результатов подтверждается обращением к широкому кругу источников – от древнетюркских памятников до современных лингвистических исследований. Полученные выводы

уточняют семантическую структуру ключевой для тюркской мифопоэтики лексемы и способствуют дальнейшему развитию семасиологических и культурологических исследований в области тюркологии.

Заключение

В ходе исследования установлено, что в народной этимологии выражение «таң-іңір» (утро–вечер) трансформировалось в слово «тәңір», которое со временем приобрело значение божественной силы. Утренние и вечерние зарницы в мифологиях разных народов ассоциировались с творческой энергией, а их поэтическое осмысление укоренилось в народном сознании. Особое внимание уделялось лексикографическому анализу с использованием тюркоязычных словарей, таких как словарь Махмуда ал-Кашгари, В.В. Радлова, «Монголо-русский словарь» и других. Это позволило выявить многозначность термина «тәңір» – от значения «небо» и «бог» до «величия». Сравнение с шумерским «дингир», монгольским «тэнгэр» и китайским «тяньли» демонстрирует универсальность космологических концептов.

В анализе учитывались лексико-семантические особенности, в частности различия между значением слова в текстах и его толкованием в словарях, что подчёркивает необходимость сочетания энциклопедического и толкового подходов в словарях. Таким образом, любой словарный термин обладает познавательной функцией – его включение в словарь свидетельствует о существовании активного употребления соответствующего денотата и сигнификата в определённый период.

В исследовании мы стремились определить значение и суть терминов как основных знаков народного сознания, опираясь на языковые данные. Наличие в языке нескольких фонетических вариантов одной лексической единицы (твёрдых и мягких) часто является признаком заимствования (Баскаков, 1974, с. 22).

Список использованной литературы

- Арынов Т. Лексико-семантические и стилистические особенности языка «Китап ат тухфа аз-закия фил-лұғат турк». Алма-Ата: Ғылым, 1983. 207 с.
- Баскаков Н.А. Тюркизмы в восточнославянских языках. Москва: Наука, 1974. 356 с.
- Васильев В.П. Китайские надписи на орхонских памятниках в Кошоцайдаме и Карабалгасуне. Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии наук, 1897. 506 с.
- Вольневич Я. Красочный пассат, или Странствия по островам Южных морей. Москва: Мысль, 1980. 232 с.
- Гузев Ж.М. Проблематика словника толковых словарей тюркских языков. Нальчик: Эльбрус, 1984. 158 с.
- Дмитриев Н.К. О тюркских элементах русского словаря. Москва: Изд-во АН СССР, 1962. 223 с.
- Дмитриев Н.К. О тюркских элементах русского словаря // Лексикографический сборник. Москва, 1958. № 2. С. 129–149.
- Жубанов Х. Қазақ тілі жөніндегі зерттеулер. Алматы: Ғылым, 1999. 540 б.
- Кашгари М. Девони лугат-ит-тюрк. Ташкент: Фан, 1960. 452 с.
- Кнорозов Ю.В. Иероглифические рукописи майя. Москва: Наука, 1975. 251 с.
- Ллойд С. Реки-близнецы: Древние цивилизации Тигра и Евфрата / Пер. с англ. Москва: Наука, 1972. 239 с.

- Малбаков М.М. Бір тілді түсіндірме сөздіктің құрылымдық негіздері. Алматы: Қазақ университеті, 2002. 364 б.
- Мифологический словарь / Под ред. Е.М. Мелетинского. Москва: Советская энциклопедия, 1990. 672 с.
- Монголо-русский словарь / Под ред. Г.Н. Михайлова. Москва: Изд-во восточной литературы, 1940. 873 с.
- Мурзаев Э.М. Словарь народных географических терминов. Москва: Мысль, 1984. 653 с.
- Палладий (Кафаров) П.И., Попов П.С. Китайско-русский словарь. Пекин: Тип. Русской духовной миссии, 1888. 705 с.
- Радлов В.В. Опыт словаря тюркских наречий. Санкт-Петербург: Тип. Императорской Академии наук, 1893. Т. 3. 1048 с.
- Рамстедт Г.И. Введение в алтайское языкознание. Москва: Изд-во иностранной литературы, 1957. 254 с.
- Русско-китайский словарь. Москва: Изд-во иностр. лит., 1953. 709 с.
- Сеидов М.А. Заметки о гуннской мифологии // Советская тюркология. 1970. № 2. С. 198–201.
- Сулейменов О. О. АЗиЯ. Алма-Ата: Жазушы, 1975. 596 с.
- Потебня А.А. Слово и миф // Из истории отечественной философской мысли. Москва: Правда, 1989. 627 с. URL: https://imwerden.de/pdf/potebnya_slovo_i_mif_1989_ocr.pdf (дата обращения: 03.06.2025).
- Татаринцев Б.И. Происхождение тюркского наименования неба (Тәңри) и его соответствий // Советская тюркология. 1984. № 4. С. 87–92.
- Харитонов А.М. Аналоги библейских имён в греческой мифологии // История и археология. 2014. № 4. URL: <https://history.snauka.ru/2014/04/1019> (дата обращения: 03.06.2025).
- Шаймерденова Н.Ж. Глоссы как феномен текста. Алматы: Ғылым, 1997. 129 с.
- Mamedov, O. & Magomed, M. (2020). Tengri functions in ancient Turkic writing monuments. *Revista Universidad y Sociedad*. 12(5), 399–403. URL: http://scielo.sld.cu/scielo.php?pid=S2218-36202020000500399&script=sci_abstract&tlng=en (дата обращения: 04.06.2025)

References

- Arynov, T. (1983). *Leksiko-semanticheskie i stilisticheskie osobnosti yazyka “Kitap at tuhfa az-zakia fil-lūğat turk”* [Lexico-semantic and stylistic features of the language “Kitap at tuhfa az-zakiya fil-lugat turk”]. Alma-Ata. (in Russ.).
- Baskakov, N.A. (1974). *Predislovie k sborniku “Turkizmy v vostochnoslavjanskikh jazykakh”* [Preface to the collection “Turkisms in the East Slavic Languages”]. Moskva. (in Russ.).
- Dmitriev, N.K. (1962). *O turkskikh elementakh russkogo slovara* [On the Turkic elements of the Russian dictionary]. Moskva. (in Russ.).
- Dmitriev, N.K. (1958). *O turkskikh elementakh russkogo slovara* [On the Turkic elements of the Russian dictionary]. Moskva. (in Russ.).
- Guzev, Zh.M. (1984). *Problematika slovnika tolkovykh slovarej turkskikh jazykov* [Problems of the dictionary of explanatory dictionaries of Turkic languages]. Načhik. (in Russ.).

- Kashgari, M. (1960). *Devoni lugat-it turk* [Devoni Lugat-it Turk]. Tashkent. (in Kaz.).
- Kharitonov, A.M. (2014). Analogi bibleyskikh imen v grecheskoy mifologii [Analogues of biblical names in Greek mythology]. *Istoriya i arkhеologiya*, 4. Retrieved 03 June 2025 from <https://history.snauka.ru/2014/04/1019> (in Russ.).
- Knorozov, U.V. (1975). *Ieroglificheskie rukopisi maya* [Mayan hieroglyphic manuscripts]. Moskva. (in Russ.).
- Llojd, S. (1972). *Reki-bliznetsy* [Twin rivers]. Moskva. (in Russ.).
- Malbakov, M.M. (2002). *Bir tildi tusindirme sozdiktin kurylymdyk, negizderi* [Structural foundations of a monolingual explanatory dictionary]. Almaty. (in Kaz.).
- Mamedov, O. & Magomed, M. (2020). Tengri functions in ancient Turkic writing monuments. *Revista Universidad y Sociedad*, 12(5), 399-403. Retrieved 04 June 2025 http://scielo.sld.cu/scielo.php?pid=S2218-36202020000500399&script=sci_abstract&tlng=en
- Mifologicheskiiy slovar'* (1990). [Mythological Dictionary]. Pod red. Ye.M. Meletinskogo. Moskva. (in Russ.).
- Mongolo-russkiy slovar'* (1940). [Mongolian-Russian dictionary]. Moskva. (in Russ.).
- Murzaev, E.M. (1984). *Slovar' narodnykh geograficheskikh terminov* [Dictionary of popular geographical terms]. Moskva. (in Russ.).
- Palladiy, P.I. (Kafarov) & Popov, P.S. (1888). *Kitaysko-russkiy slovar'* [Chinese-Russian dictionary]. Pekin. (in Russ.).
- Radlov, V.V. (1893). *Opyt slovarya turkskikh narechiy* [An experiment in a dictionary of Turkic dialects]. Sankt-Peterburg. (in Russ.).
- Ramstedt, G.I. (1957). *Vvedenie v altayskoe yazykoznanie* [Introduction to Altaic linguistics]. Moskva. (in Russ.).
- Russko-kitayskiy slovar'* (1953). [Russian-Chinese Dictionary]. Moskva. (in Russ.).
- Seidov, M.A. (1970). *Zametki o gunnskoй mifologii* [Notes on Hunnic Mythology]. Moskva. (in Russ.).
- Suleymenov, O. O. (1975). *AZiA* [AsiA]. Alma-Ata. (in Russ.).
- Shaymerdenova, N.Zh. *Glossy kak fenomen teksta* [Glosses as a text phenomenon]. Almaty. (in Russ.).
- Tatarintsev, B.I. (1984). *Proiskhozhdenie turkskogo naimenovaniya neba (tanri) i ego sootvetstviy* [The origin of the Turkic name for the sky (tanri) and its correspondences]. Moskva. (in Russ.).
- Vasil'ev, V.P. (1897). *Kitayskie nadpisi na orkhonskikh nadpisakh v Koskhocaydame i Karabalgasune* [Chinese inscriptions on the Orkhon inscriptions in Koshotsaydam and Karabalgasun]. Sankt-Peterburg. (in Russ.).
- Volnevich, Ya. (1980). *Krasochnuy pasat, ili Stranstviya po ostrovam Yuzhnykh morey* [The Colourful Trade Wind, or Wanderings Through the Islands of the South Seas]. Moskva. (in Russ.).
- Zhubanov, H. (1999). *Kazak tili zhonindegi zertteuler* [Studies on the Kazakh language]. Almaty. (in Kaz.).

П. Ертаева, М.К. Амангазиева
Нийде Өмер Халисдемир университеті
Нийде, Түркия

«ТӘҢІР» ҰҒЫМЫНЫҢ ЛЕКСИКОГРАФИЯЛЫҚ ИНТЕРПРЕТАЦИЯЛАРЫНЫҢ ЛЕКСИКА-СЕМАНТИКАЛЫҚ ТАЛДАУЫ

Аңдатпа. Бұл мақалада түркі тілдерінің лексикографиялық дереккөздеріндегі «Тәңір» космонимінің семантикалық мәні қарастырылады. Зерттеу этимологиялық, түсіндірме және лингвистикалық сөздіктерді қамтып, осы қасиетті ұғымға қатысты негізгі мағыналарды анықтауға бағытталған. Ежелгі түркілердің дүниетанымында Тәңірдің жоғарғы көктегі құдай ретінде алатын орнына және оның әртүрлі тарихи-мәдени контексттердегі трансформациясына ерекше назар аударылады. Талдау нәтижелері көрсеткендей, лексикографиялық дереккөздерде Тәңір көбіне Ғаламның, әділдіктің, құдайи еріктің және ғарыштық тәртіптің символы ретінде түсіндіріледі. Мақалада бұл космонимнің жай ғана лексикалық бірлік емес, түркі тілдес халықтардың менталитеті мен діни-философиялық дүниетанымын бейнелейтін мәдени-рухани код ретіндегі маңыздылығы атап өтіледі. Зерттеу аталмыш терминнің көпқабатты мағыналарын айқындайды: түркі мифологиясындағы көктегі құдайдың архетиптік бейнесінен бастап, құдайи күш, тағдыр және әлемдік тәртіптің тұрақты символына дейін. Сонымен қатар әртүрлі тарихи контексттердегі мәндердің салыстырмалы талдануына, түркі халықтарының тілдік дүниетанымын қалыптастырудағы Тәңірдің рөліне және «Тәңір» космонимінің көне сенімдердегі қасиетті мазмұннан қазіргі тілдегі тұрақты лексикалық бірлікке дейінгі эволюциясына ерекше назар аударылады.

Түйінді сөздер: Тәңір, космоним, этимология, лексикография, мифология, мәдени код, тілдік эволюция.

P. Yertayeva, M.K. Amangaziyeva
Niğde Ömer Halisdemir University
Niğde, Türkiye

LEXICO-SEMANTIC ANALYSIS OF LEXICOGRAPHICAL INTERPRETATIONS OF THE CONCEPT “TENGRİ”

Abstract. This article examines the semantic meaning of the cosmonym “Tengri” in lexicographic sources of the Turkic languages. The study encompasses etymological, explanatory, and linguistic dictionaries in order to identify the key meanings associated with this sacred concept. Special attention is given to the role of Tengri as the supreme celestial deity in the worldview of the ancient Turks and to its transformation across various historical and cultural contexts. The analysis demonstrates that in lexicographic sources, Tengri is most often interpreted as a symbol of the Universe, justice, divine will, and cosmic order. The article emphasizes the importance of this cosmonym not only as a lexical unit but also as a reflection of the mentality and the religious-philosophical worldview of Turkic-speaking peoples. The study reveals the multilayered nature of this term, from the archetypal image of the sky deity in Turkic mythology to a stable symbol of

divine authority, destiny, and world order. Particular attention is paid to the comparative analysis of meanings in different historical contexts, the role of Tengri in shaping the linguistic worldview of Turkic peoples, and the evolution of the cosmonym “Tengri” from its sacred meaning in ancient beliefs to a stable lexical unit in the modern language.

Keywords: Tengri, cosmonym, etymology, lexicography, mythology, cultural code, language evolution.

Вклад авторов

Ертаева П. – концептуализация, курирование данных, формальный анализ, методология, письмо – обзор и редактирование.

Амангазиева М.К. – курирование данных, визуализация, письмо – первоначальный проект, проверка.

С.А. Жиренов*Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**Алматы, Қазақстан* <https://orcid.org/0000-0002-4660-0381>*email: saken82@mail.ru***Г.А. Оразова***Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті**Алматы, Қазақстан* <https://orcid.org/0009-0003-6274-825X>*email: gulbanu2590@mail.ru*

ҚАЗАҚ ТІЛІНДЕГІ ГИДРОНИМДІК НОМИНАЦИЯНЫҢ ҰЛТТЫҚ-МӘДЕНИ СЕМАНТИКАСЫ

Аңдатпа. Қазіргі заманауи отандық тілтаным ғылымында тілді танымдық, ұлттық-мәдени мазмұнда зерттеу жұмыстары басымдыққа ие. Лексикалық жүйедегі жекелеген номинативтік бірліктерді антропоцентристік парадигма аясында зерттеу арқылы ұлттық-мәдени категориялардың кодын (астарын) ашып, мазмұнын түсіндіруде «тіл арқылы әлемді тануға» жол ашады. Қоршаған ортадағы әлемнің бір бөлшегі, лексикалық жүйедегі заттың атауы – гидронимдер. Тілдегі гидронимдер – ұлттың санғасырлық тарихы мен мәдениетін сақтаушы тілдік дереккөз. Гидронимдерді танымдық, ұлттық-мәдени контекстте зерттеу халықтың табиғатпен қарым-қатынасын, мәдени құндылығын және тілдік ерекшелігін түсінуге мүмкіндік береді. Бұл зерттеу ұлттық бірегейлікті, мәдени мұраны тануға, тіл мен мәдениеттің өзара байланысын тереңірек түсінуге ықпал етеді. Мақалада қазақтың ұлттық-мәдени ерекшеліктерін көрсететін «құдық» сөзі арқылы жасалған гидронимдер, құдық атауына негіз болған «шыңырау», «қазған», «қырған», «түскен», «өлген» индикатор-терминдері анықталып, лингвомәдени аспектіде қарастырылады. Зерттеу жұмысының мақсаты – қазақ тіліндегі гидронимдерді ұлттық-мәдени код ретінде талдап, халықтың таным-түсінігі, рухани құндылығы, тарихи жадысымен өзара сабақтастығын көрсетуге негізделеді. Зерттеу барысында Қазақстан Республикасындағы «құдық» индикатор-термині арқылы жасалған нақты 564 гидроним анықталып, этномәдени ерекшеліктерін көрсететін тілдік бірліктер арқылы талданады. «Құдық» термині негізінде қалыптасқан гидронимдердің географиялық таралуы және халықтың тұрмыс-тіршілігіндегі, көркем мәтіндердегі рөлі де талданды. Зерттеу нәтижелері геолінгвистика, лингвомәдениеттану ғылым салаларының аясында ұлттық атауларды қорғау мен сақтау, мәдени мұраны насихаттау саласына үлес қоса алады.

Түйінді сөздер: гидроним, номинация, құдық, тілтаным, индикатор-термин.

Мүдделер қақтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Мақаланың тарихы:

Түскен мерзімі: 27.08.2025

Баспаға қабылданған мерзімі: 25.11.2025

Кіріспе

Су – әлемдегі барлық тіршіліктің қайнар көзі. Сусыз өмір жоқ. Адамзат судың қадір-қасиетін ежелгі заманнан ұғынып, ерекше бағалаған. Соған сәйкес әр этностың су туралы ұлттық-мәдени түсінігі қалыптасты. Суды алып күш иесі санап, оған табынды, суға қатысты түрлі ритуалдар пайда болды. Бүкіл адамзатты біріктіретін жазылмаған қағида суды үнемдеу, оны ластанудан қорғау қағидаты қалыптасты. Суды үнемдеудің маңызын арттыру мақсатында БҰҰ шешімімен 22 наурызда дүниежүзілік су ресурстары күні атап өтілсе, ҚР Жаңа Су кодексінде «су қауіпсіздігі», «экологиялық ағын» ұғымы енгізілді (ҚР Су ресурстары және ирригация Министрлігі, 2025). Зерттеу жұмысы ҚР су ресурстарын басқару жүйесін дамытудың 2024-2030 жылдарға арналған тұжырымдамасы (5.1.2 Су ресурстарын тиімді пайдалану саясаты. ҚР үкіметінің 2024 жылғы 5 ақпандағы № 66 қаулысы) және ҚР Білім беруді және ғылымды дамытудың 2020-2025 жылдарға арналған мемлекеттік бағдарламасы (5.3.6 Тарих пен мәдениеттің, әдебиет пен тілдің, салт пен құндылықтардың ортақтығы. ҚР Үкіметінің 2019 жылғы 27 желтоқсандағы № 988 қаулысы) аясында қолданбалы сипатта және гуманитарлық бағытта жүзеге асады. Бұл зерттеу күнделікті тұрмыстық-мәдени қажеттіліктің негізінде туындаған.

Ғылымда су көздерін гидрология саласы зерттесе, гидронимдер суға берілген атаулардың лингвистикалық мәдени семантикасын зерттейді. Гидронимдерді дәстүрлі тарихи, этимологиялық, семантикалық, құрылымдық, тілдік аспектіде жалпы ономастика саласында Y. Qian (2025), H. Bichlmeier (2020), J. King (2008), T. Малыкина (2016), И. Топоркова (2006), Ә. Қайдар, А. Әбдірахманов, Т. Жанұзақов, О. Нақысбеков (1986), Е. Қойшыбаев (1985), К. Каймулдинова (2001), Д. Ксанова (2002), Ж. Бұғыбаева (2021), Қ. Рысберген, Н. Уәли (2023), Ш. Сейітова, Б. Абдыханова (2023), С. Иманбердиева (2024), С. Салихова, М. Атабаева (2025) сынды ғалымдардың ғылыми еңбектері мен мақалаларында қарастырылып келді. Ал қазіргі тіл білімінде «адам – тіл – ұлт» ұштағаны антропоэлекті бағыт аясында зерттеу арқылы атаулардың ұлттық болмысын тану өзекті болып отыр. Себебі қазақ халқы үшін жер мен суға атау беру – тарихи, мәдени және лингвистикалық тұрғыдан терең мағынаға ие құбылыс. Қоғамдық санада өзен, көл, бұлақтар туралы жинақталған эмпирикалық-визуалды түсініктер, адамның сезімі мен танымы арқылы қалыптасқан менталды түсінік *су және өзен* концептісінде вербалданған (Bazarbekov, et al., 2024, p. 358). J. King Шотландиядағы судың физикалық қасиеті мен оған қойылған атауы арасындағы байланысты тілдік, құрылымдық, семантикалық тұрғыдан қарастырады (King, 2008). Malykhina (2016, p. 17) Посемье өңіріндегі гидронимдік номинацияның табиғи жағдайларға, яғни, аймақтағы өсімдік әлемі, суы мен топырағының сапасына, су ағысының ерекшеліктеріне байланысты екенін көрсетеді. Гидронимдердегі дүниенің тілдік бейнесі судың қасиетіне ғана емес, адамның физиологиялық, ойлау әрі психикалық қасиетіне (Топоркова, 2006, с. 270), ұлттық топонимикада кездесетін түр-түсті білдіретін

атауларда халықтың этномәдени, этнопсихикалық ерекшеліктерінің білініп тұруы географиялық нысандарды таңбалауда қалыптасқан этномәдени стереотипке байланысты (Рысберген, т.б., 2023, б. 131).

Ғалымдардың зерттеулеріне шолу жасай отырып, жалпы тіл білімінде гидронимдердің жасалуында ұқсастық бар екендігін байқауға болады. Д. Ксанова қазақ тілі мен АҚШ гидронимдерінің географиялық және климаттық ерекшеліктеріне қатысты зерттеу жүргізіп, АҚШ-та *құдық, суиірім, арық, жар, жартас, шың, төбе, ойық, ойпат* сөздерімен тіркескен гидронимдердің кездеспейтінін анықтаған (Ксанова, 2002, б. 120). К. Каймулдинова қазақ гидронимдеріндегі құдық аттарына қатысты *апан, қауға, құдық, құю, еспе, орпа, шыңырау, шұңқыр* индикатор-терминдерін топтастырса (Каймулдинова, 2001, б. 25), А. Егінбаева бұл индикатор-терминдерді жасанды микрогидронимдер деп қарастырады (Yeginbayeva et al., 2024, p. 97). Бұл зерттеулерде *қазған, түскен, өлген, қырған, кеткен* сөздері арқылы жасалған гидронимдер туралы ақпарат берілмеген.

Құдық тұрмыстық қажеттілік қана емес, мәдени-танымдық феномен ретінде де маңызға ие объект. Құдықты атау кезінде жергілікті ерекшеліктер, наным-сенім, тарихи оқиға, әлеуметтік қатынаспен табиғи орта ескеріліп, тілдік қолданысқа түскен. Құдық қазушы не қаздыртушы бай-бағландардың құрметіне құдықты атау үрдісі кең тараған. Бұл гидроним түзудің өзіндік ұлттық-мәдени үрдісін қалыптастырды. Мысалы, *қазған, қырған, түскен, өлген* есімшелі етістіктерден жасалған жаңа атаулар пайда болды. *Қазған* немесе *қазылған* етістік категориясындағы атаулар, жалпы түркі тілдерінің көбіне ортақ (Қойшыбаев, 1985, б. 141). Тілдік қолданыста құдық қазуға байланысты мақал-мәтелдер, фразеологиялық тіркестер, ырым-тыйымдар, жөн-жоралғылар, салт-дәстүрлер, көркем туындылар мен прецедентті мәтіндер көптеп туындаған. Қазақ халқының мәдени өмірінде гидронимдер тұрмыстық өмірдің бір бөлшегі «сулы жер – нулы жер» деген ұлттық философиясына арқау болған. Ұлт мәдениетінде сулы жер адамға да, малға да, диханшылыққа да жайлы тұрақ саналады. Адам баласының мәдени-тұрмыстық өмірінде су қаншалықты маңызды болса, рухани әлемі мен тілдік жүйесінде гидронимдердің номинативтік, денотаттық, коннотаттық, аксиологиялық мәні де соншалықты басым болады.

Материалдар мен әдістер

Қазақ тіліндегі гидронимдік бірліктерді ұлттық-мәдени код ретінде талдап, халықтың таным-түсінігі, рухани құндылығы, тарихи жадысымен байланысын анықтау мақсатындағы құдық атауларының қалыптасуы, өзіндік мәдени ерекшеліктері мен құдық атауларының астарындағы ұлттық-мәдени кодтың семантикалық мазмұнын зерттеу барысында, лингвистикалық зерттеудің 2 түрлі әдісіне басымдық беріледі. Олар:

1. Терминдік дефинициясын анықтау әдісі (ұғымдардың мазмұнын нақтылау мақсатында қолданылатын теориялық әдіс) гидронимдерді жүйелеуге негіз болатын индикатор-терминдер тізімін құруға мүмкіндік берді.

2. Тілдік бірліктердің лингвомәдени семантикасын талдау әдісі (нақты бір тілдік бірліктердің (сөз, сөз тіркесі, тұрақты тіркес, сөйлем, мәтін үзінділері) ұлттық-мәдени контексте талдауға бағытталған лингвомәдени талдау әдісі). Бұл әдістің көмегімен қазақ тіліндегі гидронимдердің ұлттық-мәдени мазмұнын, атаулардың уәждік негізі, тарихи және мәдени контексте қолданылуы сараланады.

Зерттеу жұмысының негізгі дереккөзі ретінде С. Әбдірахмановтың энциклопедиялық анықтамалығы (2006) мен жер-су аттары сөздігі (Қойшыбаев, 1985) пайдаланылды. Статистикалық лингвистика әдісі арқылы энциклопедиялық анықтамалықтан (Әбдірахманов, 2006) *құдық*, *шыңырау*, *қазған*, *түскен*, *өлген*, *қырған*, *кеткен* индикатор-терминдерімен жасалған гидронимдер іріктеліп алынды. Бұл әдіс Қазақстан аумағындағы 662 гидронимді жинақтауға мүмкіндік берді. Лингвомәдени және этносемантикалық талдау әдісі арқылы гидронимдердің қалыптасу факторы мен атаудың берілу ерекшеліктері талданды. Компоненттік талдау қазақ фольклоры (Бабалар сөзі, 2005; 2010; 2011) мен ақын-жазушылардың (Алшынбай, 2021; Есдәулет, 2009; Шүкіров, 2006) шығармаларынан алынған үзінділерден гидронимдердің қолданыс ерекшелігін, ұлттық-танымдық, мәдени кодын айқындауға мүмкіндік берді.

Нәтижелер және талқылау

Этнос мәдениетіндегі жер-суға атау беруде тілдің аккумулятивтік қызметі арқылы халықтың санғасырлық мәдени, рухани байлығы, өмір тіршілігі ұрпақтан-ұрпаққа ауысып, ұлттың болмысы мен дүниетанымы, этникалық мәдениеті көрініс табатыны барлық тілге объективті заңдылық (Қайдар, т.б., 1986, б. 5). Қазақ тіліндегі құдық атауларының қалыптасу ерекшеліктерінің өзіндік этномәдени заңдылықтары бар. Табиғи климаттық ландшафты шөл және шөлейт өңірлерде тұратын қазақтар үшін мал шаруашылығымен айналысудың өзіндік қиындықтарының бірі – малды суаратын суаттың болуы. Малды ұстау, өсіру, мал жаю, оны сақтап қалу, жазда жайлауға, қыста қыстауға көшіп-қону көп күш-жігерді қажет еткен. Сол себепті құдық, арық қазып мал суару, су тарту, халықты ауызсумен қамтамасыз етуде судың өзектілігі жоғары болды. Соған байланысты қазақта «Ақсақ қой ауыл қасында, я құдық басында» (Бабалар сөзі, 2010, б. 392), «Құлындаған биеден құдықтағы су артылмас» (Бабалар сөзі, 2010, б. 421) сияқты мақал-мәтелдерде халықтың таным-түсінігі репрезенттелген.

Құдық түрі мен қазу ісіне байланысты гидроним тудырушы құдық сөзінен басқа, *шыңырау*, *қазған*, *кеткен*, *түскен*, *өлген*, *қырған* индикатор-терминдері қалыптасты. Алайда 1-суретте құдық сөзі гидроним тудырушы ең өнімді индикатор-термин екендігі дәлелденді.

Сур. 1. Құдық индикатор-терминімен жасалған гидроним саны

Шыңырау сөзі құдықтың тереңдігін, аймақтық ерекшелігін білдіреді. Суы тереңнен шығатын құдықтарды «*шыңырау*» деп атады. Зерттеу барысында *шыңырау* индикатор-термині негіз болған Маңғыстау облысында – 10, Ақтөбе облысында – 5, ОҚО-да – 3, Қостанай облысында 1 құдық атауы (2-сур.) анықталды.

Сур. 2. *Шыңырау* индикатор-терминімен жасалған гидроним саны

Қазған индикатор-термині құдықшының не құдықты қаздырған адамның құрметіне қойылған. Су тапшылығы бар аймақтарда халыққа су көзін табумен қатар құдық қаздыруды ауқатты адамдар «қайырымды іс» деп санаған. Екінші жағынан, қоғамдағы өз беделін арттыру, халықтың құрметіне бөленуге мүмкіндік беретін меценаттық шара болған. Құдық қаздыртқан дәулетті адамдар құдықшыға еңбегі үшін ақы төлеген. Маңғыстау халқында көптеген құдықшылар туралы аңыз, тарихи әңгіме сақталған, құдыққа байланысты сөздер мен сөз орамдары жеткілікті. Құдықшыға құрмет көрсетіп, құдықты құдық қазушының атымен атау дәстүрі де кеңінен тараған. Мысалы, Маңғыстау жеріндегі Қараш Бейнеубайдың құрметіне – *Қарашқазған*, Бегей Мәміштің құрметіне – *Мәмішқазған*, Шолақ Ерше Исанұлының құрметіне – *Шолаққазған құдығы* (Қондыбай, 2008, б. 80). Бұл атаулар өзіндік прецеденттік мәнге ие болып, ел ішінде күні бүгінге дейін тілдік-тарихи дерек ретінде кең тараған. *Қазған* индикатор-терминімен жасалған гидронимдердің ең көбі, 4-суретте көрсетілгендей, Қызылорда облысында кездеседі. Жалпы саны – 16, Маңғыстау облысында – 14, ОҚО-да – 8, Қарағандыда – 2, ШҚО-да 1 құдық атауына негіз болған.

Сур. 4. *Қазған* индикатор-терминімен жасалған гидроним саны

Адам атымен бірге құдық басында болған оқыс оқиға не трагедияға байланысты атаулар да қалыптасып отырған. *-ған, -ген, -қан, -кен* есімшелері арқылы жасалған жер-су аттары сол жердегі іс-әрекет, жағдай, белгілі бір оқиғадан мағлұмат беріп (Бұғыбаева, 2021, б. 175), күнделікті әлеумет тұрмысында орын алатын оқиғалар *Бұзауөлген, Ешкіқырған, Ешкіөлген* сияқты атауларда *ескерту, қорғау* мәнінде сақталған (Иманбердиева, 2024, б. 46). Қазақ халқы мұндай атауларды сақтану үшін қойған. Келесіде бұл жерлерден байқап, сақтықпен жүретін болған. Осыған орай, *қазған, өлген, кеткен, қырған* сөздері бұл жұмыста индикатор-термин ретінде қарастырылады. Себебі қазақ тіліндегі гидронимдердің ұлттық-мәдени сипатын аша отырып, термин жасауда белсенді қолданылған. Қызылорда облысында – 4, Маңғыстау облысында 2 құдық атауы анықталды (5-сур.).

Сур. 5. *Кеткен, түскен, қырған, өлген* индикатор-терминдерімен жасалған гидроним саны

Мал шаруашылығын қалыптастырып дамытуда табиғи сулар, су көздері, суаттар үлкен рөл атқарған, оларды пайдалану маңызды болған, олардың атауларында судың сапасы, тереңдігі, таяздығы, т.б. суға қатысты этномәдени ақпарат сақталған (Салихова, т.б., 2024, б. 95). 1-кестеде қазақ тіліндегі құдық атауларының қалыптасуында осы белгілер ұлттық-мәдени кодты ашатын негізгі критерий ретінде талданады.

Кесте 1. Қазақ тіліндегі құдық атауларының қалыптасу

Қалыптасу факторлары	Гидронимдер	Атаудың берілу уәжі
Перцептивті белгілеріне байланысты	Ащықұдық, Тұщықұдық, Сасыққұдық, Тасқұдық, Тереңқұдық, Сорқұдық, Құрғаққұдық, Ыстыққұдық, Суыққұдық, Жаманқұдық	Аймақтың не судың табиғи минералды құрамындағы ерекшеліктері номинативтік таңбаның туындауына себеп болған. Су құрамындағы минералды сипаты этностың дүниетанымдық әлеміндегі ұғым-түсініктеріне сай атаулармен аталуы арқылы ел ішіндегі тілдік қолданысы басымдыққа ие болған.

Наным-сенімге байланысты	Қарақұдық, Жетіқұдық, Қандықұдық, Шынәулиеқұдық, Әулиеқұдық (Әбдірахманов, 2006).	Халық фольклорындағы эпикалық оқиғалар мен тарихи жағдаяттар негізінде пайда болып, өзіндік мистикалық мәнге ие болу үрдісі этнос мәдениетінде жиі кездесетін процесс саналады.
Тарихи-этникалық фактор	Құрмашқұдық, Есіркепқұдық, Исламқұдық, Мәнеқұдық, Найманқұдық, Ноғайқұдық (Әбдірахманов, 2006).	Этнос мәдениетінде кейбір құдық атаулары адам, ру-тайпа аттарына (иелік мәнге) байланысты аталу үрдісі орныққан. Кісі не ру атауларымен таңбаланған құдық атаулары белгілі бір тарихи уақытта сол объектінің нақты меншіктік мәні бар екендігімен қатар, уақыт өте келе сол аймақтың тұтастай атауына ие болуы этнос өкілдерінің тілдік таңбалық қолданысының негізінде туындаған.
Құдық қазушы не қаздырушыға байланысты (қазған есімшелі етістігі арқылы)	Орысқазған, Ниязқазған, Қарашқазған, Мамышқазған, Қатынқазған, Қаленқазған, Қожақазған, Қалмаққазған (Әбдірахманов, 2006).	Объекті мен субъектінің тікелей байланысын көрсету үшін қойылған атаулар уақыт өте келе тілде тұрақты қолданысқа еніп, құдық атауының хронологиялық, семантикалық, этникалық көрсеткішіне айналуы дүниенің гидронимдік бейнесін қабылдаудың қарапайым үрдісі саналады. Этнос мәдениетінде атау берудің сол объекті айналасындағы жағдаяттар мен оқиғаларға, дербес ерекшеліктеріне байланысты ұжымдық келісімнің негізінде берілген атаулар анағұрлым өміршең болып келеді.
Құдықтың тереңдігіне байланысты (шыңырау)	Шыңырау, Ұзыншыңырау, Ақшыңырау, Бесшыңырау, Қосшыңырау, Нақаншыңырау, Тақыршыңырау (Әбдірахманов, 2006).	Этнос мәдениетіндегі құдық атаулары олардың көлемі, тереңдік, өлшемдік, сандық, сапалық табиғи ерекшелігімен де өзіндік тілдік тұрғыдан коннотативтік әрі аксиологиялық сипатқа ие болады. Сол арқылы олардың этнос мәдениетіндегі техникалық, атауыштық, өлшемдік, географиялық болмысын, тілдік атауын да тануға болады.

Тарихи оқиғаларға байланысты (кеткен, түскен, өлген, қырған есімшелі етістіктері арқылы)	Тайлақкеткен, Балтакеткен, Тағайбектүскен, Нарөлген, Бұзауөлген, Ешкіқырған (Әбдірахманов, 2006).	Құдыққа қатысты тікелей не жанама жағдайда орын алған жағымды-жағымсыз, трагедиялық, сатиралық, комедиялық, ирониялық, эмоционалдық келеңсіз жағдаяттарға байланысты құдық атаулары ескерту, әжуалау, сақтандыру сипаттағы мәнге ие болып, өзіндік аккумулятивтік те қызмет атқарады.
---	---	---

Қазақ тіліндегі құдық атаулары арқылы ұлттық-мәдени кодтың өзіндік этникалық мәні басым болады. Судың пайда болуы туралы қазақ аңыздарында екі түрлі түсінік бар. Бірі, су – көз жасынан, екіншісі, көл, бұлақ (су) ана сүтінен пайда болған (Sadirova et al. 2025, p. 249). Ал сол суға берілген атау халықтың дүниетанымы, мәдениеті, климаты, географиялық жер жағдайымен, тарихымен астасып жатады. Осыған сәйкес этномәдениет өкілдері гидронимдерді өлең-жырға тарихтың жыршысы ретінде арқау ете отырып, жан тебіренісін поэтикалық образды туындылармен жеткізген. 2-кестеде құдық атауларының поэтикалық мәтіндегі ұлттық танымның поэтикалық вербалдану көрінісі талданған. Тарихи оқиға орнын белгілеуде гидронимдер символ ретінде сипатталып, сол атаудың шығу тарихын баяндау арқылы шежірелік мәнділіктерге де ие болады.

Кесте 2. Гидронимдердің ұлттық-танымдық кодының поэтикалық мәтіндегі көрінісі

Танымдық сипаты	Тілдік бірліктердегі көрінісі	Индикатор-терминдік атауы	Гидронимдік атаулардың лингвистикалық сипаты
Табиғат пен адам жанының үндесуі	<i>Құдық жаны – тұнық су, талқан болмай қайтеді, тастан ауыр түкірік, қауып түссе жүрегін? Керуендерді кенелткен Шөлейттегі шыңырау, сырты аптап, іші сыз, менің жаным секілді</i> (Есдәулет, 2009, б. 241).	Құдық, шыңырау	Құдық, тұнық су, шөлейттегі шыңырау

Табиғат пен тарихтың үндестігі	<i>Қу адасқан соңоу жылғы тұманнан, Қызылкөшен аспанынан күн ауған, Құдық басы жатыр ескі шығыры, Бір дәуірдің сүйегіндей қуарған. Қасым өткен өткел бермес өзеннен, Қасым асқан асу бермес кезеңнен. Күтіп жатыр Аманжолдың құдығы Көкке қарап еріндері кезерген (Алшынбай, 2021).</i>	Құдық	Құдық, шығыр, өзен, Аманжол құдығы
Қауіптің, жамандықтың бастауы	<i>«Қызыма сәлем айт, Сорқұдықтың басына көшін қондырмасын, қондырса, кесір болады» (Бабалар сөзі, 2011, б. 15).</i>	Құдық	Сорқұдық
Мекенжай орнын белгілеу	<i>Солтай да қой мен құмның жиегінде, Өзеннің Қорақатын түбегінде. Құдық бар Қатынқазған деп атайтын, Белгілі үлкен құдық Шу еліне. Құдыққа Сауыт шаршап келді жақын, Дер еді Қатынқазған құдық атын (Бабалар сөзі, 2005, б. 232).</i>	Қазған	Өзен, құдық, Қатынқазған
Тіршілік көзі	<i>Домалақтың суы кермек, мал суаруға болмаса, адам ішуге жарамайтын еді. Ауылдың терістік жағы құм, онда Күржібай қазған құдық бар (Шүкіров, 2006, б. 70).</i>	Қазған	Домалақтың суы, Күржібай қазған

Этностың мәдени тұрмысында құдықты мал шаруашылығы мен ауызсу көзі ретінде кеңінен пайдаланған. Қазіргі кезде құдық қазу үрдісі ғылыми-техникалық инновацияларға байланысты трансформациялық тұрғыдан өзгеріске түскен. Осыған

байланысты құдық қазу ісіне қатысты бұрынғы дәстүрлер мен жол-жоралғылар ұмыт бола бастаған. Қазақ тіліндегі құдық атауларының қалыптасу ерекшелігі мен оның ұлттық-мәдени коды – халықтың табиғатпен үйлесімді тіршілік тәжірибесін, тарихи оқиғалар мен жеке тұлғалардың есімін сақтау, «судың да сұрауы барын» ұрпақтан-ұрпаққа жеткізуге бағытталады.

Н. Bichlmeier жасанды көл атауларында көптеген антропоним мен топонимнің кездесетінін айтады (Bichlmeier, 2020, p. 127). Ғалым оның себебін атаудың сол көлдерді қаздыртқан, иелік еткен не мекен еткен адамның құрметіне қойылған болуы мүмкін деп түсіндіреді. Ү. Qian Қытай жеріндегі өзен мен көлдердің атақты тұлғалар мен тарихи оқиғаның, кезеңнің атымен берілуі су нысандары мен жергілікті тарихтың арасындағы терең байланысты көрсететінін айтады (Qian, 2025, p. 119). Алтай өңіріне қарасты гидронимдердің үлкен бөлігі де антропотопонимдерден құралған, оған жерге иелік еткен шаруалар, помещик, кулак, патша өкіметі қайраткерлерінің есімдері, тегі негіз болған (Сейітова, 2023, б. 178).

Құдық қазу – су көзін табу қажеттілігінен туындаған кәсіп. Құдық қазу – өте ауыр әрі қауіпті жұмыс, сондықтан көбінесе құлдарға құдық қаздыртты. Кез келген адам құдық қазудың әдіс-тәсілін білмеді, құдық қазудың дәстүрлі әдіс-тәсілдерін меңгерген құдықшылардың еңбегіне тәуелділік (Қартаева, т.б., 2018, б. 5) болды. Этностың мәдени тұрмыстық өмірінде құдықшының еңбегін жоғары бағалап, құдық ақысын өтеудің өзіндік жол-жоралғысы орныққан. Құдықтарды қазған адамның атымен атау қазақ халқының адамның еңбегі мен шеберлігін жоғары бағалауының нәтижесінде туындаған. Мысалы, *«Шөлге құдық қазған сауап»* (Бабалар сөзі, 2010, б. 184), *«Бір кісі қазған құдықтан мың кісі су ішеді»* (Бабалар сөзі, 2010, б. 357) деген мақалдарда адамның еңбегін бағалау керектігі интерпретацияланған.

Қазақ тіліндегі құдық атауларының қалыптасу ерекшеліктері ұлттық тәжірибе мен ұжымдық жадының нәтижесі ретінде тек су көзі емес, халықтың өмір сүру салты, тарихы мен дүниетанымының бейнесі ретінде қызмет ететіндігін көрсетеді. Құдық атаулары халықтың табиғатпен үйлесімді өмір сүру тәжірибесін, тарихи оқиғалар мен жеке тұлғалардың есімін сақтап, ұрпақтан-ұрпаққа жеткізу қызметін атқарады. Бұл атауларда халықтың экологиялық, рухани, тарихи-әлеуметтік танымы көрініс табады. Құдық атаулары – қазақ халқының ұлттық-мәдени кодын бейнелейтін маңызды лингвогеографиялық мәдени мұра.

Қорытынды

Жалпы қазақ тіл білімінде көне түркі, араб-парсы, орыс тілінен жасалған жер-су атаулары көптеп кездеседі. Мақалада қарастырылған гидронимдердің құрамындағы индикатор-терминдер қазақтың ұлттық сөздік қорынан алынған. Зерттеу жұмысына негіз болған индикатор-терминдер этностың өзіне тән қарапайым тілдік бірліктерімен жасалған. Халық жер-суға атау беруде күнделікті тұрмыс-тіршілігінде танып білген, тілдегі бар қарапайым бірліктерді қолдану арқылы гидроним жасаған. Кісі не мекен еткен ру-тайпа аттарына *құдық*, *шыңырау*, *қазған* сөздерін тіркестіру арқылы өзіне тиесілі шекараны белгілеп, иелік атау қалыптастырады. *Шыңырау*, *құдық* сөздері арқылы географиялық орны мен судың табиғи ерекшеліктерін көрсетеді. Тарихи-әлеуметтік оқиға болған мекенжайға *кеткен*, *түскен*, *өлген*, *қырған* сөздерін тіркестіру арқылы ескерту, сақтық

шараларын қалыптастырады. Бұл құрылым қазақтың өзіндік терминжасам тәсілі және құдық атаулары қолданысының этнос дүниетанымына тән аялық білімінің көрсеткіші саналады. Яғни, этностың когнитивтік санасында гидронимдік бірліктер әлем бейнесін қалыптастырушы компонент бола отырып, гидронимдер халық танымының ұлттық-мәдени болмысын көрсететін категория саналады.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Бұғыбаева Ж. Сөз таптарының топонимжасам жүйесіндегі орны // Ясауи университетінің Хабаршысы. №1 (119). 2021. Б. 172–182. URL: <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/habarshy/article/view/44/39> (қаралған күні: 21.07.2025).
- Иманбердиева С.Қ. Зоотопонимдер – әлеуметтік-психологиялық код ретінде // Тілтаным. № 2(94). 2024. Б. 42–51. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-2-42-51>
- Каймулдинова К. Қазақ топонимдерінің этноэкологиялық негіздері. Алматы: Ғылым, 2001. 92 б.
- Ксанова Д.М. Функциональность и прототипичность морфологического генезиса как фактора формирования внутренней формы гидронимов (сравнительно-сопоставительное исследование). Дис. ... докт. философии (PhD). Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилева, 2002. 153 с.
- Қазақстан Республикасы Су ресурстары және ирригация Министрлігі. Баспасөз бөлімі. URL: <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/article/details/206645?lang=kk> (қаралған күні: 21.07.2025).
- Қайдар Ә., Әбдірахманов А., Жанұзақов Т., Нақысбеков О. Қазақ ономастикасының мәселелері. Алматы: Ғылым, 1986. 136 б.
- Қартаева Т., Бексеитов Г., Оспанов Е. Су культі. Алматы: Қазақ университеті, 2018. 158 б.
- Қондыбай С. Маңғыстау географиясы. Маңғыстау мен Үстірттің киелі орындары. Алматы: Арыс, 2008. 288 б.
- Рысберген К., Уәли Н. Халықтық топонимдердегі ақ және қара түстердің мәдени тілдік семантикасы // ЕГИ Хабаршысы. 2023. №1. Б. 128–142. <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-1.10>
- Салихова С.Қ., Атабаева М.С., Каймаз З. Жетісу гидронимдерінің көнетүркілік қабаты жайында // Тілтаным. № 4 (96). 2025. Б. 90–98. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-4-90-98>
- Сейітова Ш.Б., Абдыханова Б.А. Гидроним атауларының семантикалық құрамы (ШҚО, Алтай өңіріне қарасты гидроним атаулары негізінде) // Тілтаным. № 3 (91). 2023. Б. 173–183. <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2023-3-173-183>
- Топоркова И.В. Гидронимы с компонентами перцептивного восприятия // Вестник ТГУ. Серия Филология. №2 (42). 2006. С. 270–272.
- Bazarbekov, B., Tleuberdiev, B., Kulanova, S., Roziyeva, D. & Khussainova, G. (2024). Exploring the Linguistic and Conceptual Landscape: The Case of the Toponym ‘Saryarka’ in Kazakh Cultural Discourse. *International Journal of Society, Culture & Language*, 12(1), 353–361. <https://doi.org/10.22034/ijsc.2024.2018478.3310>
- Bichlmeier, H. (2020). The Morphology of Lithuanian Toponyms – Differences and Parallels of Different Classes of Names. *Acta Linguistica Lithuanica*, 82, 117–138. <https://doi.org/10.35321/all82-06>

- King, J. (2008). *Analytical Tools for Toponymy: Their Application to Scottish Hydronymy*. A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Edinburgh.
- Malykhina, T.M., Pisareva, L.E., Larina, L.I., & Pravednikova, T.V. (2016). The principles of naming of Posemye hydronyms. *Russian linguistic Bulletin*, 4(8), 17–20. <https://doi.org/10.18454/RULB.8.18>
- Qian, Y. (2025). Explore how hydronyms differ across various Chinese dialects and regions. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 118–120. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14875402>
- Sadirova, K., Zhazykova, R. & Khussainova, L. (2025). Mythical content of hydronyms. *Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages*, 2(77), 244–259. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.014>
- Yeginbayeva, A., Saparov, K., Abdullina, A., Zhensikbayeva, N., Atasoy, E. & Keikin, Y. (2024). Hydrographic names and terms of Saryarka. *Bulletin of the L.N.Gumilyov ENU*, 3(148), 93–110. <https://doi.org/10.32523/2616-6771-2024-148-3-93-110>

Дереккөздер

- Алшынбай Е. Қарқаралы ғазалдары. URL: <https://madeniportal.kz/article/6361> (қаралған күні: 21.05.2025).
- Әбдірахманов С. Жеріңнің аты – Еліңнің хаты. Алматы: Аруна, 2006. 808 б.
- Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Т. 75: Батырлық ертегілер. Астана: Фолиант, 2011. 424 б.
- Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Т. 22: Ғашықтық дастандар. Астана: Фолиант, 2005. 304 б.
- Бабалар сөзі: Жүзтомдық. Т. 65: Қазақ мақал-мәтелдері. Астана: Фолиант, 2010. 488 б.
- Есдәулет Ұ. Ынтық зар. Алматы: Атамұра, 2009. 368 б.
- Қойшыбаев Е. Қазақстанның жер-су аттары сөздігі. Алматы: Мектеп, 1985. 256 б.
- Шүкіров З. Сыр бойы: Тарихи роман. Т. 1. Алматы: Қайнар, 2006. 432 б.

References

- Bazarbekov, B., Tleuberdiev, B., Kulanova, S., Roziyeva, D. & Khussainova, G. (2024). Exploring the Linguistic and Conceptual Landscape: The Case of the Toponym ‘Saryarka’ in Kazakh Cultural Discourse. *International Journal of Society, Culture & Language*, 12(1), 353–361. <https://doi.org/10.22034/ijscel.2024.2018478.3310>
- Bichlmeier, H. (2020). The Morphology of Lithuanian Toponym – Differences and Parallels of Different Classes of Names. *Acta Linguistica Lithuanica*, 82, 117–138. <https://doi.org/10.35321/all82-06>
- Bugybayeva, Zh. (2021). Soz taptarynyn toponimzhasam zhuiesindegi orny [The Role of a Part of Speech in the System of Toponym Formation]. *Yasaui universitetinin Habarshysy*, 1(119), 172–182. (in Kaz.). Retrieved 21 July 2025 from <https://journals.ayu.edu.kz/index.php/habarshy/article/view/44/39>
- Imanberdieva, S.K. (2024). Zootoponimder – aleumettik-psikhologiyalyk kod retinde [Zootoponyms as a socio-psychological code]. *Tiltanym*, 2(94), 42–51. (in Kaz.). <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-2-42-51>
- Kaidar, A., Abdirakhmanov, A., Zhanuzakov, T. & Nakysbekov, O. (1986). *Kazakh onomastikasyнын maseleleri* [Problems of Kazakh onomastics]. Gylym. (in Kaz.).
- Kaimuldinova, K. (2001). *Kazakh toponimderinin etnoekologiyalyk negizderi* [Ethnoecological foundations of Kazakh toponymy]. Gylym. (in Kaz.).

- Kartaeva, T., Bekseitov, G. & Ospanov, E. (2018). *Su kul'ti* [Water cult]. Kazakh universiteti. (in Kaz.).
- Kazakhstan Respublikasy Su resurstary zhane irrigatsiya Ministrigi. Baspasoz bolimi [Ministry of Water Resources and Irrigation of the Republic of Kazakhstan. Press room]. Retrieved 21 July 2025 from <https://www.gov.kz/memleket/entities/water/press/article/details/206645?lang=kk> (in Kaz.).
- King, J. (2008). *Analytical Tools for Toponymy: Their Application to Scottish Hydronymy*. A Thesis Submitted for the Degree of Doctor of Philosophy. University of Edinburgh.
- Kondybai, S. (2008). *Mangystau geografiyası. Mangystau men Ustirttin kieli oryndary* [Geography of Mangistau. Sacred places of Mangistau and Ustyurt]. Arys. (in Kaz.).
- Ksanova, D. (2002). *Funktsional'nost' i prototipichnost' morfologicheskogo genezisa kak faktora formirovaniya vnutrenney formy gidronimov (sravnitel'no-sopostavitel'noe issledovanie)* [Functionality and prototypicality of morphological genesis as a factor in the formation of the internal form of hydronyms (comparative study)]. Dis. ... dokt. filosofii (PhD). Astana: ENU im. L.N. Gumileva (in Russ.).
- Malykhina, T.M., Pisareva, L.E., Larina, L.I., & Pravednikova, T.V. (2016). The principles of naming of Posemye hydronyms. *Russian linguistic Bulletin*, 4(8), 17–20. <https://doi.org/10.18454/RULB.8.18>
- Qian, Y. (2025). Explore how hydronyms differ across various Chinese dialects and regions. *Oriental renaissance: Innovative, educational, natural and social sciences*, 5(20), 118–120. <https://doi.org/10.5281/zenodo.14875402>
- Rysbergen, K. & Uali, N. (2023). Halyktyk toponimderdegi ak zhane kara tusterdin madeni tildik semantikasi [Cultural linguistic semantics of white and black in folk toponyms]. *EGI Habarshysy*, 1, 128–142. (in Kaz.). <https://doi.org/10.55808/1999-4214.2023-1.10>
- Sadirova, K., Zhazykova, R. & Khussainova, L. (2025). Mythical content of hydronyms. *Kazakh Ablai Khan University of International Relations and World Languages*, 2(77), 244–259. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2025.2.77.014>
- Salihova, S.K., Atabaeva, M.S. & Kaymaz, Z. (2025). Zhetysu gidronimderinin koneturkilik kabaty zhayynda [On the ancient turkic stratum of hydronyms in Zhetysu]. *Tiltanym*, 4(96), 90–98. (in Kaz.). <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2024-4-90-98>
- Seitova, Sh.B. & Abdykhanova, B.A. (2023). Gidronim ataularynyn semantikalyk kuramy (ShKO, Altai onirine karasty gidronim ataulary negizinde) [Semantic composition of hydronyms (based on hydronymy of EK, Altai district)]. *Tiltanym*, 3(91), 173–183. (in Kaz.). <https://doi.org/10.55491/2411-6076-2023-3-173-183>
- Toporkova, I.V. (2006). Gidronimy s komponentami pertseptivnogo vospriyatiya [Hydronyms with components of perceptual perception]. *Vestnik TGU. Seriya Filologiya*. 2(42), 270-272. (in Russ.).
- Yeginbayeva, A., Saparov, K., Abdullina, A., Zhensikbayeva, N., Atasoy, E. & Keikin, Y. (2024). Hydrographic names and terms of Saryarka. *Bulletin of the L.N. Gumilyov ENU*, 3(148), 93–110. <https://doi.org/10.32523/2616-6771-2024-148-3-93-110>

Sources

- Abdirakhmanov, S. (2006). *Zherinnin aty – Elinnin khaty* [The name of your land is the letter of your country]. Aruna. (in Kaz.).
- Alshynbai, E. *Karkaraly gazaldary* [Ghazals of Karkaraly]. Retrieved 25 May 2025 from <https://madeniportal.kz/article/6361> (in Kaz.).
- Babalar sozi: Zhuztomdyk. (2011). *Batyrlыk ertegiler* [Heroic tales] (Vol. 75). Foliant. (in Kaz.).
- Babalar sozi: Zhuztomdyk. (2005). *Gashyktyk dastandar* [Love epics] (Vol. 22). Foliant. (in Kaz.).
- Babalar sozi: Zhuztomdyk. (2010). *Kazakh makal-matelderi* [Kazakh proverbs] (Vol. 65). Foliant. (in Kaz.).
- Esdaulet, U. (2009). *Yntyk zar* [Passionate cry]. Atamura. (in Kaz.).
- Koishybayev, E. (1985). *Kazakhstannyn zher-su attary sozdigi* [Dictionary of place names in Kazakhstan]. Mektep. (in Kaz.).
- Shukirov, Z. (2006). *Syr boiy* [Along the Syr River] (Vol. 1). Kainar. (in Kaz.).

С.А. Жиренов, Г.А. Оразова

Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан

НАЦИОНАЛЬНО-КУЛЬТУРНАЯ СЕМАНТИКА ГИДРОНИМИЧЕСКОЙ НОМИНАЦИИ В КАЗАХСКОМ ЯЗЫКЕ

Аннотация. В современной отечественной лингвистике приоритет отдается исследованиям, направленным на познавательное, национальное и культурное осмысление языка. Анализ отдельных номинативных единиц лексической системы в рамках антропоцентрической парадигмы позволяет раскрыть код (смысловые глубины) национально-культурных категорий и понять их содержание, открывая путь к «познанию мира через язык». Одним из фрагментов окружающего мира и объектов номинации в лексической системе являются гидронимы. Гидронимы в языке представляют собой важный лингвистический источник, хранящий многовековую историю и культуру народа. Изучение гидронимов в когнитивном, национально-культурном контексте позволяет понять отношение народа к природе, его культурные ценности и языковую специфику. Это исследование способствует осмыслению национальной идентичности, культурного наследия и глубокому пониманию взаимосвязи языка и культуры. В статье рассматриваются гидронимы, образованные от слова «құдық» (колодец), отражающие национально-культурные особенности казахского народа; выявляются и анализируются индикатор-термины «шыңырау», «қазған», «қырған», «түскен», «өлген», послужившие основой для номинации «құдық». Цель исследования – проанализировать гидронимы казахского языка как национально-культурный код и показать их связь с народным мировидением, духовными ценностями и исторической памятью. В ходе исследования выявлено 564 гидронима, образованных от индикатор-термина «құдық» на территории Республики Казахстан, которые анализируются через языковые единицы, отражающие этнокультурные особенности. Также рассматриваются географическое распространение гидронимов, образованных от термина «құдық», и их роль в повседневной жизни народа и художественных

текстах. Результаты исследования могут внести вклад в защиту и сохранение национальных наименований, а также в популяризацию культурного наследия в области геолингвистики и лингвокультурологии.

Ключевые слова: гидроним, номинация, кұдық, языкознание, индикаторный термин.

S.A. Zhirenov, G.A. Orazova
Abai Kazakh National Pedagogical University
Almaty, Kazakhstan

NATIONAL-CULTURAL SEMANTICS OF HYDRONYMIC NOMINATION IN THE KAZAKH LANGUAGE

Abstract. In modern domestic linguistics, research aimed at studying language from cognitive and national-cultural perspectives has become a priority. Examining individual nominative units within the lexical system through the lens of the anthropocentric paradigm makes it possible to decode the national-cultural categories and interpret their underlying meanings, thus opening the way to “understanding the world through language.” Hydronyms, as names of objects in the surrounding environment, constitute an integral part of the lexical system. In the language, hydronyms serve as linguistic sources that preserve the centuries-old history and culture of the nation. Studying hydronyms in a cognitive and national-cultural context provides insight into a people’s relationship with nature, its cultural values, and linguistic specificity. This research contributes to understanding national identity, cultural heritage, and the interconnectedness of language and culture. The article examines hydronyms derived from the word “kudyk” (‘well’), which reflect the national and cultural characteristics of the Kazakh people. It identifies and analyzes the indicator terms “shynyrau”, “kazgan”, “kyrgan”, “tusken”, “olgen,” which served as the basis for the nomination of “kudyk”. The purpose of the study is to analyze hydronyms in the Kazakh language as a national-cultural code and to demonstrate their connection with the worldview, spiritual values, and historical memory of the people. In the course of the study, 564 hydronyms formed from the indicator term “kudyk” within the territory of the Republic of Kazakhstan were identified and analyzed through linguistic units that reflect ethnocultural characteristics. The article also explores the geographical distribution of hydronyms based on the term “kudyk,” as well as their role in the daily life of the people and in literary texts. The results of the study can contribute to the fields of geolinguistics and linguoculturology, supporting the preservation and protection of national names and the promotion of cultural heritage.

Keywords: hydronym, nomination, kudyk, linguistics, indicator term.

Авторлық үлестер

Жиренов С.А. – тұжырымдама, әдіснама, деректерге жетекшілік ету, қадағалау, тексеру, толықтыру.

Оразова Г.А. – хат: бастапқы жоба, жобаны әкімшілендіру, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау, ресурс.

М. Лучик*Зеленогурский университет**Зелена Гура, Польша* <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>email: m.luczyk@in.uz.zgora.pl**Г.К. Абзудинова***Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан* <https://orcid.org/0000-0002-9108-892X>email: guleke160265@mail.ru

О ВЕРБАЛИЗАЦИИ ВКУСОВЫХ ОЩУЩЕНИЙ В ПОЛЬСКОМ И РУССКОМ ЯЗЫКАХ

Аннотация. Предметом исследования является вербализация вкусовых ощущений в книге британской писательницы Ники Сегнит «The Flavour Thesaurus», в двух переводах: на польский и русский языки. Цель – изучить, как разные языковые версии передают описания вкусов и какие лексические стратегии при этом используются. Основным методом является сопоставительный анализ лексики, который позволяет сравнить выбор слов и описательных выражений в обоих языках. Анализ включает идентификацию лексем, выражений и фраз с семантикой вкуса, сравнение использования прилагательных, коллокаций и метафор, а также выявление типичных лексических моделей в каждом языке. Проведенный анализ двух языковых версий позволил установить, что польский и русский языки располагают разнообразными, но в то же время схожими способами концептуализации вкусовых ощущений: указанием вкуса как свойства, приписываемого различным предметам по сходству; указанием на основные вкусы, относящиеся к прототипам; синестетическими метафорами; оценочными прилагательными с эмоциональной окраской. Результаты исследования уточняют когнитивные механизмы, лежащие в основе языковой репрезентации вкуса, и показывают, как культурный контекст влияет на способы его лингвистического выражения.

Ключевые слова: вкусовые ощущения, польский язык, русский язык, сопоставительный анализ, вербализация, Ники Сегнит.

Конфликт интересов:

Автор заявляет об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 04.11.2025

Дата принятия: 04.12.2025

Введение

Исключительная роль вкуса в структуре познания отмечается исследователями разных научных дисциплин. Этьен де Кондильяк в «Трактате об ощущениях» (1935) акцентирует особую функцию вкуса – тесную связь с биологической необходимостью поддержания жизни, что отличает его от обоняния или слуха. Вкус, управляемый «неотложной потребностью», становится для человека основным каналом контакта с миром и одним из первых способов оценки реальности. Он связан с жизненной практикой и поведением (Арутюнова, 1988, с. 85), и лежит в основе более поздних метафорических расширений понятия «вкус» в языке и культуре, о которых пишет А.И. Костяев (2007).

Индивидуальный характер вкусовых ощущений в первую очередь обусловлен личными предпочтениями – симпатией или антипатией к чему-либо, но также зависит от возраста, состояния здоровья и других факторов, влияющих на восприятие вкуса потребителем. Вкус блюд зависит от их консистенции, температуры, запаха и внешнего вида, а их оценка – от истории и культурных традиций данного этноса (Mitrenga, 2014, с. 44). Очевидно, не существует кулинарного справочника, который удовлетворил бы всех читателей в отношении описания вкусов. Любая книга о вкусах хотя бы частично отмечена субъективизмом, поскольку «[в] мире оценок действует не истинность относительно объективного мира, а истинность относительно концептуального мира участников, акта коммуникации» (Вольф, 1985, с. 203). Поэтому сложно говорить о правде и лжи относительно вкусовых ощущений, когда нет возможности их верификации (Wierzchowska, 1999, с. 113).

Материал и методы

Выбор книги N. Segnit «The Flavour Thesaurus» («Словарь вкусов») (2010) в качестве материала для лингвистического анализа обусловлен особенностями подхода Ники Сегнит к систематизации и интерпретации вкуса, его уникальной лексической структурой и семантическим богатством. Книга переведена на 12 языков, является первым произведением, которое исследует сочетание вкусов, разделена на вкусовые темы, включая мясные, сырные, лесные, цветочно-фруктовые вкусы и др. В этих разделах она имеет форму тезауруса Питера Марка Роже, построенного на идеографическом принципе. Это позволяет искать слова, связанные по смыслу, а не только синонимы. Книга Сегнит содержит алфавитный список 99 популярных ингредиентов, и для каждого из них предлагаются уникальные вкусовые сочетания, от классических до причудливых (Segnit, 2017, с. 10). В книге имеются традиционные сочетания: *wieprzowina i jablko* / свинина и яблоко, *jagnięcina i morela* / ягнятина и абрикос, *ogórek i koper* / огурец и укроп; современные любимые «блюда», такие как *czekolada i chili* / шоколад и чили, *kozi ser i buraki* / козий сыр и свекла, а также нестандартные, реже встречающиеся сочетания, такие как *kaszanka i czekolada* / кровяная колбаса и шоколад, *cytryna i wołowina* / лимон и говядина, *jagody i grzyby* / ягоды и грибы, а также *arbuz i ostryga* / арбуз и устрицы. Всего в тезаурусе имеется почти тысяча записей, а во всем тексте – 200 рецептов и советов.

Несмотря на то, что обе версии являются переводами, они сохраняют как терминологическую точность, так и метафорическое измерение оригинала, что делает их полностью сопоставимыми. Сопоставительный анализ позволяет исследовать концептуализацию вкусов, связи между понятиями и творческие

языковые стратегии, примененные в обоих переводах. Таким образом, книга Сегнит представляет собой ценный материал для изучения семантики вкуса и тематической лексикографии, демонстрируя, что переводы могут быть столь же полезны для лингвистических исследований, как и оригинальные тексты.

Именно анализ вербализации вкусовых ощущений в обеих сопоставляемых версиях перевода является наиболее адекватным способом его описания, поскольку предметы восприятия и мысли отражаются в словах и словосочетаниях (Żerański, 1976, с. 307).

В то же время книга является ответом на неограниченную доступность широкого ассортимента продуктов и блюд, а также на изменение самого подхода к еде.

Результаты и обсуждение

В описаниях вкусовых ощущений чаще всего встречаются формулы (обычно обогащенные дополнительными определяющими членами), содержащие существительное *smak* / *вкус*: *smak* + *jaki?* *czego?* / *вкус* какой? чего?; *o smaku czego?*, *jakim?* / *со вкусом* каким? чего?; *w smaku jakim?* / *по вкусу, на вкус*. В настоящее время в польском языке *smak* определяется как «чувство, рецепторы которого, расположенные в основном на языке, позволяют распознавать определенные свойства потребляемой пищи (такие как сладость, соленость, кислотность, горечь)» [перевод – М.Л.], а также – в результате метонимии – «свойство вещей, чаще всего съедобных, воздействующих на этот орган чувств (часто свойства, вызывающие приятные ощущения)» и «желание есть, удовольствие, которое кто-то получает от еды, питья, иногда от курения сигарет» (USJP). Аналогичное содержание отражено в дефиниции русского слова *вкус*: «Ощущение, возникающее в результате раздражения рецепторов, расположенных на языке, мягком небе и задней стенке глотки различными веществами; способность различать такие воздействия – одно из пяти внешних чувств», а также «(вкус чего?) качество, свойство пищи, ощущаемое при еде» и «аппетит, удовольствие, получаемое при еде» (БТСРЯ).

Производное от существительного *smak* / *вкус* – *posmak* (*jaki, czego?*) / *привкус* (какой, чего?) в свою очередь означает «дополнительный, посторонний вкус, чуждый данному блюду, данному напитку, остающийся после их употребления» (USJP). Существительное *привкус* – «дополнительный, посторонний вкус чего-либо, примешивающийся к вкусу чего-либо, или особый, характерный вкус чего-либо» (БТСРЯ). В анализируемом материале особенно заметна тенденция к использованию в польском языке понятия *posmak* скорее в значении дополнительной характеристики на фоне доминирующего основного вкуса, т.е. в значении, совпадающем с русским словом *привкус*, реже в отношении конечной фазы восприятия. Для обозначения конечной фазы в русском языке используется отдельное существительное *послевкусие*, ср.: *Smak wołowiny* – [...] *prawdziwie mięsny smak z lekkim „metalicznym” posmakiem* (Segnit, 2017, с. 45). / *Вкус говядины* – [...] *по-настоящему мясной вкус, с небольшим «металлическим» послевкусием* (Сегнит, 2017, с. 53).

Близким по значению к словам *posmak* и *привкус* кажется существительное *nuty* (*smakowe*) (*jakie, czego?*) / *ноты, нотки* (какие, чего?) «перен., разг. легкое проявление какого-л. чувства, оттенок, тон, привкус и т. п.» (БТСРЯ). В польских словарях нет подтверждения значения лексемы *nuty* в качестве дополнительных

вкусовых ощущений, но в описаниях вкуса (кроме книги Сегнит) они регистрируются (см. Dawidziak-Kładoczna, 2010).

Реже в описаниях используются другие существительные, такие как *usta* / *рот*, *podniebienie* / *небо* или *odcień* / *оттенок*, *ton* / *тон*, а также глаголы: *coś smakuje* / *что-то нравится*, *(po)smakować czegoś*, *(s)kosztować czegoś*, *(s)próbować* / *(no)пробовать что-либо (на вкус)*.

Приведенные выше определения значения *вкуса* (по крайней мере два из трех) позволяют указать обязательные компоненты категориальной ситуации вкусового восприятия, являющейся одной из пяти разновидностей в семантической парадигме восприятия, разработанной Ю. Апресяном. Эта ситуация обуславливает тернарную оппозицию смыслов восприятия: «воспринимать» (субъект) – «восприниматься» (объект) – «использовать способность восприятия» (активный субъект), репрезентантами которой во вкусовой ситуации являются следующие выражения: *ощущать вкус – быть на вкус – пробовать*. Их польские эквиваленты представляются следующим образом: *odczuwać smak (doświadczać doznań smakowych) – mieć jakiś smak (smakować, jak? czym? np.: słono, słodko) – smakować (próbować smak czegoś)* (Апресян, 1995, с. 43–44).

Представленные выше общие замечания, касающиеся вербализации вкусовых ощущений, а также специфика анализируемого материала (сочетание вкусов продуктов питания в пары), заключающаяся в описании вкуса ингредиентов и гораздо реже вкуса конечного «результата», то есть самого блюда, позволяют заключить, что анализируемый материал в основном касается объекта восприятия. Следовательно, ситуация вкусового восприятия, вербализуемая в книге Сегнит, является объектно-ориентированной.

Анализ исследуемых текстов позволил выделить четыре наиболее популярных способа обозначения вкусовых ощущений: 1) сравнение со вкусом какого-либо пищевого продукта или вкусом несъедобного предмета, позволяющее выделить вкусовые категории. то есть описание вкуса посредством отсылки к явлениям, существующим в реальности вне языка; 2) использование названий основных вкусов; 3) обозначение вкуса с помощью синестетической метафоры; 4) использование оценочного прилагательного, отражающего субъективные ощущения.

Совпадение выделенных групп названий вкусов с классификациями, предложенными в анализах других исследователей (например, в описании вкуса вин), указывает на определенную повторяемость средств выражения вкусовых ощущений, несмотря на их субъективный и идиолектный характер (см. Dawidziak-Kładoczna, 2010).

1. Вкус как свойство, приписываемое разным предметам по сходству ощущений

Вкусовые категории в виде прилагательных группируют ингредиенты, характеризующиеся сходными вкусовыми свойствами: *smak mięsny* / *мясной вкус*, *serowy* / *сырный*, *ziemisty* / *землистый*, *musztardowy* / *горчичный вкус*, *cytrusowy* / *цитрусовый*, *orzeźwiająco owocowy* / *вкус свежих фруктов* и т. п. Например, семейство цитрусовых включает кисловатые вкусы *pomarańczy* / *апельсина*, *cytryny* / *лимона* и *kardamonu* / *кардамона*. В качестве источника вкуса указываются названия определенных продуктов питания в форме существительных в единственном и

множественном числе, *pluralia* или *singularia tantum* (характерные для вещественных существительных): *ziola* / травы, *grzyby* / грибы, *kawa* / кофе, *czekolada* / шоколад, *warzywa* / овощи, *owoce* / фрукты, *ryby* / рыба, *sery* / сыры и ряд других. Широкий спектр этих лексем представлен в описаниях блюд гипонимами, чаще всего соответствующими видовым названиям этих фруктов, рыбы, мяса, грибов и т.д. Например, источником мясного вкуса является в основном мясо. Для гиперонима мясо (в значении пищевого продукта) гипонимами являются: *wołowina* / говядина, *wieprzowina* / свинина, *baranina* / баранина, *cielęcina* / телятина, *jagnięcina* / ягнятина и т.п. Свойства отдельных продуктов могут быть уточнены путем добавления к названию определения: *wędzone sery* / копченые сыры, *białe ryby* / белая рыба, *gorzka czekolada* / горький шоколад, *chuda wołowina* / постная говядина, *oliwa z oliwek* / оливковое масло, *sok z cytryny* / лимонный сок и т.д.

В описаниях пар продуктов, отнесенных к соответствующим вкусовым категориям, появляется ряд более «узких» (отображающих вкус, навязывающий к конкретному индигриету создающему вкус: *smak kokosowy* / кокосовый вкус, *przyjemny miętowy smak* / приятный мятный вкус и т. п. Такие «уточненные» вкусы могут быть обогащены атрибутивной характеристикой, чаще всего положительной, выделяющей качество восприятия, например: *wyrazisty* / выразительный, *łagodny* / мягкий, *oświeżający* / освежительный, *złożony* / сложный, *delikatny* / нежный, *bogaty* / насыщенный и т. д. Высокой частотностью отличаются такие глаголы, как: *podkreślać* / подчеркивать, *uwydatniać* / выделять, *komponować się* / сочетаться, *wydobywać* / выявлять, *uzupełniać* / дополнять, *równoważyć* / уравнивать, *neutralizować* / нейтрализовывать, *dodawać* / добавлять, *wzmocniać* / усиливать, *łagodzić* / смягчать и т. д., указывающие на взаимные вкусовые отношения между отдельными продуктами. Например: *Kmin rzymski współgra z innymi gorzkawymi składnikami, takimi jak ogórek, bakłażan i kalafior – uwydatniając ich naturalną słodycz przez wzmocnienie gorzkości* (Segnit, 2017, с. 88) / *Зира очень хорошо сочетается с другими ингредиентами (например, такими горькими как огурцы, баклажаны, цветная капуста) за счет того, что углубляет горечь второго ингредиента и, как это ни парадоксально, подчеркивает его естественную сладость* (Segnit, 2017, с. 107).

2. Вербализация вкусовых ощущений с использованием названий основных вкусов

Восприятие вкусовых ощущений чаще всего обозначается использованием названий основных вкусов или образованных от них производных: *słodki* / сладкий, *gorzki* / горький, *kwaśny* / кислый и *słony* / соленый. В настоящее время большинство авторитетов признает существование пяти вкусов: четыре вышеупомянутых и *umami* / умами (Cambridge University Press, n.d.).

Словарные определения основных вкусов как польского, так и русского языков ссылаются на другие вкусы и указывают на их прототипные образцы, что позволяет ограничить описание референции отдельных вкусов наиболее прототипными: 1) *gorzki* / горький – «имеющий острый, неприятный вкус, такой как полынь, горчица, или ассоциирующийся с таким вкусом, противоположный сладкому, содержащий горечь, горьковатый» (USJP) / «имеющий острый, неприятный едкий вкус, свойственный хине, полыни, горчице» (БТСРЯ); 2) *słodki* / сладкий – «имеющий вкус, подобный вкусу сахара, меда» (USJP) / «имеющий вкус, свойственный сахару, меду» (БТСРЯ); 3) *słony* / соленый – «имеющий вкус, свойственный соли;

содержащий соль» (USJP) / «приправленный солью и имеющий придаваемый ею характерный вкус» (БТСРЯ); 4) *kwaśny* / *кислый* – «имеющий терпкий вкус, такой как вкус лимона, уксуса, незрелых яблок» (USJP) / «имеющий своеобразный острый вкус, напоминающий вкус лимона, уксуса, клюквы» (БТСРЯ).

В исследуемом материале вкусовые свойства часто вербализуются с помощью абстрактных существительных (*nomina abstracta*): *kwasowość* (czego? jaka?) / *кислотность* (чего?, какая?), *słodycz*, *słodkość* / *сладость*, *gorzyc* / *горечь*, *słoność* / *соленость*. Сочетание этих существительных со словами, такими как: *odcień*, *odrobina*, *akcent* / *оттенок*, *namек*, *notki* сигнализирует о более слабом характере признака. К показателям, значение которых подчеркивает не очень интенсивный вкус, относятся также прилагательные: *łagodny*, *subtelny*, *delikatny* / *мягкий*, *нежный*, *легкий*, например: *łagodna mleczna kwasowość* / *легкая молочная кислотность*, *delikatna gorzyczka* / *мягкая горечь*, *subtelna słoność* / *нежная соленость*.

На низкую степень интенсивности вкуса указывают и производные от названий основных вкусов с формантом -awy / -оват-: *kwaśnawy* / *кисловатый*, *słonawy* / *солонуватый*, *słodkawy* / *сладковатый*, *gorzkawy* / *горьковатый*. В таких случаях к ним часто добавляется наречие степени *lekko* / *слегка*, дополнительно подчеркивающее ослабление вкусовой характеристики, что отражено в словарных определениях, например: *gorzkawy* / *горьковатый*: «с легким горьким вкусом, довольно горький» (USJP) / «слегка горький; в определенной степени горький» (БТСРЯ).

Горький вкус, как единственный из основных вкусов, воспринимается в целом негативно, (хотя в исследуемом материале встречаются словосочетания типа: *przyjemna gorzyczka* / *приятная горчинка*) и в то же время как противоположность сладкому вкусу. Остальные вкусы в зависимости от контекста могут оцениваться как положительно, так и отрицательно. Исключение составляют такие употребления, как в выражениях *zbyt słodki* / *слишком сладкий*.

Большинство вкусов представляют собой смеси двух или более основных вкусов, которые взаимодействуют друг с другом, в результате чего могут возникать новые качества. Сложные вкусовые отношения отражаются в исследуемом материале в виде сложных прилагательных (*composita*): *gorzokwaśny grejpfrut* / *горьковато-кислый грейпфрут*; *kwaśno-słony sok z ogórków* / *кисло-соленый огуречный рассол*, *kwaśno-słodkie jabłka* / *кисло-сладкие яблоки*, *gorzko-słodki tonik* / *горьковато-сладкий тоник*. Например: *Kuchnia wenecka słynie z zestawień słodko-kwaśnych, reprezentowanych w tym daniu przez słodkawy groszek i ostry, kwaśnawy ser* (Segnit, 2017, с. 211) / *Венецианская кухня изобилует кисло-сладкими комбинациями, а в данном случае принимает форму контраста между сладким горохом и сыром с резким, кислым вкусом* (Сегнит, 2017, с. 261).

3. Синестетические метафоры как способ вербализации вкусовых ощущений

Вкус может быть описан с помощью синестетической метафоры, суть которой заключается в том, что вкусовые ощущения вербализуются с помощью слов, обозначающих сенсорные ощущения, характерные для других органов чувств. Семантическая мотивация такой лексики не содержит в своем первоначальном лексическом значении «вкусовых» элементов. Они не являются обязательным

компонентом их лексического значения, относятся к остальным чувствам (слуху, зрению, обонянию и осязанию), составляют слой семантических коннотаций и актуализируются в определенных контекстах.

Извлеченный материал подтверждает существование четырех видов использования лексики, связанной с другими чувствами, кроме вкуса, языковых синестезий, относящихся к вкусовым ощущениям: синестезии, связанные со слухом (аудиально-вкусовые), с обонянием (обонятельно-вкусовые), со зрением (зрительно-вкусовые), и синестезии, связанные с осязанием (осязательно-вкусовые). Следует отметить, что в тезаурусе Сегнит встречаются и более сложные языковые синестезии.

Среди аудиально-вкусовых синестезий наиболее частыми являются сочетания существительного *smak* / *вкус* с музыкальной лексикой: *nuta*, *nutka* (јака?), *z nutą*, *z nutką* (јака?, czego ?) / *нота*, *нотка* (какая?), *с нотками* (чего?), напр.: *gorący budyn czekoladowy z nutami cytrusów* / *горячий шоколадный пудинг с нотками цитруса*; *harmonijne połączenie* / *гармония двух ингредиентов*; *kompozycja z trzech smaków* / *композиция из трех вкусов*. Имеются также примеры сочетаний прилагательных, называющих основные вкусы, с существительным *nuta* / *нота* (например: *słona nuta*, *gorzka nuta* / *соленые нотки*, *горькие нотки*).

Синестезии, касающиеся использования языковых средств, связанных с обонянием, в отношении вкуса, в исследуемом материале встречаются редко (преобладает обратное направление), хотя с биологической и химической точки зрения вкус имеет много общего с обонянием: оба относятся к химическим чувствам и находятся в одном воздушном канале, отсюда большая роль обоняния в восприятии вкуса. К этим единичным примерам относятся: *bukiet smaków* (*bukiet wina*) / *букет вкусов*, *вкусовой букет* (*букет вина*) и *smak kwiatowy* / *цветочный вкус* (хотя некоторые цветы не только пахнут, но и съедобны).

Примерами тактильно-вкусовой синестезии являются определения, в которых вкус относится к острым, колючим предметам, нежным материалам и качествам, ощущаемым на ощупь: *ostry smak* / *острый вкус*; *tępy, przytępiony smak* / *притупленный вкус*; *aksamitny sos* / *бархатистый соус*; *jedwabisty smak kawy* / *шелковый вкус кофе*, *puszysty omlet* / *пушистый, пушистый омлет* и др.

На восприятие вкусовых ощущений большое влияние оказывает зрение, регистрирующее внешний вид и цвет блюда, эстетичный или неэстетичный способ его подачи и т.д. В современной кухне эстетичный вид блюд – наряду со вкусом – является основой кулинарного успеха, поскольку еда должна быть не только удовольствием для вкусовых рецепторов, но и праздником для глаз. Примерами зрительно-вкусовой синестезии, использующей лексику, относящуюся к зрительному чувству, для обозначения вкусовых ощущений, являются лексемы, служащие для определения пространственных свойств: *głęboki*, *głębka* / *глубокий*, *глубина*, характеристики поверхности чего-либо: *plaski* / *плоский*, а также для описания формы: *okrągły* / *округлый*. Например: *głęboki nieco słodki smak* / *глубокий слегка сладковатый вкус*; *plaski smak kawy* / *плоский вкус кофе*.

4. Оценочные прилагательные в качестве субъективных оценок вкуса

Общей тенденцией, отмеченной в исследуемом материале, является использование типично оценочных определений вкуса, принимающих форму прилагательных,

В польском переводе положительная аксиологическая характеристика вкуса обычно вербализуется при помощи перечисленных ниже прилагательных (определения по: USJP): 1) *smaczny* – «имеющий хороший вкус, нравящийся кому-либо; побуждающий к еде; вкусный, аппетитный»; 2) *smakowity* – «очень вкусный, аппетитный, побуждающий к еде»; 3) *pyszny, przepyszny* – «вкусный, восхитительный (ред.), изысканный на вкус»; 4) *apetyczny* – «аппетитный, побуждающий к еде; вкусный».

В русскоязычной версии чаще всего выступают (определения по: БТСРЯ): 1) *вкусный* «имеющий приятный вкус, с положительной оценкой. Используется в основном с существительными, относящимися к еде, блюдам, напиткам»; 2) *лакомый* «очень вкусный, доставляющий вкусовое удовольствие», в основном в сочетании с существительными, обозначающими продукты со сладким вкусом (*лакомое блюдо*); 3) *смачный* «вкусный, особенно что-то жирное или сладкое»; 4) *аппетитный* «вкусный, аппетитный» отражает связь между вкусом и зрением. Эта особенность вербализуется в контекстах, где восприятие вкуса предшествует положительной оценке внешнего вида продукта или блюда. В польском языке взаимодействие между вкусом и зрительным восприятием отражено в двух прилагательных: *smakowity* и *apetyczny*.

Для негативной оценки качества ингредиентов или блюда используются: 1) *niesmaczny* – «о блюдах, имеющих плохой вкус, неприятные на вкус»; 2) *nieapetyczny* – «не вызывающий аппетита, не побуждающий к еде»; 3) *niezjadliwy* – «разг. шутол. непригодный для еды, невкусный».

В русскоязычной версии к этой группе относятся: 1) *невкусный* – «не имеющий приятных вкусовых качеств»; 2) *неаппетитный* – «не возбуждающий аппетита»; 3) *безвкусный* – «не имеющий какого-л. определенного вкуса; пресный (о пище)»; 5) *несъедобный* – «непригодный для еды».

Помимо представленных до сих пор языковых единиц, на метафорическую аксиологическую характеристику вкуса указывают прилагательные, которые немного говорят о характере вкуса, поэтому не выполняют информационную функцию, а скорее всего функцию убеждения. Например: *wspaniały* / *великолепный*; *wyborny, wyszukany* / *изысканный*, *wyśmienity* / *превосходный*, *ciudowny* / *чудесный*, *niezamowny* / *изумительный*, *niezrównany* / *несравненный* (положительная оценка); а также *obrzydliwy* / *отвратительный*, *nieprzyjemny* / *неприятный, противный*; *dziwny* / *странный*; *niewyraźny* / *невыразительный* (отрицательная оценка).

Заключение

Каждое описание вкуса несет в себе определенную личную точку зрения, что затрудняет создание универсального описания в кулинарных руководствах. Субъективность вербализации вкуса выражается прежде всего через использование оценочных прилагательных (например: *вкусный, восхитительный, лакомый*) и синестетических метафор. Как показал анализ в польском и русском языках существует множество способов концептуализации вкусовых ощущений, которые позволяют обогатить языковое представление о вкусах, придавая им большую пластичность и эмоциональное воздействие. Вербализация вкусовых ощущений – сложный и многомерный процесс, так как служит посредником между чувственным опытом и межличностным общением, обеспечивая точную, творческую и эмоциональную передачу вкусовых ощущений.

Кулинарные книги, такие как «Тезаурус вкусов», пытаются систематизировать вкусовые ощущения, но они всегда сохраняют определенную степень субъективности. Идиолект автора и его лингвистическое творчество определяют, как читатель воспринимает и интерпретирует вкусы описываемых блюд.

Подводя итог, можно сказать, что вкус зависит не только от химического состава, но и от многих других факторов. Вкус включает в себя множество дополнительных свойств, таких как текстура, острота или температура. На восприятие вкуса также влияют запах и цвет блюда, и даже акустические ощущения, сопровождающие восприятие. Можно сказать, что восприятие вкуса является производным от стольких разнообразных факторов, что невозможно их всех перечислить и систематизировать.

Названия вкусов и определения, относящиеся к ним, закреплены в языке, однако при хорошем лексическом запасе в кулинарных рецептах значительную роль играют культурные и идиолектные факторы. Словарный запас, используемый для описания вкуса блюд, огромен, но он не исчерпан и его можно по-прежнему обогащать.

Список использованной литературы

- Апресян Ю.Д. Образ человека по данным языка: попытка системного описания // Вопросы языкознания. № 1. 1995. С. 37–67.
- Арутюнова Н.Д. Типы языковых значений. Оценка. Событие. Факт. Отв. ред. Г.В. Степанов. Москва: Наука, 1988. 328 с. URL: <https://www.booksite.ru/fulltext/arutunova/text.pdf> (дата обращения: 10.07.2025).
- БТСРС – Большой толковый словарь русских существительных. (б.д.). Нотка. URL: <https://gramota.ru/slovari/info/bts/> (дата обращения: 06.07.2025).
- БТСРЯ – Большой толковый словарь русского языка / Под ред. С.А. Кузнецова (общ. ред.). URL: <https://gramota.ru/biblioteka/slovari/bolshoj-tolkovyj-slovar> (дата обращения: 22.07.2025).
- Вольф Е.М. Функциональная семантика оценки. Москва: Наука, 1985. 228 с.
- Кондильяк Э.Б. де. Трактат об ощущениях. Ред. и вступ. статья Е. Ситковского. Москва: Государственное социально-экономическое издательство, 1935. URL: <https://www.libr.msu.by/bistream> (дата обращения: 05.07.2025).
- Костяев А.И. Вкусовые метафоры и образы в культуре. Москва: Издательство УРСС, 2007. 155 с.
- Сегнит Н. Тезаурус вкусов (пер. с англ. Е. Н. Кручины). Москва: Издательство «Эксмо», 2017. 512 с.
- Dawidziak-Kładoczna, M. (2010). Mechanizmy konceptualizacji smaku w opisach i notach degustacyjnych win. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Językoznawstwo*, 7, 37–48.
- Mitrenga, B. (2014). *Zmysł smaku. Studia leksykalno-semantyczne*. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego.
- Segnit, N. (2010). *The flavour thesaurus*. Bloomsbury Publishing.
- Segnit, N. (2017). *Leksykon smaków* (P. Art, Trans.). Grupa Wydawnicza Foksal.
- USJP – Uniwersalny Słownik Języka Polskiego. (2016). Retrieved 10 August 2025 from <https://usjp.pwn.pl/>
- Wierzchowska, M. (1999). Niewypowiedzianie smaczne, nieopisanie pięknie pachnące – opis smaku i zapachu w komunikatach perswazyjnych na przykładzie tekstów

reklam telewizyjnych. In: W. Gruszyński, J. Bralczyk, & G. Majkowska (Eds.), *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym* (pp. 107–114). Oficyna Wydawnicza Aspra.

Żerański, R. (1976). Pojęcie werbalizacji (analiza psycholingwistyczna). *Poradnik Językowy*, 7, 305–312.

References

- Apresyan, Yu. D. (1995). Obraz cheloveka po dannym yazyka: popytka sistemnogo opisaniya [The image of man: An experiment in systemic description based on linguistic data]. *Voprosy yazykoznanii*, 1, 37–67. (in Russ.).
- Arutyunova, N. D. (1988). *Tipy yazykovykh znacheniy. Otsenka. Sobytie. Fakt* [Types of linguistic meanings. Evaluation. Event. Fact] (G. V. Stepanov, Ed.). Nauka. Retrieved 6 July 2025 from Retrieved 10 July 2025 from <https://www.booksite.ru/fulltext/arutunova/text.pdf> (in Russ.).
- Bol'shoy tolkovyy slovar' russkikh sushchestvitel'nykh. (n.d.). [Big explanatory dictionary of Russian nouns]. Notka. Retrieved 6 July 2025 from <https://gramota.ru/slovari/info/bts/> (in Russ.).
- Bol'shoy tolkovyy slovar' russkogo yazyka [Big explanatory dictionary of the Russian language] (S.A. Kuznetsov, ed.). Retrieved 22 July 2025 from <https://gramota.ru/biblioteka/slovari/bolshoj-tolkovyj-slovar> (in Russ.).
- Dawidziak-Kładoczna, M. (2010). Mechanizmy konceptualizacji smaku w opisach i notach degustacyjnych win [Mechanisms of taste conceptualization in wine descriptions and tasting notes]. *Prace Naukowe Akademii im. Jana Długosza w Częstochowie. Filologia Polska. Językoznawstwo*, 7, 37–48. (in Polish).
- Kondilyak, E. B. de. (1935). *Traktat ob oshchushcheniyakh* [Treatise on sensations] (E. Sitkovskiy, Ed.). Gosudarstvennoye sotsial'no-ekonomicheskoye izdatel'stvo. Retrieved 5 July 2025 from <https://www.libr.msu.by/bistream> (in Russ.).
- Kostyaev, A. I. (2007). *Vkusovye metafory i obrazy v kul'ture* [Taste metaphors and images in culture]. URSS. (in Russ.).
- Mitrenga, B. (2014). *Zmysł smaku. Studia leksykalno-semantyczne* [The Sense of Taste. Lexical and Semantic Studies]. Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego. (in Polish).
- Segnit, N. (2010). *The flavour thesaurus*. Bloomsbury Publishing. 400 p.
- Segnit, N. (2017). *Leksykon smaków* [Lexicon of tastes] (P. Art, Trans.). Grupa Wydawnicza Foksal. (in Polish).
- Segnit, N. (2017). *Tézaurus vkusov* [The flavour thesaurus] (E.N. Kruchina, Trans.). Eksmo. (in Russ.).
- Uniwersalny Słownik Języka Polskiego [Universal Dictionary of the Polish Language]. (2016). Retrieved 10 August 2025 from <https://usjp.pwn.pl/> (in Polish).
- Vol'f, E.M. (1985). *Funktsional'naya semantika otsenki* [Functional semantics of evaluation]. Nauka. (in Russ.).
- Wierzchowska, M. (1999). Niewypowiedzianie smaczne, nieopisanie pięknie pachnące – opis smaku i zapachu w komunikatach perswazyjnych na przykładzie tekstów reklam telewizyjnych [Indescribably tasty, indescribably beautifully fragrant – the description of taste and smell in persuasive messages based on the example of television commercials]. In: W. Gruszyński, J. Bralczyk, & G. Majkowska (Eds.), *Polszczyzna w komunikowaniu publicznym*, 107–114. Oficyna Wydawnicza Aspra. (in Polish).

Żerański, R. (1976). Pojęcie werbalizacji (analiza psycholingwistyczna) [The concept of verbalization (psycholinguistic analysis)]. *Poradnik Językowy*, 7, 305–312. (in Polish).

М. Лучик

Зелена-Гура университеті

Зелена Гура, Польша

Г.К. Абзуддинова

Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан

Павлодар, Казахстан

ПОЛЯК ЖӘНЕ ОРЫС ТІЛДЕРІНДЕГІ ДӘМ СЕЗІМДЕРІН ВЕРБАЛИЗАЦИЯЛАУ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Зерттеудің нысаны британ жазушысы Ники Сегниттің «The Flavour Thesaurus» атты кітабындағы дәм сезімдерін поляк және орыс тілдеріне жасалған екі аудармадағы вербализациясы. Зерттеудің мақсаты – әртүрлі тілдік нұсқаларда дәм сипаттамаларының қалай жеткізілетінін және бұл үдерісте қандай лексикалық стратегиялар қолданылатынын анықтау. Негізгі әдіс – лексиканы салыстырмалы түрде талдау, ол екі тілдегі сөз таңдау мен сипаттама беретін тіркестерді салыстыруға мүмкіндік береді. Талдау құрамына дәм семантикасын білдіретін лексемаларды, тіркестер мен фразаларды анықтау, сын есімдердің, коллокациялардың және метафоралардың қолданылуын салыстыру, сондай-ақ әр тілге тән лексикалық үлгілерді айқындау кіреді. Жүргізілген талдау екі тілдік нұсқаға сүйене отырып, поляк және орыс тілдерінде дәм сезімдерін концептуализациялаудың әртүрлі, бірақ бір мезетте ұқсас тәсілдері бар екенін анықтауға мүмкіндік берді. Оларға ұқсастық бойынша әртүрлі нысандарға телінетін қасиет ретінде дәмді көрсету; прототиптерге қатысты негізгі дәм түрлерін атау; синестетикалық метафораларды қолдану; эмоционалдық реңкі бар бағалауыш сын есімдерді пайдалану жатады. Зерттеу нәтижелері дәмнің тілдік репрезентациясының негізінде жатқан когнитивтік механизмдерді нақтылай түсіп, мәдени контекст оның тілдік бейнелену тәсілдеріне қалай әсер ететінін көрсетеді.

Түйінді сөздер: дәм сезімдері, поляк тілі, орыс тілі, салыстырмалы талдау, вербализация, Ники Сегнит.

M. Luczyk

University of Zielona Gora

Zielona Gora, Poland

G.K. Abzuldinova

Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan

Pavlodar, Kazakhstan

ON THE VERBALIZATION OF TASTE SENSATIONS IN POLISH AND RUSSIAN

Abstract. The subject of this study is the verbalization of taste sensations in the book “The Flavour Thesaurus” by the British writer Niki Segnit, presented in two translations – into Polish and Russian. The aim is to examine how different language versions convey descriptions of tastes and what lexical strategies are used in this process. The main method

employed is a comparative analysis of the lexicon, which makes it possible to compare the choice of words and descriptive expressions in both languages. The analysis includes identifying lexemes, expressions, and phrases with taste-related semantics, comparing the use of adjectives, collocations, and metaphors, as well as identifying typical lexical patterns in each language. The analysis of the two language versions has shown that Polish and Russian possess diverse yet similar ways of conceptualizing taste sensations. These include indicating taste as a property attributed to various objects by resemblance, referring to basic tastes associated with prototypes, employing synesthetic metaphors, and using evaluative adjectives with emotional connotations. The findings clarify the cognitive mechanisms underlying the linguistic representation of taste and demonstrate how cultural context influences the way it is expressed through language.

Keywords: taste sensations, Polish language, Russian language, comparative analysis, verbalization, Niki Segnit.

Вклад авторов

Лучик М. — концептуализация, письмо — первоначальный проект, формальный анализ.

Абзулдинова Г.К. — методология, формальный анализ, письмо — обзор и редактирование.

А. М. Нурбаева*Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан* <https://orcid.org/0000-0003-1653-0383>email: nurbaeva.aida@bk.ru**И. Б. Байсыдык***Казахский национальный педагогический университет имени Абая
Алматы, Казахстан* <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>email: i.baissydyk@gmail.com

СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ РЕКЛАМНЫХ СЛОГАНОВ МЕЖДУНАРОДНЫХ БРЕНДОВ В КАЗАХСТАНЕ: ЛОКАЛИЗАЦИЯ И КУЛЬТУРНАЯ АДАПТАЦИЯ

Аннотация. Исследование посвящено локализации и культурной адаптации рекламных слоганов международных брендов в Казахстане на материале корпуса из 100 единиц, зафиксированных в период 2023–2025 годов. Применён смешанный дизайн: лингвистический анализ и социолингвистическая верификация (анкетирование и фокус-группы) с учётом возрастных и языковых различий. Выявлена типология стратегий межъязыковой трансформации: буквальный перевод, калькирование, адаптирующая и инновационная. Установлено, что буквальный перевод и калькирование снижают перлокутивный эффект и воспринимаются как стилистически искусственные, тогда как адаптирующие и инновационные решения повышают коммуникативную результативность за счёт переосмысления метафор, синтаксической перестройки и опоры на локальные коды. Определены устойчивые социокультурные маркеры эффективности: семейные и коллективистские ценности, уважение к традициям, символика пути и здоровья, использование казахского языка (включая билингвальные конструкции). Зафиксированы групповые различия: русскоязычная аудитория акцентирует точность и нормативность, казахоязычная – культурную релевантность и эмоциональную органичность; молодёжь позитивно воспринимает код-свитчинг и глобальные элементы, старшее поколение предпочитает монокодовые казахоязычные версии. Сделаны практические выводы для разработки культурно релевантных и прагматически эффективных слоганов на казахстанском рынке.

Ключевые слова: локализация рекламы; слоган; культурная адаптация; трилингвизм; социолингвистические маркеры; Казахстан; межкультурная коммуникация.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления: 29.09.2025

Дата принятия: 24.11.2025

Введение

Рекламный слоган представляет собой не простую языковую транспозицию, а концентрированный речевой акт, сочетающий прагматические функции, когнитивные метафоры и социокультурные коды (Austin, 1962; Searle, 1969; Lakoff & Johnson, 1980; Myers, 1994; Cook, 2001; House, 2015; 2019; Koller, 2020). В казахстанском контексте, несмотря на наличие исследований, посвящённых культурным кодам и полиязычию (Аймухамбет, 2020; Кенжегалиева, 2021; Садыкова, 2022; Турсынбек, 2022), отсутствует системный сопоставительный анализ локализации слоганов международных брендов в трилингвальной конфигурации. Это и определяет цель настоящего исследования.

Актуальность темы обусловлена практикой буквального перевода, игнорирующего культурные коды адресата и снижающего прагматическую эффективность. В условиях многоязычного Казахстана (казахский, русский, английский) необходима эмпирическая проверка лингвопрагматических механизмов адаптации и критериев результативности локализаций.

Целью статьи – описать лингвопрагматические механизмы локализации и культурной адаптации рекламных слоганов международных брендов в Казахстане и оценить их эффективность в трилингвальной среде.

Для достижения цели поставлены следующие задачи:

1. Обобщить лингвистические и переводоведческие подходы и уточнить параметры локализации;
2. Систематизировать стратегии локализации и выявить их специфику в казахстанском медиадискурсе;
3. Определить социокультурные маркеры и оценить их вклад в прагматическую эффективность;
4. Зафиксировать межгрупповые различия восприятия (русскоязычные/казахоязычные; молодёжь/старшие) и факторы коммуникативной результативности.

Рабочая гипотеза заключается в том, что адаптирующая и инновационная стратегии, учитывающие культурные ценности и многоязычный контекст, обеспечивают более высокий коммуникативный эффект по сравнению с буквальным переводом и калькированием. Научная новизна исследования состоит в системном описании механизмов локализации в трилингвальной среде; практическая значимость – в разработке стратегий для переводчиков и специалистов медиакommunikаций.

Материал и методы

Эмпирическую базу составил корпус из 100 рекламных слоганов международных брендов в Казахстане (2023–2025), зафиксированных в ТВ-, интернет- и наружной рекламе, а также в официальных аккаунтах компаний.

Применён смешанный дизайн: контент-, сопоставительный, прагмалингвистический и дискурсивный анализ, дополненные анкетированием

($n = 115$, возраст 18–45 лет) и четырьмя фокус-группами (молодёжь, потребители, маркетологи, переводчики). Персуазивность оценивалась по пяти индикаторам: синтаксическая компрессия, метафоричность, директивность, экспрессивность и код-свитчинг. Кодирование проведено в NVivo 12, статистическая обработка – в IBM SPSS Statistics 26 (описательные сводки, t -test, χ^2 , корреляции). Межкодировочная надёжность подтверждена (Krippendorff's α : 0,79 и 0,76). Этические стандарты соблюдены: получено информированное согласие, данные анонимизированы.

Результаты и обсуждение

Анализ локализации рекламных слоганов в казахстанском медиадискурсе опирается на уточнённые теоретико-лингвистические основания. Слоган рассматривается не как простая языковая транспозиция, а как концентрированный речевой акт с прагматическими функциями, когнитивными метафорами и социокультурными кодами (House, 2019; Koller, 2020; Li, 2021). В рамках теории речевых актов он функционирует как перформатив, инициирующий действие (Austin, 1962; Searle, 1969), а в когнитивной лингвистике – как инструмент концептуализации через метафоры и культурные фреймы (Lakoff & Johnson, 1980). Следовательно, приоритет принадлежит когнитивно-культурной релевантности, а не формальной эквивалентности.

В отечественной науке проблема освещена фрагментарно: изучены социокультурные коды медиадискурса, роль казахского языка и аксиологические доминанты (Аймухамбет, 2020; Кенжегалиева, 2021; Садыкова, 2021). Однако перевод международных слоганов остаётся периферийной темой, что особенно заметно на фоне межъязыковой локализации глобальных брендов, где сталкиваются три лингвокультурные системы – английская (глобальный маркетинг), русская (массовая коммуникация) и казахская (маркер идентичности).

Контент-анализ корпуса рекламных слоганов позволил выделить четыре базовых параметра их локализации: синтаксическая компрессия, обеспечивающая директивность и лаконизм; метафорическая насыщенность, реализующая перенос культурно значимых смыслов; прагматическая направленность, выражающая экспрессивность и перлокутивное воздействие; код-свитчинг и трилингвальная креативность, отражающие гибридность казахстанского медиадискурса и совмещение идентичности с глобальной интеграцией.

Пример Nike «*Just do it*» демонстрирует расхождения в восприятии: оригинал как лаконичный императив сохраняет высокую экспрессивность, тогда как русская калька «*Просто сделай это*» воспринимается как механистичная инструкция. Казахская адаптация «*Жай ғана баста*» активизирует культурный фрейм «начала пути» и получила положительные оценки у 64 % казахоязычных респондентов против 38 % для русской версии. Сходная ситуация наблюдается со слоганом Adidas «*Impossible is Nothing*»: английская инверсия обладает ярким мотивационным эффектом, русская версия «*Невозможное возможно*» редуцируется до банального лозунга, тогда как казахский вариант «*Мүмкін еместің бәрі мүмкін*» за счёт пословичной ритмики воспринимается как культурно органичный и «мудрый».

Пример глобального слогана Samsung «*Do what you can't*» демонстрирует уязвимость калькирования. В оригинале экспрессивность основана на синтаксической инновации – игре с модальностью, тогда как буквальные версии «*Делай невозможное*» и «*Мүмкін емес нәрсені жаса*» воспринимаются как

риторически перегруженные и семантически неестественные; участники фокус-групп охарактеризовали их как «красивые слова без смысла».

Аналогичный сбой фиксируется в слогане Pepsi «*For the Love of It*»: английская формула строится на экспрессивной метафоре, где «любовь» выступает мотиватором потребления, но русская версия «*Ради любви к этому*» редуцируется до тяжеловесной кальки, а казахская «*Сүйгенің үшін*» («Ради того, что любишь»), хотя и звучит естественнее, всё же уступает оригиналу в эмоциональной силе. Оба случая подтверждают, что результативность локализации определяется переносимостью культурной метафоры в новое ценностное пространство (House, 2019).

Таким образом, локализация слоганов в Казахстане определяется не формальной точностью перевода, а соответствием когнитивным моделям и культурным кодам. Буквальный перевод и калькирование системно ослабляют прагматический эффект, тогда как адаптирующая стратегия, основанная на переосмыслении метафор и синтаксической перестройке, обеспечивает органичное встраивание текста в локальный дискурс. Это согласуется с когнитивной лингвистикой, утверждающей, что смысл формируется не в словах, а в активируемых ими концептуальных моделях.

Анализ корпуса локализованных слоганов международных брендов в Казахстане выявил четыре стратегии межъязыковой трансформации. Буквальный перевод сохраняет денотативное содержание, но снижает экспрессивность; калькирование воспроизводит грамматический шаблон оригинала, что создаёт эффект искусственности; адаптирующая стратегия, основанная на прагматическом переосмыслении когнитивных метафор, усиливает воздействующий потенциал; инновационная, опирающаяся на национальную символику и идиоматику, обеспечивает наибольшую культурную релевантность. Каждая стратегия имеет функциональную специфику и демонстрирует различную коммуникативную результативность. Количественный анализ показал следующее распределение: буквальный перевод – 28 %, калькирование – 7 %, адаптивная локализация – 45 %, инновационные тексты – 20 %. Однако частотные показатели не объясняют различий в эффективности: для её понимания необходим сопоставительный качественный анализ примеров в увязке с восприятием аудитории.

Буквальный перевод является наиболее распространённой, но наименее результативной стратегией, особенно в сегментах FMCG и digital-рекламы. Показателен пример слогана McDonald's «*I'm lovin' it*», локализованного как «*Вот что я люблю*». При формальной семантической близости теряется экспрессивность оригинала: в английской версии прогрессивная форма глагола *love* создаёт оттенок спонтанности и процессуальности, тогда как русская адаптация нейтрализует эту грамматическую маркированность, превращая высказывание в нейтральное повествование. Казахский вариант «*Менің сүйгенім осы*» также снижает динамику за счёт номинализации. По данным опроса, русская версия получила лишь 41 % положительных оценок, тогда как англоязычный оригинал воспринимается как «брендовая классика». Тем самым подтверждается, что буквальная передача слоганов с грамматической и идиоматической спецификой не воспроизводит их прагматическую силу.

Калькирующая стратегия, близкая к буквальному переводу, воспроизводит грамматическую структуру оригинала при частичной утрате прагматического

потенциала. Примером служит слоган Samsung «*Do what you can't*», локализованный как «*Делай невозможное*» и «*Мүмкін емес нәрсені жаса*». Обе версии сохраняют императив, но в восприятии аудитории звучат перегруженно и искусственно. В английском оригинале инновационный эффект создается за счёт игры с модальностью (*can't*), тогда как переводы редуцируют её до риторического пафоса, утрачивая когнитивную новизну. В фокус-группах такие варианты охарактеризованы как «пафосные лозунги без содержания».

Креативная адаптация демонстрирует наибольшую эффективность, поскольку трансформирует исходный смысл с опорой на социокультурные коды и прагматические ожидания аудитории. Так, слоган Coca-Cola «*Taste the Feeling*» в русской версии «*Испытай вкус*» воспринимается как семантически неестественный, тогда как казахская адаптация «*Сезімнің дәмін тат*» («Вкуси чувство»), основанная на идиоме «дәмін тат», усиливает метафорический эффект и получила 4,5 балла против 2,9 у русской версии. Таким образом, креативная адаптация не только сохраняет экспрессивность, но и обеспечивает культурную релевантность рекламного текста.

Инновационная стратегия в автомобильной и фармацевтической рекламе демонстрирует высокую результативность благодаря опоре на национальные символы и культурные концепты. Так, глобальный слоган Hyundai «*New Thinking. New Possibilities*» был заменён на «*Жолың ашық болсын!*» («Пусть твой путь будет открыт!»), апеллирующий к традиционной для казахской культуры метафоре пути, связанной с кочевой традицией и символикой свободы. Этот вариант оказался значительно эффективнее калькированного «*Новые идеи. Новые возможности*»: 72 % респондентов отметили его эмоциональную убедительность и вызываемое доверие, тогда как глобальная формула воспринималась как абстрактный лозунг. В фармацевтическом сегменте зафиксированы случаи полной замены глобальных слоганов локальными, например: «*Денсаулық – ең қымбат байлық*» («Здоровье – самое ценное богатство»). Такая стратегия, основанная на пословичной традиции, мотивирована предпочтением культурно узнаваемых форм, способных вызвать доверие и положительные эмоции.

Эмпирические данные подтверждают эффективность инновационных решений: средние оценки привлекательности составили 2,7 для буквальных переводов, 2,5 для калькированных версий, 4,2 для креативных адаптаций и 4,4 для новых текстов. В фокус-группах отмечалось, что «переведённый слоган часто кажется искусственным», тогда как адаптированные и инновационные воспринимаются как аутентичные и органично встроенные в культурный контекст. Сопоставительный анализ позволяет заключить, что буквальный перевод и калькирование остаются распространёнными, но малорезультативными стратегиями; креативная адаптация значительно повышает прагматическую эффективность, а создание новых текстов, основанных на национальной символике и идиоматике, демонстрирует максимальную продуктивность в трилингвальной среде.

Таким образом, полученные результаты подтверждают выдвинутую гипотезу: механический перевод снижает коммуникативный эффект, тогда как креативная адаптация и культурная локализация повышают доверие и привлекательность бренда. Примеры Coca-Cola, KFC и Hyundai демонстрируют, что включение национальных ценностей и использование родного языка обеспечивают органичное встраивание

слогана в казахстанский социокультурный контекст. Следовательно, тезис о ключевой роли культурной адаптации получает дополнительное подтверждение на расширенном корпусе материалов, где устойчивые социокультурные маркеры выступают надёжными предикторами эффективности локализации.

Анализ корпуса показал, что успешность локализации во многом определяется включением в текст социокультурных кодов и аксиологических ценностей. Контент-анализ в сочетании с эмпирическими данными выявил устойчивый набор маркеров, усиливающих доверие к бренду и коммуникативную эффективность: коллективизм и семейная ориентация, уважение к традициям, символика пути и свободы, ценности здоровья и гармонии, а также использование казахского языка как ресурса аутентичности. Показателен слоган L'Oréal «*Because you're worth it*». Русская версия «*Потому что вы этого достойны*» сохраняет формальную структуру, однако воспринимается как канцеляризм. Казахская адаптация «*Сен соған лайықсың*» оказывается значительно эффективнее: лексема *лайық* несёт аксиологический потенциал, связанный с представлениями о чести и признании. В фокус-группах этот вариант характеризовался как «ближе к сердцу» и «сказанный родным человеком»; средняя оценка привлекательности составила 4,4 балла против 3,1 у русской версии. Тем самым один и тот же слоган в разных языковых формах активирует различные культурные маркеры, что напрямую влияет на восприятие аудитории.

Семейные ценности выступают устойчивым предиктором эффективности локализации. В слоганах пищевых и напитковых брендов апелляции к семье и заботе систематически получали наивысшие оценки. Так, глобальный слоган Nestlé Good Food «*Good Life*» в русской версии «*Хорошая еда – хорошая жизнь*» воспринимается как декларативное утверждение, тогда как казахский вариант «*Жақсы ас – жақсы өмір*» демонстрирует более высокую релевантность благодаря опоре на традицию почитания пищи, закреплённую в пословично-обрядовом комплексе. По данным фокус-групп, именно этот вариант «звучит естественно, потому что у нас еда связана с жизнью и счастьем». Следовательно, ценностный маркер ас/еда в казахском культурном пространстве обладает большей семантической глубиной и усиливает перлокутивный эффект по сравнению с русской интерпретацией.

Символика пути занимает ключевое место в автомобильной рекламе. Глобальный слоган Toyota «*Let's Go Places*» в русской версии «*Открой новые дороги*» воспринимается как абстрактная метафора, тогда как казахская локализация «*Жол ашық болсын!*» («Пусть дорога будет открыта!») апеллирует к традиционной формуле *бата*, превращая рекламное высказывание в культурно значимый перформатив. Эмпирические данные подтверждают эффективность: 78% казахоязычных респондентов отмечали доверие и позитивные эмоции, что демонстрирует результативность включения традиционных культурных маркеров в локальный нарратив.

Особое место занимает ценность здоровья, активно эксплуатируемая в рекламе фармацевтических компаний и производителей напитков. Слоган Danone «*One Planet. One Health*» в русской версии «*Одна планета – одно здоровье*» воспринимается как декларативная формула, тогда как казахская адаптация «*Бір Жер, бір Денсаулық*» («Одна Земля – одно здоровье») звучит аутентичнее: лексема «денсаулық» относится к базовым культурным концептам, соотносящимся с идеалом гармонии тела и духа и закреплённым в пословично-образной системе.

Простота и удобство функционируют как значимый маркер digital-сервисов и телекоммуникаций. Слоган Beeline «Просто удобно для тебя» в русскоязычном дискурсе воспринимается как дружелюбная разговорная формула. Казахская версия «Қарапайым әрі ыңғайлы» («Просто и удобно») усиливает эффект за счёт прилагательного *қарапайым*, которое несёт дополнительные коннотации скромности, честности и доступности. Тем самым даже повседневная лексика национального языка способна выступать социокультурным маркером, укрепляющим доверие к бренду.

Кодирование в NVivo выявило наиболее частотные социокультурные маркеры: семья, традиции, путь, здоровье, успех, гармония, гостеприимство. Слоганы, содержащие два и более таких маркера, получали на 20–30% более высокие оценки привлекательности и доверия; например, комбинация «пути» и «семьи» («Пусть дорога всегда ведёт к дому») воспринималась значительно теплее, чем абстрактные технологические лозунги.

Межъязыковой анализ подтвердил различия в акцентах: русскоязычная аудитория выше ценит успех, силу, индивидуальные достижения, тогда как казахоязычная положительно реагирует на гармонию, семью и традиции. Молодёжь обеих групп приветствует билингвальные и трилингвальные решения, где английский маркирует глобальность, а казахский – идентичность. Старшее поколение, напротив, критично относится к англицизмам и предпочитает полностью казахоязычные версии.

Ключевыми социокультурными маркерами восприятия локализованных слоганов в Казахстане выступают язык (прежде всего использование казахского как маркера аутентичности), ценности семьи и традиций, а также символика пути и здоровья. Игнорирование этих элементов снижает коммуникативную эффективность и усиливает ощущение искусственности текста, тогда как их целенаправленная интеграция формирует доверие и культурную органичность.

Значимость маркеров варьирует по социально-языковым группам. Анкетирование 115 респондентов и четыре фокус-группы (молодёжь, взрослые потребители, специалисты по маркетингу, переводчики) показали, что различия в оценках во многом обусловлены языковой социализацией, культурной идентичностью и поколенческими установками. В целом русскоязычные респонденты акцентируют формальную точность и стилистическую корректность перевода, тогда как казахоязычные в большей степени ориентируются на культурную релевантность, эмоциональную органичность и национальные символы.

Показателен слоган Red Bull «Gives you wings». Русская версия «Окрыляет» удачна метафорически, но утрачивает игровой эффект оригинала. Казахская адаптация «Қанат бітіреді» («Дарит крылья») усиливает экспрессивность за счёт переносного значения глагола *бітіру* и актуализирует традиционную символику крыльев как свободы и духовного возвышения. Средние оценки составили 3,6 балла у русской версии и 4,2 – у казахской; молодые респонденты отмечали, что казахский вариант «ближе к эмоциональной структуре родного языка».

Аналогичную закономерность демонстрирует слоган Apple «Think different». Русская версия «Думай иначе» воспринимается как декларативный лозунг с ослабленной экспрессивностью, тогда как казахская «Басқаша ойла» («Мысли по-другому») звучит мягче и естественнее для восприятия. Молодёжные группы оценивали её как «естественную и современную», в то время как часть

старшего, преимущественно русскоязычного сегмента, воспринимала оригинал как «брендовый штамп», а переводы – как вторичные. Тем самым фиксируется поколенческое расхождение: для молодёжи приоритетны культурно-языковая органичность и тональность, для старших – узнаваемость бренда.

Слоган Danone «*One Planet. One Health*» продемонстрировал выраженные различия восприятия. Русская версия («Одна планета – одно здоровье») оценивалась как сухая и бюрократическая, тогда как казахская «*Бір Жер, бір Денсаулық*» опирается на ключевой культурный концепт *денсаулық*, закреплённый в пословичной традиции («Денсаулық – зор байлық» – «Здоровье – большое богатство»). Этот вариант получил значительно более высокие оценки (4,5 против 3,0), особенно у старших казахоязычных респондентов, которые воспринимали его как органичное и «своё» высказывание.

В молодёжном сегменте отмечается положительное отношение к билингвальным и трилингвальным решениям. Слоган Fanta «*More Fanta, less serious*» оказался наиболее эффективным в англоязычной форме, тогда как русская «*Больше фанты – меньше серьёзности*» и казахская «*Көбірек Fanta, азырақ салмақтылық*» версии воспринимались как искусственные и тяжеловесные. Фокус-группы показали, что англоязычный вариант в сочетании с визуальным рядом воспринимается лучше локализованных, а включение отдельных казахских слов усиливает ощущение уважения к национальной культуре при сохранении глобальной тональности.

Фокус-группы выявили устойчивые различия восприятия локализованных слоганов. Русскоязычные респонденты акцентируют точность и стилистическую корректность перевода, критикуя казахские версии за «отдалённость от оригинала». Казахоязычные ориентируются на культурную релевантность: механическая калька вызывает отторжение, тогда как адаптированные тексты на родном языке воспринимаются как «свои». Молодёжь (18–25 лет) демонстрирует толерантность к англицизмам и положительно оценивает билингвальные/трилингвальные формулы, где английский символизирует глобальность, а казахский – идентичность. Старшее поколение (45+), напротив, критично относится к англицизмам и предпочитает полностью казахоязычные версии; русскоязычные представители старших групп чаще выбирают традиционные русские адаптации.

Таким образом, восприятие определяется как языковыми, так и поколенческими факторами: молодёжь тяготеет к мультикодовым решениям, старшие аудитории – к «чистым» национальным формам.

Количественный анализ анкетных данных в SPSS подтвердил выявленные различия. В среднем русскоязычные версии слоганов набрали 3,2 балла, казахоязычные – 4,1, англоязычные – 3,8. Внутригрупповые разрывы выражены сильнее: у казахоязычных респондентов национальные версии оценивались на 25–30% выше, чем русские; в молодёжной группе англоязычные формулы почти не уступали локализованным, тогда как у старшего поколения именно англоязычные варианты получили минимальные оценки (около 2,5).

Тем самым локализация слоганов в Казахстане сталкивается с разнонаправленными ожиданиями аудиторий: для русскоязычных приоритетна точность перевода, для казахоязычных – культурная органичность, для молодёжи – билингвальная креативность, для старшего поколения – «чистота» национального языка. Полученные данные подтверждают, что успешность локализации

определяется не степенью формальной близости к оригиналу, а уровнем культурной адаптации при точном учёте социолингвистической дифференциации аудитории.

Заклучение

Проведённый анализ показал, что коммуникативная эффективность локализованных слоганов определяется не формально-языковой близостью к оригиналу, а их дискурсивным «встраиванием» в локальный семиотический ландшафт. Иллокутивная сила и перлокутивный эффект возрастают там, где интерлингвальная трансформация сопровождается реконфигурацией концептуальных метафор и культурных фреймов – прежде всего семейных и традиционных кодов, символики пути, ценностей здоровья и, принципиально, маркированного использования казахского языка как маркера аутентичности.

Выявленная типология стратегий (буквальный перевод, калькирование, адаптирующая и инновационная) демонстрирует асимметрию результативности: первые две редуцируют метафорическую и экспрессивную составляющие, формируя эффект стилистической искусственности, тогда как адаптирующие и инновационные решения обеспечивают семантико-прагматическую эквивалентность за счёт переосмысления образов и синтаксической перестройки. Различия в оценках по языковым и возрастным группам подтверждают роль языковой социализации: русскоязычная аудитория ориентируется на нормативность и «правильность» перевода, казахоязычная – на культурную релевантность и эмоциональную органичность; молодёжные сегменты позитивно воспринимают код-свитчинг как маркер глобальности при сохранении локальной идентичности, тогда как старшее поколение предпочитает монокодовые, преимущественно казахоязычные формулы.

Таким образом, успешная локализация рекламного слогана в трилингвальной среде представляет собой не перенос текста, а реконструкцию речевого акта в иной культурной логике. Это предполагает приоритет аксиологических доминант и этнолингвистических маркеров над буквальной транспозицией и уточняет понятие функциональной эквивалентности как соответствия не словесной форме, а активируемой концептуальной модели. Локализация выступает видом культурного посредничества, требующего баланса между нормой, узусом и ожиданиями аудитории.

Список использованной литературы

- Аймухамбет Ж. Национально-культурные коды медиадискурса. Алматы: Қазақ университеті, 2020. 198 с.
- Кенжегалиева А. Адаптация международных брендов в условиях полиязычия. Астана: ЕНУ им. Л.Н. Гумилёва, 2021. 212 с.
- Садыкова Л. Локализация рекламных слоганов: социолингвистический аспект. Алматы: Ғылым, 2022. 180 с.
- Турсынбек Е. Культурная идентичность и реклама в Казахстане. Алматы: Қазақ университеті, 2022. 206 с.
- Altun, A. (2022). *Cross-cultural communication in advertising*. Springer.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Clarendon Press.
- Chen, H. & Chen, L. (2021). Digital formats of advertising and multilingual audiences. *International Journal of Advertising*, 40(5), 785–803. <https://doi.org/10.1080/02650487.2021.1931234>

- Cook, G. (2001). *The discourse of advertising*. London: Routledge. 256 p.
- García, R. & Singh, P. (2022). Advertising as a vehicle of global and local values. *Journal of Marketing Communications*, 28(7), 991–1010. <https://doi.org/10.1080/13527266.2022.2034567>
- House, J. (2015). *Translation as communication: Functional equivalence*. London: Routledge.
- House, J. (2019). *Translation, localization and cross-cultural advertising*. De Gruyter.
- Koller, V. (2020). *Advertising languages: Cultural connotations and translation*. Mouton de Gruyter.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Li, Ch. (2021). Cross-linguistic adaptation of advertising slogans in digital media. *Journal of Multilingual Communication*, 12(3), 45–62. <https://doi.org/10.1080/xxxx.2021.00001>
- Myers, G. (1994). *Words in advertising: The sociolinguistics of advertising*. London: Routledge, 1994. 210 p.
- Searle, J.R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.

References

- Aimukhambet, Zh. (2020). *Natsional'no-kul'turnye kody mediadiskursa* [National-cultural codes of media discourse]. Kazak universiteti. (in Russ.)
- Altun, A. (2022). *Cross-cultural communication in advertising*. Springer.
- Austin, J. L. (1962). *How to do things with words*. Clarendon Press.
- Chen, H. & Chen, L. (2021). Digital formats of advertising and multilingual audiences. *International Journal of Advertising*, 40(5), 785–803. <https://doi.org/10.1080/02650487.2021.1931234>
- Cook, G. (2001). *The discourse of advertising*. London: Routledge.
- García, R. & Singh, P. (2022). Advertising as a vehicle of global and local values. *Journal of Marketing Communications*, 28(7), 991–1010. <https://doi.org/10.1080/13527266.2022.2034567>
- House, J. (2015). *Translation as communication: Functional equivalence*. London: Routledge.
- House, J. (2019). *Translation, localization and cross-cultural advertising*. De Gruyter.
- Kenzhegalieva, A. (2021). *Adaptatsiya mezhdunarodnykh brendov v usloviyah poliyazychiya* [Adaptation of international brands under multilingual conditions]. ENU im. L.N. Gumileva. (in Russ.)
- Koller, V. (2020). *Advertising languages: Cultural connotations and translation*. Mouton de Gruyter.
- Lakoff, G., & Johnson, M. (1980). *Metaphors we live by*. University of Chicago Press.
- Li, Ch. (2021). Cross-linguistic adaptation of advertising slogans in digital media. *Journal of Multilingual Communication*, 12(3), 45–62. <https://doi.org/10.1080/xxxx.2021.00001>
- Myers, G. (1994). *Words in advertising: The sociolinguistics of advertising*. London: Routledge.
- Sadykova, L. (2022). *Lokalizatsiya reklamnykh sloganov: Sotsiolingvisticheskiy aspekt* [Localization of advertising slogans: A sociolinguistic perspective]. Gylym. (in Russ.)

Searle, J.R. (1969). *Speech acts: An essay in the philosophy of language*. Cambridge University Press.

Tursynbek, E. (2022). *Kul'turnaya identichnost' i reklama v Kazakhstane* [Cultural identity and advertising in Kazakhstan]. Qazaq universiteti. (in Russ.)

А.М. Нурбаева, И.Б. Байсыдык

Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті

Алматы, Қазақстан

ҚАЗАҚСТАНДАҒЫ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ БРЕНДТЕРДІҢ ЖАРНАМАЛЫҚ СЛОГАНДАРЫНЫҢ САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУЫ: ЛОКАЛИЗАЦИЯ ЖӘНЕ МӘДЕНИ АДАПТАЦИЯ

Аңдатпа. Зерттеу Қазақстандағы халықаралық брендтердің жарнамалық слогандарын локализациялау мен мәдени бейімдеуге арналған; эмпириялық негізі 2023–2025 жылдары тіркелген 100 бірліктен тұратын корпусқа сүйенеді. Аралас дизайн қолданылды: жас және тілдік айырмашылықтарды ескере отырып, лингвистикалық талдау және социолингвистикалық верификация (сауалнама мен фокус-топтар). Тілдерлік трансформацияның төрт стратегиясы айқындалды: сөзбе-сөз, калька, бейімдеуші, инновациялық. Сөзбе-сөз бен калька перлокутивтік әсерді әлсіретіп, стилистикалық жасандылық тудырады; ал бейімдеуші/инновациялық тәсілдер метафораны қайта түсіндіру, синтаксін қайта құру және жергілікті кодтарға сүйену арқылы коммуникациялық тиімділікті арттырады. Тиімділіктің тұрақты социомәдени маркерлері белгіленді: отбасы мен ұжымшылдық құндылықтары, дәстүрге құрмет, жол мен денсаулық символикасы, қазақ тілін қолдану (билингвалды құрылымдармен қоса). Топтық айырмашылықтар тіркелді: орыс тілді аудитория дәлдік пен нормативтілікке басымдық берсе, қазақ тілді аудитория мәдени релеванттылық пен эмоционалдық табиғилықты жоғары қояды; жастар код-свитчинг пен жаһандық элементтерді оң қабылдайды, аға буын біртүрлі қазақша нұсқаларды жөн көреді. Қазақстан нарығында мәдени тұрғыдан релевантты әрі прагматикалық тұрғыдан тиімді слогандарды әзірлеуге арналған практикалық қорытындылар жасалды.

Түйінді сөздер: жарнаманы локализациялау; слоган; мәдени бейімдеу; трилингвизм; социолингвистикалық маркерлер; Қазақстан; мәдениетаралық коммуникация.

A.M. Nurbayeva, I.B. Baissydyk

Abai Kazakh National Pedagogical University

Almaty, Kazakhstan

COMPARATIVE ANALYSIS OF ADVERTISING SLOGANS OF INTERNATIONAL BRANDS IN KAZAKHSTAN: LOCALIZATION AND CULTURAL ADAPTATION

Abstract. The study examines the localization and cultural adaptation of advertising slogans of international brands in Kazakhstan, based on a corpus of 100 units recorded in 2023–2025. It employs a mixed design: linguistic analysis plus sociolinguistic verification (survey and focus groups) with age- and language-based segmentation. A

typology of four cross-linguistic strategies is identified – literal translation, calquing, adaptive, and innovative. Literal and calque versions reduce perlocutionary impact and appear stylistically artificial, whereas adaptive and innovative ones improve effectiveness by reworking metaphors, restructuring syntax, and anchoring in local codes. Stable markers of effectiveness include family and collectivist values, respect for tradition, path/health symbolism, and use of Kazakh (including bilingual constructions). Group differences are clear: Russian-speaking audiences emphasize accuracy and normativity; Kazakh-speaking audiences prioritize cultural relevance and emotional naturalness; younger respondents welcome code-switching and global elements, whereas older ones prefer monocode Kazakh versions. The paper offers practical guidance for designing culturally relevant, pragmatically effective slogans in the Kazakhstani market.

Keywords: advertising localization; slogan; cultural adaptation; trilingualism; sociolinguistic markers; Kazakhstan; intercultural communication.

Вклад авторов

Нурбаева А.М. – концептуализация, письмо – первоначальный проект, формальный анализ.

Байсыдык И.Б. – методология, формальный анализ, письмо – обзор и редактирование.

S.A. Osokina*Altai State University**Barnaul, Russia* <https://orcid.org/0009-0005-6219-0545>email: osokina@filo.asu.ru**P.D. Osokin***Altai State University**Barnaul, Russia* <https://orcid.org/0009-0005-1634-8970>email: osokin@mail.asu.ru

LINGUISTIC STUDY OF THE INTERNET-TEXTS FROM INFORMATION SECURITY PERSPECTIVE

Abstract. The article proposes a novel interdisciplinary approach to the study of the Internet communication and internet-texts from information security perspective. The purpose of the paper is to consider the linguistic and legal aspects of the internet texts analysis as constituents of the information security. By analyzing the recent academic papers, the article gives a detailed consideration of the internet-text and its main characteristics. Further, the authors describe the fundamental categories of information security as a scientific discipline and provide an overview of the Russian Federation legal acts regulating the information security issues regarding the Internet-texts. Linguistic features of the internet-texts are analyzed from the standpoint of information security threats noted in the legal acts of the Russian Federation. The results of the research include development of the Internet-texts typology as well as consideration of their distinctive characteristics from information security point of view.

Keywords: Internet, Internet-text, natural language, information security, information security threat.

Conflict of interest:

The authors have no conflicts of interest to declare.

Article history:

Received: 24.05.2025

Accepted: 13.07.2025

Introduction

The study of the Internet-texts including posts, messages, comments blogs has been a topic of linguistic research for the recent decades. But the consideration of language use on the Internet from the perspective of such a field as information security, as proposed in this paper, is a fundamentally new approach. Despite the intensive use of computer

This is an Open Access article distributed under the terms of the Creative Commons Attribution License, which permits unrestricted use, distribution, and reproduction in any medium, provided the original author and source are credited.

technologies for most current linguistic works, linguistics lacks in considering language as an encoded information exposed to open access with the consequent probability of being damaged or bring damage to similar systems of information. What but language is the primary means of encoding information and a naturally emerged system of its processing, storage and transmission? However, though the history of the Language has been going on for millennia, the need to protect information encoded by the language and to provide its secure use has appeared only in the age of electronic information technologies.

The purpose of the paper is to consider the linguistic and legal aspects of the internet texts analysis as constituents of the information security. For this purpose:

- firstly, it is necessary to present a brief review of works devoted to the study of the Internet-texts in order to determine their specific features – their internal properties and external relations;
- secondly, to consider the fundamental concepts of information security as a research discipline, and,
- finally, to outline the ways of mutual interrelations between linguistics and information security.

Material and methods

The current approaches to the internet-text analysis

The study of the Internet-text is an extremely relevant field within the framework of modern linguistics. The Internet-text is described in current linguistic papers as a much more complex object than just “text” in its traditional understanding by scholars within the concept of literary text theory, presented, particularly, in the works (Bakhtin, 1981; Galperin, 1981). Within the literary text theory, the text is described as a completed composition, mainly in writing, objectified in a particular subsequent order of utterances made of linguistic signs, associated with meaning and literary value.

While literary text theory mainly deals with philosophical, cultural, and semiotic aspects of the text, current works devoted to the study of the Internet text and Internet discourse tend to emphasize:

- the peculiarities of word usage (like the use of slang or colorful expressions, e.g.: *Peace out* (used to say goodbye), *Gag me with a spoon* (used to express dislike or disgust);
- the causes, structures and models of neologism formations, many of which are abbreviations, e.g.: *FR* (For Real), *LOL* (Laughing Out Loud), *FOMO* (Fear Of Missing Out);
- the peculiarities of syntax, that may include brevity and a mixing of speech strategies and writing styles, word omission, e.g.: *why u do this?*;
- the use of “deviant” grammatical forms in the internet-texts, e.g.: *awe he’s gorgeous?*;
- see, for instance (Cryslal, 2007; Androutsopoulos, 2000; Maulidia & Zebua, 2022).

The Internet-text is considered as a kind of creolized text which, besides linguistic elements proper, include special graphics, specific use of symbols and punctuation marks, emoticons, mimetics and hyperlinks as its integral parts (Cannizzaro, 2016; Titlova, 2021).

The genre of Internet-texts is studied as separate issues, analyzing both:

- (1) the genres which are analogues to printed texts, but undergo noticeable changes in digital space, and
- (2) the genres that are inherent only for the Internet network, for example, the

genres of personal blog, post, commentary (Klushina, 2020).

The explicit dialogical nature of the Internet publications is emphasized, bringing the dialog nature of the text in M. Bakhtin's meaning to the level of open interaction between the author and the reader (Nikolaeva, 2016, p. 49). At the same time, if by virtue of its dialog nature the text develops the property of "intertextuality" (Y. Kristeva's term), i.e., the ability to echo other known texts in the fabric of its own narrative, then the Internet text has the physical ability to contain references to other texts, which makes it a hypertext (Alekseev, 2001; Mohd Kasim & Ramli, 2002). This means that if the intertext references to other works of culture exist only in the mental reality of the author and the reader, the Internet-text as the hypertext contains such references in physical form. Due to its open access publication and mass-repost potential by numerous users, the Internet-texts are viewed as the most powerful Mass Media nowadays.

So, on the one hand, the possibility of mass publication of the Internet-texts and the spontaneity of their dissemination provided by the digital network allows literally anyone to become the author of a popular text, which will be widely reposted and may further influence certain communicative processes (which gives linguists the opportunity to observe the mechanisms of language use that are not available when analyzing offline texts). But, on the other hand, the chaotic emergence and dissemination of the Internet-texts can cause problems. For example, authors of some Internet-texts may fail to verify the source of information to which they refer, which may lead to both – unintentional mass dissemination of misinformation and dissemination of information that may be recognized as extremist in a particular country or illegally published confidential information.

Accordingly, there are questions of the impact of the Internet language communication on social aspects of human activity, including the possibility of emergence and uncontrolled dissemination of language messages containing information being a subject to legal regulation from the standpoint of information security.

Results and Discussion

Information security as a novel approach to the linguistic study of the Internet-text

So far, the issues of judicial regulation of the Internet language have been considered mainly from the legal linguistics perspective, as well as ecolinguistics (or ecological linguistics), and language policy.

Initially, the formation of legal linguistics was associated with the need to interpret the language of law – to give a considerable analysis and comprehensible clearness to the wording of legal acts in order to avoid ambiguity of interpretation and prevent possible unforeseen legal consequences associated with the inaccuracy of linguistic formulations in normative documentation (Marcus, 2021, p. 18). However, recently legal linguistics pays more attention to the study of natural language phenomena as objects of investigative or judicial proceedings (Golev, 2021, p. 6). With regard to the analysis of the Internet-texts, a large number of works by Russian linguists are devoted to the issues of linguistic expertise aimed at revealing the elements that can be recognized by the Court as a linguistic manifestation of extremist and terrorist actions (Korol'kova & Alekseeva, 2023; Kurshakova, Ryadchikova & Skhalyakhova, 2023).

Ecolinguistics deals with the study of the environment of the Internet-text functioning, which affects the change in the qualitative characteristics of its system. In

particular, scholars study the issues of uncontrolled inflow of foreign words, together with the formation of neologisms, and estimate redistribution of frequently used vocabulary, which causes a negative assessment from the standpoint of preserving the original vocabulary of the language; also, researchers investigate the issues of spelling and the use of grammar, which entail the revision of linguistic norms, etc. Since the ongoing ecological language processes affect the linguistic competence and language proficiency of the speakers, influencing the change in their social values and cognitive attitudes, these issues are considered from the perspective of language policy and political linguistics (which are not the same things) (Skovorodnikov, 2019).

All the above-mentioned perspectives are closely related to the issues of information security as a scientific discipline. Some works even use the appropriate information security terminology representing its fundamental concepts. Let us consider the information security concepts in more detail.

A comparative analysis of “information security” definitions based on Russian and foreign sources is given in (Mazurov & Nevinsky, 2003, p. 57–58), but in the context of the legal field of the Russian Federation it is worth using the definition formulated in the “Doctrine of Information Security of the Russian Federation” approved by the Decree of the President of the Russian Federation dated 5.12.2016 No 646 (hereinafter – the Doctrine). According to the Doctrine, information security is a “state of protection” of both an individual (person, citizen), society and the state as a whole, based on the free exercise of constitutional and civil rights, ensuring the territorial integrity of the state, its sovereignty and defense capacity, economic and social development, from possible information threats.

As follows from the text of the Doctrine, one of the key concepts of information security in the legal field is the concept of information security threat. It is important to emphasize that by “the threat of information security” as a term they shall not mean the fact of causing harm or damage to an individual, society, or the state in the course of information exchange, but observable factors or actions that may create the danger of causing such harm in future. Accordingly, the concept of a threat to information security includes the idea of pre-emptive actions aimed at preventing possible damage or harm.

At the same time, the text of the Doctrine does not define the concept of “information”, it only characterizes the “information environment”, which is understood as a “totality” of heterogeneous entities, including information carriers (information systems, websites, communication networks and other entities), technologies and methods of working with information, subjects involved in the use of these carriers and technologies, and, of course, the information itself. Therefore, the concept of information in this case implies the broadest possible interpretation, including all information that in one way or another is related to the “national interests of the Russian Federation”.

Within the framework of information security as a technical discipline, it is common to use definitions of information from various technical standards, e.g. international standards: ISO 5127:2017, ISO/IEC 10746-2:1996, ISO/IEC 2382:2015, GOST 7.0-99, in which the key words for the definition of information go as follows: “definitely organized” “data” or “knowledge”. Information exists in intangible form, but for its transfer, storage and processing it needs some kind of material carrier. Movement of information by means of material carriers creates physical fields that preserve the trace of this information. Any operations with material carriers of information make the

information itself potentially vulnerable. In the legal field of the Russian Federation the definition of information is presented in the Federal Law of July 27, 2006 N 149-FZ, where information is defined as “information (messages, data) regardless the form of their presentation” (Article 2, Federal Law of July 27, 2006 N 149-FZ). The Law emphasizes the fact that the information may have absolutely any material carrier. Thus, information existing in the linguistic form – information encoded with the signs of the language – is also obliged to be subject to consideration from the standpoint of information security.

Although the notions of “information” and “information environment” are not linguistic concepts, language, in a broad sense, is a sign system for representing and transmitting information. According to A. Kibrik, the most important functions of language are those related to “basic operations on information” (Kibrik, 1990). Such functions include: creation, storage and transmission of information. Language communication is a process of information transmission by means of messages containing language signs.

Consequently, among the means of ensuring information security, specified in the “Doctrine of Information Security of the Russian Federation”, language means should be included as an integral and natural component of such means.

Without going into detail of scientific research in the field of information security, starting from threat analysis, development of information protection methods, modeling of information processes and information security risk assessment, as mentioned in (Joshi & Singh, 2017), we note that information security activities involve two opposite directions: the first involves the preservation and protection of one's own information, the second – preventing the influence of external malicious information. In the first case, we talk, for example, about the protection of confidential (or “sensible”) information from unauthorized access, protection of information integrity, and prevention of leakage; in the second case – about protection from virus programs or fraudulent actions. In both cases, researchers in the field of information security emphasize the analysis and development of hardware or software means of information protection (e.g., methods of user's authentication, encryption and masking of information, access restriction), but in both cases the objects to be protected can be language objects as components of the information environment, including the Internet-texts as components of information processes on the Internet.

This leads us to a new understanding of the Internet-texts as objects of information security. From information security perspective, the Internet-texts can be divided into:

- (1) texts to be protected from the unsanctioned use of their language information in the external environment (such texts usually contain personal data to be protected);
- (2) texts to be protected from the influence of the external information causing distortion of the original language information (usually, these are Media texts to be protected from creation of fake information);
- (3) texts containing dangerous language information from which the external environment should be protected (as terrorist or extremist texts).

With the first texts, information encoded with the help of language signs should be protected from going out of the texts and being transmitted to hostile environment. Such language information may include personal data, sensible wording, as well as parts of the internet-texts which are not to be copied without the author's consent, repeated or rephrased – in any possible way presented in the potentially harmful for the author manner.

With the second type texts, information encoded with the help of language signs should not be intentionally distorted by illegal penetration of hostile information into the

original texts.

With the third type texts, information encoded with the help of language signs is undesirable or even forbidden by law to be read, passed on, processed, or stored because it may contain unconstitutional or potentially illegal wording. Such texts include radical, violent, ambiguous or extremist language.

The given information security typology of the Internet-texts needs further consideration and development. There are a plenty of cases subject to linguistic analysis and research. What matters, that both – the author and the reader of the Internet-text – may suffer in case with emergence of improper language information on the Internet.

So, it makes sense to raise the question of developing linguo-informational means and methods of the Internet-text protection. In particular, it seems possible to develop a model of linguistic analysis of the Internet-texts based on the use of the Artificial Intelligence (such as Large Language Models) that can, by searching linguistic data, detect and identify texts both requiring protection and those from which the information environment should be protected. The legal basis for the development of such methods is made of the texts of normative and judicial acts regulating the issues of information security.

Legal regulation of actions with Internet-texts includes such aspects as protection of personal data (protection of confidentiality of Internet users' data); protection of copyright and intellectual property (prevention of illegal copying and distribution of content); protection of freedom of speech and access to information (realization of users' right to freely express their opinions and access to a variety of information on the Internet) and others. While the above issues are regulated mainly by hardware and software information security tools, with regard to the semantic information available on the Internet in the form of natural language texts, linguistic methods of analyzing language wording are more effective. Besides, linguistic research in the field of information security carries potential to detect some novel threats and serve as a foundation for further legal regulation development.

Conclusion

The analysis of scientific works on the Internet-texts, taking into account the understanding of information processes and information itself from information security approach, allows us to conclude that these texts are extremely diverse in content, structure, genre, objective form of existence and ways of their interaction between the author and the reader and among themselves. Accordingly, it is not possible to develop a single comprehensive definition of the Internet-text, but it is possible to identify its distinctive characteristics.

One of such characteristics is its digital existence on the Internet. We believe that this is the only characteristic that unites all Internet-texts, as well as enters these texts into the global variety of other digital objects existing on the Internet. Other characteristics of the Internet-text are optional. The Internet-texts possess them according to the principle of overlapping sets, which means that a number of such characteristics are inherent to many Internet-text, but each individual Internet-text may possess only a few characteristics, and the sets of these characteristics may not coincide from one text to another. Among such characteristics we consider it reasonable to include the following:

– The Internet-text is a linguistic formation, i.e., an object created with the use of natural language means, along with which non-linguistic means or unnatural languages

can be used.

- The material form of language existence in the Internet-text can be written or audiovisual (in the form of sound or video recording).

- The Internet text is a finished entity that has some fixed form at a certain period of time, at least at the moment of the recipient's interaction with this text.

- The Internet-text satisfies the basic characteristics of the text in the linguistic sense; particularly, it has the properties of integrity, coherence, linearity and other characteristics of the text created with the help of natural language.

- The Internet-text has the properties of intertext, creolized text and hypertext; the latter means that it is physically non-isolated and potentially subject to external influence.

The presented characteristics of the Internet-text make it vulnerable in the Internet environment. In particular, the existence of a given text in digital form inherently implies the possibility of its transformation. The physical non-isolation of the Internet-text can lead to both the unintentional mass dissemination of misinformation and the dissemination of information that is recognized as extremist or is illegally published confidential information.

The issue of the Internet-text authorship requires separate consideration from the perspective of information security. On the one hand, there is a set of problems related to the protection of copyright on the Internet, and on the other hand, there is the problem of establishing the authorship of texts published without identifying the author or deliberate concealment of the authorship of the publication, on the contrary. Both sides of the problem require in-depth study from the legal point of view, in terms of technical means of information protection, and from the linguistic point of view (establishing authorship by linguistic expertise). From the point of view of information security in this case we can talk about such types of threats as the use of fraudulent schemes, the purpose of which is to deprive a certain person of authorship over a text (establishing the unprovability of authorship) or the dissemination of unverified information that can have a significant impact on certain groups of society.

Thus, we believe that at the current stage of development of interdisciplinary research there are sufficient grounds for the development of a new approach in scientific research – at the intersection of linguistics and information security. The proposed approach involves the development of mechanisms for the use of methods and fundamental concepts of information security within the framework of linguistic analysis of the Internet-texts. In particular, it seems promising to develop a comprehensive technology for the study of threats that can potentially be contained by speech messages in social networks, using the combination of software and hardware methods of information security and linguistic analysis of semantic information. The proposed approach implies extrapolating the concept of “threat” from the field of information security on the Internet language analysis, and its subsequent consideration from the stand point of linguistics. The proposed approach has a great scientific potential to detect implicit threats hidden in the semantic structure of an utterance.

References

- Alekseev, A.V. (2021). Hypertext as a result of semantic compression in the texts of web 2.0. *Mir nauki, kul'tury, obrazovaniya*, 1(86), 416–419.
- Androutsopoulos, J. (2000). Non-Standard Spellings in Media Texts: The Case of German Fanzines. *Journal of Sociolinguistics*, 4(4), 514–533. Retrieved 5 May 2025 from https://www.researchgate.net/publication/230245473_Non-Standard_Spellings

in Media Texts The Case of German Fanzines

- Bakhtin, M.M. (1981). *The Dialogic Imagination: Four Essays*. Ed. Michael Holquist. Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin and London: University of Texas Press.
- Cannizzaro, S. (2016). Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture. *Sign Systems Studies*, 44(4), 562. <https://doi.org/10.12697/SSS.2016.44.4.05>
- Crystal, D. (2007). *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
- Gal'perin, I.R. (1981). *Tekst kak ob'yekt lingvisticheskogo issledovaniya* [Text as an object of linguistic research]. Moskva: Nauka. (in Russ.).
- Golev, N.D. (2021). *Yurislingvistika. Vvodnyy ocherk teorii* [Jurislinguistics. Introductory essay on the theory]. Kemerovo: Kemerovskiy gosudarstvennyy universitet. (in Russ.).
- Joshi, Ch., & Singh, U.K. (2017). Information security risks management framework – a step towards mitigating security risks in university network. *Journal of Information Security and Applications*, 35, 128–137. <https://doi.org/10.1016/j.jisa.2017.06.006>
- Kibrik, A.E. (1990). Yazyk [Language]. In: *Lingvisticheskiy entsiklopedicheskiy slovar'*. Moskva: Sovetskaya entsiklopediya. Retrieved 5 Juny 2025 from <https://tapemark.narod.ru/les/604c.html> (in Russ.).
- Klushina, N.I. (2020). Internet-text in modern media stylistics. *Bulletin of L.N. Gumilyov Eurasian National University. Journalism Series*, 3(132), 25–30. <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2020-132-3-25-31> (in Russ.).
- Korol'kova, A.V., & Alekseeva, M.I. (2023). Linguistic examination of texts publicly justifying terrorism and/or extremism. *Philology. Theory & Practice*, 16(8), 2339–2343. (in Russ.).
- Kurshakova, T.D., Ryadchikova, E.N., & Skhalyakhova, S.Sh. (2023). Yazykovyye markery ekstremizma, fashizma, natsizma: iz praktiki sudebnykh lingvisticheskikh ekspertiz [Language markers of extremism, fascism, Nazism: from the practice of forensic linguistic examinations]. *Kazanskaya nauka*, 6, 27–33. (in Russ.).
- Marcus, G. (2021). Conceptual Origins of Legal Linguistics. *Comparative Legilinguistics*, 47, 18–56. <https://doi.org/10.2478/cl-2021-0011>
- Maulidia, A., & Zebua, F.A. (2022). Language and Internet. “The Forms of Deviant Spelling Used in Social Networks Instagram and Twitter”. *Academia*. <https://doi.org/10.4000/lexis.1831>
- Mazurov, V.A., & Nevinskiy, V.V. (2003). Ponyatiye i printsipy informatsionnoy bezopasnosti [Concept and principles of information security]. *Izvestiya of Altai State University*, 4, 57–63. (in Russ.).
- Mohd Kasim, A.A., & Ramli, N. (2002). *Linear Text Vs. Hypertext: Do L2 Learners Employ The Same Reading Strategies?* Retrieved 2 May 2025 from https://www.researchgate.net/publication/332898013_Linear_Text_Vs_Hypertext_Do_L2_Learners_Employ_The_Same_Reading_Strategies
- Nikolayeva, A.V. (2016). Internet-tekst kak novyy vid kommunikatsii [Internet text as a new type of communication]. *Russkaya rech'*, 3, 46–50. (in Russ.).
- Skovorodnikov, A.P. (2019). On Some Unanswered Questions of the Linguo-Ecological Theory. *Political Linguistics*, 5(77), 12–25. (in Russ.).
- Titlova, A.S. (2021). Memetics as one of the forms of internet text. *Russian Linguistic Bulletin*, 1(25), 58–60.

Список использованной литературы

- Гальперин И.Р. Текст как объект лингвистического исследования. Москва: Наука, 1981.
- Голев Н.Д. Юрислингвистика. Вводный очерк теории. Кемерово: Кемеровский государственный университет, 2021.
- Кибрик А.Е. Язык // Лингвистический энциклопедический словарь. Главный редактор В.Н. Ярцева. Москва: Советская энциклопедия, 1990. URL: <https://tapemark.narod.ru/les/604c.html> (дата обращения: 05.06.2025).
- Клушина Н.И. Интернет-текст в современной медиастилистике // Вестник Евразийского национального университета имени Л. Н. Гумилева. Серия Журналистика. 2020. №3(132). С. 25–30. <https://doi.org/10.32523/2616-7174-2020-132-3-25-31>
- Королькова А.В., Алексеева М.И. Лингвистическая экспертиза текстов, публично оправдывающих терроризм и/или экстремизм // Филологические науки. Вопросы теории и практики. 2023. Т. 16. № 8. С. 2339–2343.
- Куршакова Т.Д., Рядчикова Е.Н., Схалыхова С.Ш. Языковые маркеры экстремизма, фашизма, нацизма: из практики судебных лингвистических экспертиз // Казанская наука. 2023. № 6. С. 27–33.
- Мазуров В.А., Невинский В.В. Понятие и принципы информационной безопасности // Известия Алтайского государственного университета. 2003. № 4. С. 57–63.
- Николаева А.В. Интернет-текст как новый вид коммуникации // Русская речь. 2016. № 3. С. 46–50.
- Сковородников А.П. О некоторых нерешенных вопросах теории лингвоэкологии // Политическая лингвистика. 2019. № 5 (77). С. 12–25.
- Alekseev, A.V. (2021). Hypertext as a result of semantic compression in the texts of web 2.0. *Мир науки, культуры, образования*, 1(86), 416–419.
- Androutsopoulos, J. (2000). Non-Standard Spellings in Media Texts: The Case of German Fanzines. *Journal of Sociolinguistics*, 4(4), 514–533. Retrieved 5 May 2025 from https://www.researchgate.net/publication/230245473_Non-Standard_Spellings_in_Media_Texts_The_Case_of_German_Fanzines
- Bakhtin, M.M. *The Dialogic Imagination: Four Essays*. (1981). Michael Holquist (ed.). Trans. Caryl Emerson and Michael Holquist. Austin and London: University of Texas Press.
- Cannizzaro, S. (2016). Internet memes as internet signs: A semiotic view of digital culture. *Sign Systems Studies*, 44(4), 562. <https://doi.org/10.12697/SSS.2016.44.4.05>
- Crystal, D. (2007). *Language and the Internet*. Cambridge University Press.
- Joshi, Ch., & Singh, U.K. (2017). Information security risks management framework – A step towards mitigating security risks in university network. *Journal of Information Security and Applications*, 35, 128–137. <https://doi.org/10.1016/j.jisa.2017.06.006>
- Marcus, G. (2021). Conceptual Origins of Legal Linguistics. *Comparative Legilinguistics*, 47, 18–56. <http://dx.doi.org/10.2478/cl-2021-0011>
- Maulidia, A., & Zebua, F.A. (2022). Language and Internet. “The Forms of Deviant Spelling Used in Social Networks Instagram and Twitter”. *Academia*. <https://doi.org/10.4000/lexis.1831>
- Mohd Kasim, A.A., & Ramli, N. (2002). *Linear Text Vs. Hypertext: Do L2 Learners*

Employ The Same Reading Strategies? Retrieved 2 May 2025 from https://www.researchgate.net/publication/332898013_Linear_Text_Vs_Hypertext_Do_L2_Learners_Employ_The_Same_Reading_Strategies

Titlova, A.S. (2021). Memetics as one of the forms of internet text. *Russian Linguistic Bulletin*, 1(25), 58–60.

С.А. Осокина, П.Д. Осокин

Алтай мемлекеттік университеті

Барнаул, Ресей

АҚПАРАТТЫҚ ҚАУІПСІЗДІК ТҰРҒЫСЫНАН ИНТЕРНЕТ-МӘТІНДЕРДІҢ ЛИНГВИСТИКАЛЫҚ ЗЕРТТЕЛУІ

Аңдатпа. Мақалада интернет байланысы мен интернет-мәтіндерді ақпараттық қауіпсіздік тұрғысынан зерттеудің жаңа пәнаралық тәсілі ұсынылған. Жұмыстың мақсаты – ақпараттық қауіпсіздіктің құрамдас бөлігі ретінде интернет-мәтіндерді талдаудың лингвистикалық және құқықтық қырларын қарастыру. Соңғы ғылыми еңбектерді талдау негізінде интернет-мәтін ұғымы және оның негізгі сипаттамалары жан-жақты түсіндіріледі. Бұдан әрі авторлар ақпараттық қауіпсіздіктің ғылыми пән ретіндегі негізгі категорияларын сипаттап, интернет-мәтіндерге қатысты ақпараттық қауіпсіздік мәселелерін реттейтін Ресей Федерациясының нормативтік-құқықтық актілеріне шолу жасайды. Интернет-мәтіндердің лингвистикалық ерекшеліктері Ресей Федерациясының құқықтық актілерінде көрсетілген ақпараттық қауіпсіздік қатерлері тұрғысынан талданады. Зерттеу нәтижелеріне интернет-мәтіндердің типологиясын әзірлеу және оларды ақпараттық қауіпсіздік тұрғысынан айқындайтын ерекшеліктерін қарастыру жатады.

Түйінді сөздер: Интернет, интернет-мәтін, табиғи тіл, ақпараттық қауіпсіздік, ақпараттық қауіпсіздік қатері.

С.А. Осокина, П.Д. Осокин

Алтайский государственный университет

Барнаул, Россия

ЛИНГВИСТИЧЕСКОЕ ИССЛЕДОВАНИЕ ИНТЕРНЕТ-ТЕКСТОВ С ПОЗИЦИЙ ИНФОРМАЦИОННОЙ БЕЗОПАСНОСТИ

Аннотация. В статье предлагается новый междисциплинарный подход к изучению интернет-коммуникации и интернет-текстов с точки зрения информационной безопасности. Цель статьи – рассмотреть лингвистические и юридические аспекты анализа интернет-текстов как составляющие информационной безопасности. На основе анализа последних научных работ в статье подробно рассматривается интернет-текст и его основные характеристики. Далее авторы описывают фундаментальные категории информационной безопасности как научной дисциплины и дают обзор правовых актов Российской Федерации, регулирующих вопросы информационной безопасности интернет-текстов.

Лингвистические особенности интернет-текстов анализируются с точки зрения угроз информационной безопасности, отмеченных в правовых актах Российской Федерации. Результаты исследования включают разработку типологии интернет-текстов, а также рассмотрение их отличительных особенностей с точки зрения информационной безопасности.

Ключевые слова: Интернет, интернет-текст, естественный язык, информационная безопасность, угроза информационной безопасности.

Authors' contributions

Osokina S.A. – conceptualization, formal analysis, methodology, writing – review and editing.

Osokin P.D. – research, software, writing – initial project.

2 БӨЛІМ.
ТІЛ МЕН ӘДЕБИЕТІ ОҚЫТУ ӘДІСТЕМЕСІ

РАЗДЕЛ 2.
МЕТОДИКА ПРЕПОДАВАНИЯ ЯЗЫКА И ЛИТЕРАТУРЫ

SECTION 2.
METHODS OF TEACHING LANGUAGE AND LITERATURE

MPHTI 16.31.51

[DOI: 10.52301/2957-5567-2025-4-4-109-124](https://doi.org/10.52301/2957-5567-2025-4-4-109-124)**В.Д. Нарожная***Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова**Шымкент, Казахстан* <https://orcid.org/0000-0001-8928-1539>*email: vdn_ru@mail.ru***М.И. Кадеева***Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова**Шымкент, Казахстан* <https://orcid.org/0000-0001-9857-1116>*email: kadmi_ru@mail.ru*

**ПРОЕКТНОЕ МОДЕЛИРОВАНИЕ КАК СПОСОБ РАЗВИТИЯ
УЧЕБНО-ИССЛЕДОВАТЕЛЬСКОЙ КОМПЕТЕНТНОСТИ
СТУДЕНТОВ**

Аннотация. Статья выполнена в русле требований модернизации образовательного пространства высшей школы, направленной на формирование у обучающихся информационных навыков, критического и творческого мышления, коммуникации и сотрудничества. Традиционные лекции, семинары интегрируются в интеллектуальные технологии в контексте студентоцентрированного подхода, ориентирующего на самостоятельное усвоение знаний. Исследование опирается на историко-этимологический анализ лексико-семантической группы слов-орнитонимов (названия птиц как объекта лингвистического изучения) при организации СРО по дисциплине «Историческое комментирование фактов русского языка» в рамках реализации инновационной образовательной программы 6В01708 «Русский язык и литература в школах с русским и нерусским языками обучения» (IP). Материалом послужил корпус слов-орнитонимов, полученных путем выборки из этимологических словарей и результатов анкетирования. Методы исторического комментария и реконструкции позволили выявить процессы лексико-грамматических изменений в структуре слов, повлекших за собой разрыв прошлых «родственных» связей между производной и производящей основой. Полученные

результаты подтверждают важность комплексного сравнительно-исторического анализа слов на разных уровнях и позволяют видеть состояние современного русского языка изнутри. Выводы исследования подчеркивают необходимость привлечения исторических сведений, объясняющих внутреннюю логику и обусловленность языковых явлений разного уровня, в вузовскую лингводидактику.

Ключевые слова: проектная деятельность, исторический комментарий, этимологический анализ, орнитонимы, история языка.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

История статьи:

Дата поступления статьи: 13.08.2025

Дата приема в печать: 11.10.2025

Введение

Современная модель отечественной педагогики, актуализирующая модернизацию образовательного пространства высшей школы как среды для подготовки специалиста нового типа, предполагает воспитание динамической личности профессионала, обладающего навыками общекультурного уровня, хорошо владеющего коммуникативными компетенциями, способного вести межкультурный диалог.

Формирование лингвистических, предметно-методических и профессиональных компетенций филолога происходит на занятиях элективных курсов профилирующего цикла образовательной программы 6В01708 «Русский язык и литература в школах с русским и нерусским языками обучения» (IP), среди которых немаловажную роль играет дисциплина «Историческое комментирование фактов русского языка». Основная цель данной дисциплины – умение квалифицировать историко-лингвистический материал, объяснять происхождение и природу языкового явления средствами этимологического и структурного анализа слов и выражений.

С переходом на новые образовательные стандарты становится более значимым вопрос использования эффективных интеллектуальных технологий, дидактическая эффективность которых подтверждена школьной и вузовской практикой, отражена в международных и отечественных публикациях. Например, включению элементов геймификации в методику коммуникативного обучения языку с целью мотивации студентов, внедрению в учебный процесс методологии ЕМІ, АІ посвящены исследования Т.В. Питиримовой, А.А. Богдановой (2023), Дугласа Хартмана (Hartman, 2024). Использование метода критического мышления в системно-деятельностном подходе к подготовке будущих филологов представлено в работах отечественных ученых (Мурзатаева, Матбек, 2022; Куздыбаева, 2023). Вопросы интеллектуального и эмоционального развития личности, формирования креативности и исследовательских навыков обучающихся рассмотрены в работах, описывающих организацию научных проектов студентов (Таукебаева, 2023) и школьников (Жунусова, 2022; Абзудинова, Чойдон, 2024).

Из многообразия перечисленных методов, форм и приемов организации (вне) аудиторной работы, ориентированной на углубленное осмысление программного

материала и предполагающей решение нестандартных задач, поиск новых решений уже известных проблем, большая роль отводится информационным технологиям обучения. Так, в практике преподавания дисциплин историко-лингвистического цикла целесообразно организовать работу с использованием электронного учебника «Историческое комментирование фактов русского языка» (Нарожная, Кадеева, Димова, 2025), в котором авторы рационально представили теоретический материал (видеолекции), разработали задания творческого характера с элементами геймификации, тесты с разным уровнем сложности.

Определить закономерности в истории лексем, звуков, грамматических особенностей современного русского языка, охарактеризовать их как следствие длительного развития, рассмотреть системность данных процессов можно на примере научных проектов по дисциплине «Историческое комментирование фактов русского языка», позволяющих комплексно исследовать определенную лексико-семантическую группу на выбор. Для разработки научного проекта как одной из форм проведения СРО предлагается исследовать тематические группы названий одежды; предметов домашнего обихода, жилищ и хозяйственных построек; продуктов питания; терминов родства; метрической системы мер; цветовой палитры / картины; зоонимов и др. В настоящей статье описана организация проектной работы по теме «Этимологическое исследование слов-орнитонимов в русском языке». Значимость такого исследования не вызывает сомнения, так как умелое использование данных этимологии не только мотивирует поисково-познавательную деятельность студентов, направленную на углубленное и осмысленное изучение предмета, но и способствует развитию их лингвистической компетенции, формирует языковую зоркость, повышает орфографическую грамотность обучающихся, воспитывает у них любовь и интерес к историко-этимологическим изысканиям.

Настоящий научный проект предполагает решение следующих задач:

- обосновать лексико-семантическую классификацию слов-орнитонимов на основе образов, положенных в основу наименования птиц;
- выявить происхождение слов-орнитонимов, дать комментарий имеющим неоднозначную этимологию терминоединицам;
- установить структуру анализируемых слов, охарактеризовать способы их образования с учетом реконструкции старого значения и праформы.

Материалы и методы

Материалом для исследования послужил корпус орнитонимов, полученных из «Историко-этимологического словаря современного русского языка» (Черных, 1999), «Этимологического онлайн-словаря русского языка» (Шанский, 2004), справочника «Мир птиц Казахстана» (Ковшарь, 1988). Путем сплошной выборки получено 220 лексем, из них для дальнейшего анализа отобрано 145 единиц. Такой корпус орнитонимов сформирован на основе результатов анкетирования, проведенного среди студентов 1-го курса (65 респондентов) ЮКПУ имени У. Жанибекова (г. Шымкент), будущих учителей русского языка и литературы. Респонденты должны были ответить (плюс или минус) на вопрос «Знаете / слышали / встречали ли вы такую птицу?».

После обработки анкет были выделены четыре группы:

- а) известны всем респондентам (100%): *аист, беркут, воробей, ворона, грач,*

дятел, кукушка, ласточка, сапсан, скворец, сорока и др.;

б) известны большей части респондентов (99%–75%): *балобан, галка, глухарь, гриф, дрозд, журавль, индюк, коршун, павлин, пеликан, сова, сокол, страус, цапля, фазан, щегол, ястреб* и др.;

в) известны многим (74%–50%): *дрофа, канарейка, кеклик, клест, кречет, кряква, малиновка, перепел, снегирь, сплюшка, сыч, филин, чайка, улар* и др.;

г) известны меньшей части респондентов (49%–20%): *альбатрос, буревестник, зимородок, змееяд, зяблик, иволга, мухоловка, пищуха, тетерев, удод, чибис* и др.

Не учитывались положительные ответы, которые составили меньше 20%: *барсучок, дербник, китоглав, копытка, крохаль, лазоревка, ложнопещуха, ложносойка, рябок, цветочница, цесарка, чеграва, шилохвостка* и др. В результате был получен рабочий корпус орнитонимов из 145 терминоединиц.

Теоретико-методологическую основу данного исследования составили сравнительно-исторический метод, этимологический анализ и другие методы. С помощью описательного метода составлена лексико-семантическая классификация слов-орнитонимов, проведен их комплексный анализ, определены способы словообразования. Установление родственных связей между словами с неоднозначной, затемненной этимологией осуществлено на основе сравнительно-исторического метода; описание исчезнувших языковых форм проведено при помощи метода реконструкции; метод семантических параллелей использовался для характеристики явления деэтимологизации слова – изменения его первоначального значения. Статистический метод применялся на этапе частотного анализа терминоединиц, учета их процентного отношения к определенной тематической группе или языку-источнику. Для определения сферы распространенности наименований птиц применялся метод анкетирования, позволивший ранжировать группы от высокой частоты употребления (100%) – до низкой (<20%).

Результаты и обсуждение

Историческое развитие языка влечет за собой лексические и грамматические преобразования слов, в результате которых изменяется не только значение слова, но и его морфемная структура. В результате процесса деэтимологизации сокращаются или перераспределяются морфемы, теряются прошлые «родственные» связи между производной и производящей основой – и внутренняя форма слова (этимон) забывается. Умелое использование исторического комментирования отдельных фактов современного русского и чешской поисковой деятельности, прививает навык самостоятельной исследовательской работы и значительно расширяет их лингвистический кругозор.

Целесообразно начать комплексный анализ слов-орнитонимов с определения источника их происхождения (Рисунок 1).

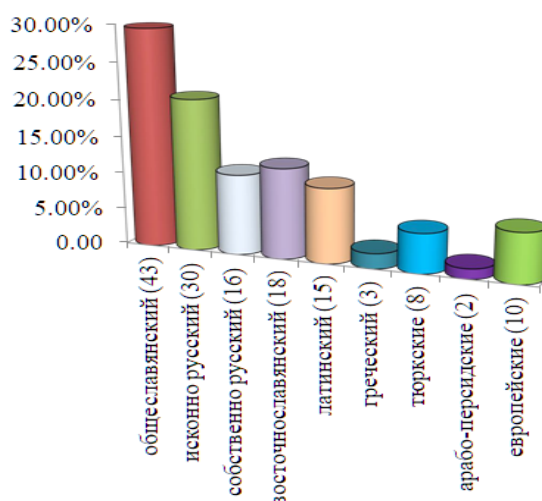

Рис. 1. Происхождение слов-орнитонимов

Как видно из диаграммы, большая часть исследуемых лексем, 107 единиц из 145, связана со славянскими корнями (из них 43 общеславянского происхождения, 30 – исконно русского, 16 – собственно русского, 18 – восточнославянского); 18 наименований относится к классическим языкам (15 – латинскому, 3 – греческому); 2 единицы арабо-персидского происхождения, 8 тюркского; 10 заимствовано из европейских языков (немецкого – 5, французского – 3, испанского – 1, английского – 1).

Одной из задач комплексного анализа орнитонимов является описание специфики лексем с точки зрения их семантики. Нами выявлены и рассмотрены следующие тематические группы, в основе номинации которых лежат: а) форма, внешний вид птицы; б) цвет, окрас; в) характерные признаки птиц (действия, поведение, звук); г) звукоподражание, д) место / время происхождения, обитания птиц. Наполняемость тематических групп слов-орнитонимов показана на Рисунке 2.

- форма / внешний вид – 23
- цвет, окрас – 23
- характерный признак (действия, поведение, звук) – 43
- звукоподражание – 36
- место / время происхождения, обитания – 20

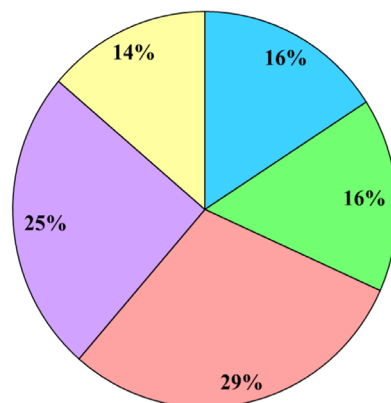

Рис. 2. Лексико-тематические группы орнитонимов

Как видно из диаграммы, самыми большими группами оказались наименования, связанные с характерными признаками птиц – 43 единицы (29%) и звукоподражанием – 36 (25%). Другие группы номинаций составляют по 23 (16%) и 20 единиц (14%).

1. Группа орнитонимов, указывающих на форму или внешний вид птиц

Названия птиц этой группы имеют свою мотивацию, отражающую размеры птиц, особенности внешнего вида всей птицы или отдельных частей тела (голова, клюв, крылья), ассоциации по сходству, форме и т.п.

Размер птиц или их отдельных частей тела отражается в наименовании орнитонимов *беркут* – большая птица, орел (Шанский, 2004, с. 313); *страус* – гигантский воробей (Шанский, 2004, с. 428), *бекас*, франц. *becasse* – клювастая птица, птица с большим клювом (Черных, 1999, с. 82), *горлица* – большой зоб (Шанский, 2004, с. 110). В названиях птиц обнаруживается подобие внешнего вида с другим пернатым или с неодушевленным предметом: *куропатка* (Шанский, 2004, с. 228); *турухтан* (вост.-слав. *курухтан*) – птица, похожая на курицу (Фасмер, Т. 4, 1987, с. 125); *павлин*, франц. *ravillon* – палатка, шатёр, распущенный хвост напоминает шатер, палатку (Шанский, 2004, с. 321); *пеликан*, древнегреч. *πελεκάν* – топор, нос похож на топор (Шанский, 2004, с. 332). Выделяются орнитонимы, наименования которых связаны с характерными особенностями частей тела птицы и имеют прозрачную этимологию: *гриф*, греч. *grūr* – загнутый, кривой; с крючковатым носом (Фасмер, Т. 1, 1986, с. 459); *бородач* – борода, пучок перьев под клювом; *галстучник* – черная полоска на зобе в виде галстука; *серпюклюв* – клюв в виде серпа; *дубонос* (собств.-русс. *дуб*) – символ силы, крепости + *нос*; *сухонос* – наличие нароста-шишки у основания клюва гуся, который всегда остается сухой (Ковшарь, 1988, с. 110; 49; 226; 544; 23).

2. Группа орнитонимов с колористическим компонентом

Особенности белой окраски в оперении в целом, цвета отдельных частей тела птицы (голова, зоб, брюшко, крылья, лапы) отражены в названиях *белоножка* – белые ноги; *кумай*, кирг. снежный, белый гриф (Ковшарь, 1988, с. 110); *сип*, калька с лат. *Gyps* – светлый, белый (Ковшарь, 1988, с. 109); *лебедь*, лат. *albus* белый (Черных, 1999, с. 471); *лунь* – белесый, цвет луны (Шанский, 2004, с. 249).

Черный цвет отражен в трех наименованиях: *галка* (вост.-слав. *галь* – черный (Шанский, 2004, с. 101); *чернозобик* – кулик с черным зобом и брюшком (Ковшарь 1988, с. 64.); *каравайка*, тюркск. *karabaj* – черный аист (Ковшарь, 1988, с. 15).

Цветообозначение красный, яркий стало основой для орнитонимов *фламинго*, лат. *flamma* – пламя, огонь; яркий, огненный цвет (Ковшарь, 1988, с. 21); *огарь*, лат. *ferruginea* – рыжий, ржавый; ярко-рыжий, пламенный окрас (Ковшарь, 1988, с. 26); *краснозобик* – ржаво-красный цвет грудки кулика; *красношейка* – соловей с ярко-красным треугольником горла (Ковшарь, 1988, с. 65; 177); *малиновка* – ассоциация с малиновым цветом оперения горла и грудки птицы отряда воробьиных (Ковшарь, 1988, с. 65).

Соответственно *лазорева* соотносится с лазоревым (голубым) цветом; *сизоворонка* – с сизым; *пустельга* и *савка* – с серым, тюркск. *bos / pos* – серый; собств.-русс. *савь* – серый (Шанский, 2004, с. 374); *сарыч* – с желтым, тюркск. *сары* – желтый (Фасмер, Т. 3, 1987, с. 564); *соловей* – серо-желтый, общеслав. *солвь* – соловый, желто-серый, буроватый (Шанский, 2004, с. 420).

Отдельные орнитонимы являются производными от глагольных основ и указывают на характерные особенности оперения птиц: *горихвостка* – огненное, горящее оперение хвоста; *сойка* от общеслав. соя – сиять (Черных, Т. 2, 1999, с. 185). Мотивированы значения в названиях птиц *рябчик* – рябой (Черных, Т. 2, 1999, с. 133), *чечевица* – свойство растения, имеющего разный цвет в зависимости от созревания, положено в основу названия птицы: малиново-красный самец и оливково-бурая самка (Черных, Т. 2, 1999, с. 388).

3. Группа орнитонимов, имеющих характерные признаки в специфике полета, передвижении, чертах поведения, голосовых позывах

Самой многочисленной группой орнитонимов оказались номинации, передающие отличительные свойства пернатых во время полета / передвижения на суше, черты их поведения, голосовые особенности, издаваемые птицами при токовании, брачных играх и т.п. Анализ этимологических словарей (Черных, 1999; Шанский, 2004; Фасмер, 1986–1987) позволил составить классификацию орнитонимов данной группы (см. Таблицу 1).

Таблица 1. Мотивированные наименования птиц

Признаки	Примеры наименований
Специфика полета	<i>сапсан</i> (тюркск. sapsan – быстрый, скорый, проворный)
	<i>сокол</i> (общесл. sokъ – скорый, стремительный)
	<i>ястреб</i> (общесл. astreb – быстрый, стремительный)
	<i>ласточка</i> (общесл., уст. ластва – летающая)
	<i>веретенник</i> (ассоциация с крутящимся тонким веретеном)
Особенности передвижения на суше	<i>зуёк</i> (иск.-русс. зуй < зуйть – суетиться)
	<i>завирушка</i> (иск.-русс. завируха – вьюга, метель, суматоха)
	<i>дрофа</i> (общесл. драпать – быстро бегать)
	<i>цапля</i> (общесл. чапля < чапати – медленно идти)
Голосовые особенности	<i>выпь</i> (собст.-русс. вопить, вопль)
	<i>канюк</i> (общесл. kanja) – жалоба
	<i>сова</i> (др.-в.-нем. hūwo – сова, лит. šaukiù – кричу)
	<i>филин</i> (собств.-русс. квили́н < квилити – плакать)
	<i>пересмешник</i> (подражание пению птиц, голосу человека, звукам природы)
	<i>хохотунья</i> (название птицы ассоциируется с громким хохотом)
Специфика поведения	<i>альбатрос</i> (араб. al-câdous или al-ğatṭās – ныряльщик)
	<i>глухарь</i> (глохнет во время токования)
	<i>вертишейка</i> (выкручивает, выворачивает шею в минуты опасности)
	<i>трясогузка</i> (свойство трести длинным хвостом во время передвижения)
	<i>дятел</i> (долбящая клювом дерево)
	<i>стенолаз</i> (передвижение по вертикальной поверхности легкими прыжками)
	<i>сорокопут</i> (птица, своим криком пугающая сорок)

Дополнительные значения в поведении птиц, их индивидуальные характеристики отражены в лексемах *аист* – откладывающий большие яйца;

коршун – вор, таскающий (Шанский, 2004, с. 24; 214); *балобан* – сильный, боец; *буревестник* – предвестник бури; *перевозчик* – хаотичные перелеты с одного берега на другой при сильном волнении; *песочник* – кладка из четырех яиц в песке (Ковшарь, 1988, с. 99; 76; 59; 64). Небольшую группу составляют орнитонимы, наименования которых связаны с рационом питания: *змееяд*, *осоед*, *мухоловка*, *овсянка* – основная пища змеи, осы, мухи, овес; *стервятник* – собств.-русс. стерва – мертвечина, питается падалью (Шанский, 2004, с. 426).

4. Группа орнитонимов с звукоподражающим компонентом

Комплексный анализ собранного материала, полученного из этимологических словарей (Черных, 1999; Шанский 2004; Фасмер, 1986–1987), позволил выделить группу орнитонимов, в основу номинации которых положен такой признак, как звукоподражание.

Звукоподражания (ономатопея) отражают способность птиц имитировать голос человека, животных (бормотание, кряхтение, щебет, писк, свист, шипение, стрекотание цикад), звуки окружающей природы (звон, шум дождя, завывание ветра, звук скрипки, флейты, колокольчика). Так, звуки, похожие на кряхтение, издают *кречет* (крек-крек) и *коростель* (кор-кор); монотонное пение, бормотание изображают *тетерев* (тер-тер) и *бормотушка* (бр-бр-бр); *кеклик* во время токования нечетко кудахчет (ке-ке-лек, ке-ке-лек); *кулик* передает плач человека (куль-куль).

Мотивированными являются орнитонимы, названия которых прозрачно отражают издаваемый птицей звук: *сыч* – шипение; *пищуха* – писк; *грач* – граканье, хрипение; *гусь*, *гага*, *гагара* – гоготание; *кряква* – кряканье; *кукушка* – кукование; *кур* (петух) – кукареканье.

Название птицы *чибис* воспроизводит крик (чиби-чиби / чиви-чиви), напоминающий звук флейты, а звукоподражание чи-чи (*чиж*) – звук скрипки. Звонкий свист, трели, пощелкивание передаются орнитонимами *дрозд* (тре-тре / тро-тро), *клёст* (клё-клё), *свиристель* (сви-сви), *синица* (зинь-зинь); разные явления природы (шум деревьев, журчанье горного ручья, звучание капли, завывание ветра) имитируются в лексемах *жаворонок* (жай-жай), *журавль* (жур-жур), *пеночка* (пень-пень / тень-тень), *улар* (ул-улу-ула), *скворец* (сквор-сквор).

5. Группа орнитонимов, связанных с местом / временем обитания

Отдельные номинации имеют указание на биотоп (местность), где обитают птицы, откуда были завезены в другие страны, время появления в регионах. Например, карликовая декоративная курочка *бантамка* (*бентамка*) названа по имени морского порта Бантама на острове Ява, откуда она завезена в Европу (Ковшарь, 1988, с. 92); певчая птичка *канарейка* – с Канарских островов, *индюк* – Вост-Индии, *фазан* – реки Фазос, откуда эти особи были вывезены в разное время (Шанский, 2004, с. 471).

Небезынтересными являются названия птиц, внутренняя форма которых указывает на место их обитания: *вальдшнеп*, нем. Wald Schnepfe – лесной бекас (Шанский, 2004, с. 78); *кедровка* – кедровые, сосновые и еловые леса; *грязовик* – заболоченные места с полужидким торфом, мхом; *камышевка* – прибрежные заросли камышей, кустарников; *поручейник* – заиленные места вдоль ручьев; *травник* – заросшие травой луга, берега водоемов (Ковшарь, 1988, с. 217; 63; 37; 61; 62).

С периодом активного действия / перелета птиц связаны лексемы *зарянка* – интенсивное пение на утренней и вечерней заре; *стриж* – греч. strigx ночная птица

(Шанский, 2004, с. 158; 429); *зяблик* – поет в холодный, зяблый период (Черных, 1999, с. 332); *снегирь* – прилетает с наступлением снежных времен (Шанский, 2004, с. 418).

6. Орнитонимы, имеющие спорную этимологию

Случаи неоднозначной этимологии, выявленные в результате семантической классификации орнитонимов, описания их морфемного состава, наблюдаются в лексемах *клёст*, *зимородок*, *лунь*, *овсянка*.

Вост.-слав. по происхождению слово *клёст*, по одной из версий, является звукоподражанием и ассоциируется с кле-кле – щелкать, хлопать. По другой версии, название птицы соотносится со ст.-рус. клестить – сжимать, сдавливать, что соответствует форме клюва птицы, загнутого крест-накрест, будто сдавлен, сжат (Шанский, 2004, с. 197).

Неоднозначную этимологию имеет лексема *зимородок*. Считается, что дериват является искаженным от *землеродок*, так как эти птицы роют норку в обрывистых берегах, где выводят птенцов. Название связано также с изумрудом, указывающим на яркий окрас птицы (Черных, 1999, с. 325).

Противоречивая этимология названия *лунь* ассоциируется с особенностями полета (древнегреч. *kirkos* – круг), образа жизни (общесл. лупить – обдирать, грабить), цвета – белесый цвет луны (Шанский, 2004, с. 249).

Общепризнанной является этимология названия *овсянка* (питается овсом), но лат. *citrinella* переводится как лимон. Такую версию также можно принять, если учесть, что наименование дано по ярко-желтому цвету птицы (Ковшарь, 1988, с. 220).

Функциональный подход к проведенной семантической классификации орнитонимов порождает новые аспекты исследования мотивированных значений лексем, семантику которых трудно объяснить с точки зрения современного русского языка, и способствует анализу значимых фонетических, орфографических, морфологических закономерностей русского языка путем исторического комментирования словообразовательных моделей исследуемых терминов.

1. Фонетические изменения в составе слова

Процесс формирования лексического состава русского языка является длительным и сложным, в нем отражаются языковые изменения различного характера, связанные с проникновением заимствований из других языков. Так, наличие слов с начальным [а] в русском языке вызвано влиянием старославянских памятников письменности. Буква Я в начале слова *ястреб* (**astreb*) указывает на его принадлежность к восточнославянскому языку, ср.: ягненок – агнец, яблоко – аблоко. Особенности кириллицы нашли отражение в орнитонимах *филин* / *квилин*, *дрофа* / *дропа* ([кв], [п] вытеснены появившейся позже в русском алфавите буквой ф). До XIII века название птицы *снегирь* в восточнославянском языке имело форму *снѣгырь* (сочетания [гы], [кы], [хы] изменились в [ги], [ки], [хи] в результате вторичного смягчения заднеязычных согласных).

Фонетические процессы праславянского периода в звуковой системе русского языка отразились в результате развития первого полногласия, сохранившегося в наименованиях птиц *ворона*, *воробей*, *коростель*, *жаворонок*, *сизоворонка*, *сорока*, *сорокопут* (-оро-); *соловей*, сип *белоголовый* (-оло-); *веретенник*, *перепел*, *тетерев* (-ере-).

В орфографии слова *цапля* закрепилось на письме диалектное фонетическое явление цоканья (чапля > чапать).

Твердые заднеязычные [г], [к], [х] палатализовались, трансформировавшись в [ж'], [ч'], [ш'] перед гласными переднего ряда в суффиксах -ьк-, -ьник: *белоножка* (нога), *кречет* (крек-крек), *ласточка* и *пеночка* (суф. -ок- и -ьк-), *завирушка* (завируха), *галстучник* (галстук).

Начальное жа- в слове *жаворонок* восходит к *gē, где [г] перед буквой ять смягчился в [ж'], а ять расширилась в [а]. В орнитонимах *журавль*, *цапля* эпентетивное -л- развилось перед доисторическим *j (*vj > вл'; (*pj > пл'). Качественное изменение согласных перед *j отмечено в лексемах *грач* (грак: *kj > ч'); *сыч* (сыкати – шипеть: *kj > ч'); *стриж* (греч. strigx ночная птица: *gj > ч').

Процесс ассимиляции по звонкости после падения редуцированных гласных ер (ъ) и ерь (ь) в восточнославянском языке закрепился в написании слова *дрозд* (общеслав. звукоподражание тре- / тро- при помощи суффикса -zdь-; согласный [t] > [d] в результате ассимиляции с группой [zd]); оглушение [б] > [п] перед [ч] отмечается в лексеме *пчела* (общесл. бьчела).

2. Морфонологические изменения в структуре слова

Словообразовательный анализ слов-орнитонимов показал, что наиболее продуктивными способами образования терминоединиц является суффиксация и сложение основ; префиксальный (*пере*-смешник, *пере*-возчик, *пере*-пелятник; *под*-орлик) и префиксально-суффиксальный способ (*по*-полз-ень, *по*-ручей-ник) отмечены единично.

Высокая частота суффиксации как способа образования орнитонимов отмечена в следующих формах:

-к- (-ьк- с беглым о): *авдотка*, *бантамка*, *галка*, *горихвостка*, *казарка*, *камышевка*, *кедровка*, *коноплянка*, *кряква*, *лазоревка*, *малая поганка*, *малиновка*, *мухоловка*, *овсянка*, *савка*, *сизоворонка*, *славка*, *совка*;

-к- (-ьк- с беглым е): *белоножка*, *вертишейка*, *водяной пастушок*, *завирушка*, *зуёк*, *каравайка*, *ласточка*, *пеночка*, *сойка*, *чайка*;

-ок- (-ьк- с беглым о): *барсучок*, *бегунок*, *волчок*, *воронок*, *вьюрок*, *жаворонок*, *зимородок*, *нырок*, *рябок*, *чирок*, *щурок*;

-ник: *веретенник*, *галстучник*, *буревестник*, *перепелятник*, *песочник*, *стервятник*, *травник*, *ходулочник*;

-иц-: *горлица*, *древесница*, *камышница*, *курица*, *кустарница*, *птица*, *синица*, *цветочница*;

-ик: *грязовик*, *кобчик*, *краснозобик*, *кулик*;

-ушк- / -юшк-: *бормотушка*, *кукушка*, *сплюшка*;

-ель: *коростель*, *свиристель*;

-янк-: *просянка*, *зарянка*.

Непродуктивные суффиксы отмечены в немногочисленных случаях: -ас (*бекас*), -ач (*бородач*), -чик (*рябчик*), -ейк- (*канарейка*), -ец (*скворец*), -ух- (*петух*, *пищуха*), -ыш (*погоныш*).

В процессе сравнительного анализа морфемного состава слов-наименований птиц в раннюю эпоху существования русского языка с формами современного русского языка выявлен ряд производных основ, которые сейчас являются непроизводными в результате опрощения (утраты основной морфемы): -ан (*чекан*),

-ар- (*гагара*), -арь (*глухарь*), -в (*тетерев*), -еб (*ястреб*), -едь (*лебедь*), -еј (*соловей, воробей*), -ел- (*пчела*), -ет (*кречет*), -ж (*чиж*), -зд (*дрозд*), -ист (*аист*), -лик (*зяблик*), -н- (*ворона*), -оз- (*стрекоза*), -ол (*щегол*), -р (*кур, улар*), -с (*бекас, чибис*), -ст (*клест*), -ун (*коришун*), -ыч (*сарыч*), -ырь (*снегирь / снегырь*), -ј < -јь (*грач, журавль, стриж, сыч, цапля*) и др. (Черных, 1999).

Помимо указанных слов-наименований птиц, к непроизводным можно добавить следующие: *аист, выпь, вьюрок, галка, дятел, жаворонок, завирушка, иволга, казарка, канарейка, канюк, кобчик, коростель, кулик, кумай, куропатка, ласточка, лунь, сарыч, сип, скворец, скопа, славка, сова, соловей, чайка, чирок* и др. (Черных, 1999).

В результате переразложения (перераспределения границ морфем) в лексеме *кукушка*, имевшей первоначально два суффикса *ку-к-ушк-а* (ср. *ку-р*), в современном русском языке фиксируется один: *куку-шк-а* (Шанский, 2004, с. 225).

Дезтимологизация (утрата связи слова с его первоначальной производящей основой) наблюдается в однокоренных словах *кур* – *курица*, *пта* – *птаха, птица, птенец*, имевших некогда самостоятельные корни *кур* (петух) и *пта* (вылупившаяся из яйца, птица). Если в современном русском языке в словах *курица* и *птица* сохраняются корни *кур-*, *пт-* и суффикс *-иц*, то в сложном образовании *кур-о-пат-к-а*, состоящем из двух корней, произошли опрощение и дезтимологизация, поэтому оно стало непроизводным и потеряло первичное значение «птица, похожая на курицу» (Шанский, 2004, с. 228).

Среди сложносоставных орнитонимов выделяются интерфиксальные образования с соединительными гласными *-е-* (*буревестник, змеяд, пустельга, синехвостка*) или *-о-* (*белоножка, дубонос, осоед, козодой, куропатка, серпоклюв, сизоворонка, сорокопут, стенолаз, трясогузка, сухонос*). Заимствованное из немецкого языка название птицы *вальдшнеп* состоит из двух слов: *Wald* (лес) и *Schnepfe* (бекас).

Исследуемые слова-орнитонимы различаются по частеречной принадлежности составляющих компонентов и могут быть именными и глагольными, многие из них осложнены суффиксами (Таблица 2).

Таблица 2. Структура сложных слов-орнитонимов

Способ образования	Примеры	Суффиксация
Именные образования		
существительное + существительное	<i>буревестник</i>	бур-е-вестник (вест-ник ← <i>весть</i>)
	<i>дубонос</i>	дубонос ← дуб-о-нос(-Ø-ый)
	<i>куропатка</i>	непроизводное
	<i>серпоклюв</i>	серпоклюв ← серп-о-клюв (клюв ← <i>клевать</i>)
	<i>шилохвостка</i>	шилохвост-к-а ← шил-о-хвост(-Ø-ый)
прилагательное + существительное	<i>белоножка</i>	бел-о-ножка, нож-к-а ← <i>ног(а)</i>
	<i>краснозобик</i>	красн-о-зобик, зоб-ик ← <i>зоб</i>
	<i>пустельга</i>	пуст-ельг-а ← пуст(ой)+ельг(а) ← <i>пуст(ой)</i>
	<i>сизоворонка</i>	сиз-о-воронка, ворон-к-а ← <i>ворон(а)</i>
	<i>синехвостка</i>	синехвост-к-а ← син-е-хвост(-Ø-ый)
	<i>сухонос</i>	сух-о-нос

Глагольные образования		
глагол + существительное	<i>вертишейка</i>	вертишейка ← верт-и-шей-к-а
	<i>горихвостка</i>	горихвостка ← гор-и-хвост-к-а
	<i>мухоловка</i>	мухоловка ← мух-о-лов-к-а
	<i>трясогузка</i>	трясогузка ← тряс-о-гузка
существительное + глагол	<i>змееяд</i>	змеј-е-яд ← есть
	<i>козодой</i>	коз-о-дой ← доить
	<i>осоед</i>	ос-о-ед ← есть
	<i>сорокопут</i>	непроизводное
	<i>стенолаз</i>	стен-о-лаз (лаз ← лаз-и-ть ← лезть)

Анализ представленного материала подтверждает важность комплексного исследования языкового материала, помогающего восстановить праформы слов и определить принципы мотивации их наименований. Углубленное изучение терминединиц в диахроническом аспекте значительно повышает уровень исследовательских навыков студентов, учит их сопоставлять факты разных языков, стимулирует научную и поисковую деятельность, расширяет их кругозор и развивает лингвистическую зоркость.

Заключение

Использование метода проектной деятельности как способа развития учебно-исследовательской компетентности студентов при освоении дисциплины «Историческое комментирование фактов русского языка» базируется на культурно-ценностной ориентации в коллаборации с педагогическими инновациями. Эта технология, предполагающая активную совместную научно-исследовательскую деятельность студентов и преподавателя, органично сочетается с групповыми (collaborative or cooperative learning) методами обучения и направлена на комплексное изучение темы «Этимологическое исследование слов-орнитонимов в русском языке» – от замысла до воплощения в реальность.

В соответствии с заявленными задачами было проанализировано 145 слов-орнитонимов; составлена и обоснована классификация на основе образов, положенных в основу их номинаций; описана этимология лексем; установлена структура и охарактеризованы способы образования с учетом реконструкции старого значения и праформы.

В процессе работы с полученными путем сплошной выборки из словарей терминединицами установлено происхождение лексем (славянские языки, классические, тюркские, арабо-персидские, европейские); составлена лексико-семантическая классификация наименований птиц, характеризующая их со стороны внешнего вида, окраски, поведения, имитации звуков живых существ и явлений природы, месту и времени обитания. Кроме того, выделены единицы со спорной, неоднозначной этимологией, выражающей разные подходы ученых к решению данного вопроса. Сравнительный анализ словообразовательных моделей слов-орнитонимов показал, что многие лексемы подверглись процессам исторического изменения основы (опрошение, переразложение), в результате чего произошла деэтимологизация слов и утрата ими прежних родственных связей: курица, птица, куропатка.

Таким образом, активная поисковая деятельность по разработке проекта «Этимологическое исследование слов-орнитонимов в русском языке»,

основанного на многоуровневом подходе к освоению дисциплины «Историческое комментирование фактов русского языка», способствует формированию общих и профессиональных компетенций будущего конкурентоспособного учителя русского языка и литературы. Проведение комплексного сравнительно-исторического анализа лексико-семантических групп позволяет видеть состояние современного русского языка изнутри, совершенствует лингвистический профессионализм будущего специалиста, его творческие способности и самостоятельность.

Список использованной литературы

- Абзулдинова Г.К., Чойдон З. Ключевые слова как структурный и смысловой элемент текста научных проектов школьников // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Language and Literature: Theory and Practice / Язык и литература: теория и практика. 2024. Т. 3. № 3. С. 82–92. URL: <https://yazlit.ppu.edu.kz/index.php/new/article/view/231/96> (дата обращения: 25.07.2025)
- Жунусова Ж.Н. Формирование исследовательских умений учащихся на материале прецедентных текстов // Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі / Language and Literature: Theory and Practice / Язык и литература: теория и практика. 2022. № 3. С. 81–98. <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2022-3-81-98>
- Ковшарь А.Ф. Мир птиц Казахстана. Алма-Ата: Мектеп, 1988. 272 с.
- Куздыбаева А.А., Утельбаева Г.У., Массалимов А.С. Реализация системно-деятельностного подхода в подготовке будущих филологов // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия Филологические науки. 2023. №2(69). С. 285–296. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.019>
- Мурзатаева А.Т., Матбек Н.К. Использование метода критического мышления на уроках литературы // Известия КазУМОиМЯ имени Абылай хана. Серия Филологические науки. 2022. №3. С. 293–305. URL: <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/518/174> (дата обращения: 22.06.2025)
- Нарожная В.Д., Кадеева М.И., Димова Л.А. Историческое комментирование фактов русского языка. Электронный учебник. Шымкент: ЮКПУ, 2025. URL: <https://ikfrya.tilda.ws/members/login?secret=unlockall> (дата обращения: 22.06.2025)
- Таукебаева Р.Б. Метод проектов как способ организации и активизации самостоятельной работы обучающихся // Известия МКТУ имени А. Ясави. Серия Филология. 2023. №1. С. 225–236. <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.19>
- Фасмер М. Этимологический словарь русского языка: [В 4 т.] / Пер. с нем. и доп. О.Н. Трубачева. 2-е изд., стер. Москва: Прогресс, 1987. 864 с.
- Черных П.Я. Историко-этимологический словарь современного русского языка: [В 2 т.]. 3-е изд., стер. Москва: Русский язык, 1999 / Т. 1: Пантомима. 624 с.; Т. 2: Панцирь-Ящур. 560 с.
- Шанский Н.М. Этимологический онлайн-словарь русского языка. 3-е изд., испр. Москва: Дрофа, 2004. 399 с.
- Hartman, Douglas K. (2024). On the effective and ethical use of AI. *Bulletin of Ablai Khan KazUIRandWL. Series “Philological Sciences”*, 4, 399–409. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.026>
- Pitirimova, T.V. & Bogdanova, A.A. (2023). English medium instruction in higher education institutions: principles, criteria and challenges. *Bulletin of Ablai*

Khan KazUIRandWL. Series "Philological Sciences", 3, 395–410. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.026>

References

- Abzuldinova, G.K., & Choidon, Z. (2024). Kliuchevye slova kak strukturnyy i smyslovoy element teksta nauchnykh proektov shkolnikov. [Keywords as a structural and meaning element of the text of schoolchildren's scientific projects]. *Til jäne ädebiet: teoriyası men täjiribesi / Language and Literature: Theory and Practice*, 3, 82–92. (in Russ.)
- Chernykh, P.Ia. (1999). *Istoriko-etimologicheskii slovar' sovremennogo russkogo yazyka* (Vols. 1–2, 3rd ed.). Moskva: Russkiy yazyk. (in Russ.).
- Fasmer, M. (1987). *Etimologicheskij slovar' russkogo yazyka*: [Vols. 1–4; 2nd ed.] / Per. s nem. i dop. O.N. Trubacheva. 2-e izd., ster. Moskva: Progress, 864. (in Russ.).
- Hartman, D.K. (2024). On the effective and ethical use of AI. *Izvestiia KazUIR&WL imeni Ablaia Khana. Serii Filologicheskie nauki*, 4, 399–409. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2024.4.75.026>
- Zhunosova, Zh.N. (2022). Formirovanie issledovatel'skikh umenii uchashchikhsia na materiale pretsedentnykh tekstov. [The formation of schoolchildren research skills on the basis of the precedent texts]. *Til jäne ädebiet: teoriyası men täjiribesi / Language and Literature: Theory and Practice*, 3, 81–98. (in Russ.). <https://doi.org/10.52301/2957-5567-2022-3-81-98>
- Kovshar, A.F. (1988). *Mir ptits Kazakhstana*. Almaty: Mektep. (in Russ.).
- Kuzdybaeva, A.A., Utelbaeva, G.U., & Massalimov, A.S. (2023). Realizatsiia sistemno-deiatelnostnogo podkhoda v podgotovke budushchikh filologov. [Implementation of a system-activity approach in teaching future philologists]. *Izvestiia KazUIR&WL imeni Ablaikhana. Serii Filologicheskie nauki*, 69(2), 285–296. (in Russ.). <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.69.2.019>
- Murzataeva, A.T., & Matbek, N.K. (2022). Ispolzovanie metoda kriticheskogo myshleniia na urokakh literatury. [Using of critical thinking methods at the lessons of literature]. *Izvestiia KazUIR&WL imeni Ablaia Khana. Serii Filologicheskie nauki*, 3, 293–305. (in Russ.). <https://bulletin-philology.ablaikhan.kz/index.php/j1/article/view/518/174>
- Narozhnaia, V.D., Kadeeva, M.I., & Dimova, L.A. (2025). *Istoricheskoe kommentirovanie faktov russkogo iazyka: Elektronnyi uchebnik*. Shymkent: YUKPU. Retrieved 12 July 2025 from <https://ikfrya.tilda.ws/members/login?secret=unlockall> (in Russ.).
- Pitirimova, T.V., & Bogdanova, A.A. (2023). English medium instruction in higher education institutions: Principles, criteria and challenges. *Izvestiia KazUIR&WL imeni Ablaia Khana. Serii Filologicheskie nauki*, 3, 395–410. <https://doi.org/10.48371/PHILS.2023.70.3.026>
- Shanskii, N.M. (2004). *Etimologicheskii onlain-slovar' russkogo iazyka* (3rd ed., rev.). Moskva: Drofa. (in Russ.).
- Taukebaeva, R.B. (2023). Metod proektov kak sposob organizatsii i aktivizatsii samostoiatelnoi raboty obuchaiushchikhsia. [The Method of Project as a Way of Organizing and Activating the Students' self-work]. *Izvestiia MKTU imeni A. Iasavi. Serii Filologiiia*, 1, 225–236. (in Russ.). <https://doi.org/10.47526/2023-1/2664-0686.19>

В.Д. Нарожная, М.И. Кадеева

*Ө. Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті
Шымкент, Қазақстан***ЖОБАНЫ МОДЕЛЬДЕУ СТУДЕНТТЕРДІҢ ОҚУ-ЗЕРТТЕУ
ҚҰЗЫРЕТТІЛІГІН ДАМУДЫҢ ӘДІСІ РЕТІНДЕ**

Андатпа. Мақала білім алушылардың ақпараттық дағдыларын, сыни және шығармашылық ойлауын, қарым-қатынасы мен ынтымақтастығын қалыптастыруға бағытталған жоғары білім беру кеңістігін жаңғырту талаптарына сәйкес орындалды. Дәстүрлі дәрістер мен семинарлар білім алушыға бағытталған оқыту тұжырымдамасы аясында зияткерлік технологиялармен ұштасып, білімді өздігінен меңгеруге бағыттайды. Зерттеу «Орыс тіл фактілеріне тарихи түсіндірме» пәні бойынша БӨЖ ұйымдастыру барысында, 6B01708 «Орыс тілі мен әдебиеті (орыс және орыс емес тілде оқытатын мектептер үшін)» инновациялық білім беру бағдарламасы (IP) аясында сөз-орнитонимдердің (тілдік зерттеу нысаны ретіндегі құс атаулары) лексика-семантикалық тобына тарихи-этимологиялық талдауға негізделеді. Зерттеу материалы ретінде этимологиялық сөздіктерден іріктеу және сауалнама нәтижелері арқылы алынған орнитонимдер корпусы пайдаланылды. Тарихи түсіндірме мен реконструкция әдістері сөз құрылымындағы лексика-грамматикалық өзгерістерді анықтауға мүмкіндік беріп, туынды және тудырған негіздер арасындағы бұрынғы «туыстық» байланыстардың үзілу себептерін айқындады. Алынған нәтижелер сөздерді әртүрлі деңгейде кешенді салыстырмалы-тарихи талдаудың маңыздылығын растайды және қазіргі орыс тілінің ішкі жағдайын терең түсінуге мүмкіндік береді. Зерттеу қорытындылары тілдің түрлі деңгейлеріндегі құбылыстардың ішкі логикасы мен шарттылығын түсіндіретін тарихи деректерді жоғары оқу орындарының лингводидактикасына енгізудің қажеттілігін көрсетеді.

Түйінді сөздер: жобалық әрекеттер, тарихи түсініктеме, этимологиялық талдау, орнитонимдер, тіл тарихы.

V.D. Narozhnaya, M.I. Kadeeva

*South Kazakhstan Pedagogical University named after U. Zhanibekov
Shymkent, Kazakhstan***PROJECT-BASED MODELING AS A WAY FOR DEVELOPING STUDENTS'
RESEARCH AND ACADEMIC COMPETENCE**

Abstract. The article aligns with the requirements of modernizing the educational space of higher education, aimed at developing learners' information literacy, critical and creative thinking, communication, and collaboration skills. Traditional lectures and seminars are integrated into intellectual technologies within the framework of a student-centered approach that promotes independent knowledge acquisition. The research is based on a historical and etymological analysis of the lexical-semantic group of ornithonyms (bird names as linguistic study objects) in the context of organizing students' independent work (SIW) for the course "Historical Commentary on Facts of the Russian

Language,” as part of the innovative educational program 6B01708 “Russian Language and Literature in Schools with Russian and Non-Russian Languages of Instruction” (IP). The material for the study consists of a corpus of ornithonyms obtained through sampling from etymological dictionaries and survey results. The methods of historical commentary and reconstruction enabled the identification of lexical and grammatical changes in word structures, which led to the disruption of former “cognate” links between derivative and base stems. The findings confirm the importance of a comprehensive comparative-historical analysis of words at various levels and allow for a deeper understanding of the internal state of the modern Russian language. The conclusions emphasize the necessity of incorporating historical data that explain the internal logic and conditionality of linguistic phenomena at different levels into university linguodidactics.

Keywords: project-based activity, historical commentary, etymological analysis, ornithonyms, history of language.

Вклад авторов

Нарожная В.Д. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание – обзор и редактирование.

Кадеева М.И. – методология, программное обеспечение, роли / письмо – первоначальный проект, написание.

АВТОРЛАР ТУРАЛЫ АҚПАРАТ

Абзуддинова Гүлсім Кенжебекқызы, филология ғылымдарының кандидаты, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар қ., Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9108-892X>

Амангазиева Мерует Кусаинқызы, филология ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор, Нийде Өмер Халисдемир университетінің тағылымдамашысы, Нийде, Түркия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-351X>, e-mail: mk.aman@list.ru

Өбсадық Алмасбек Ахметұлы, профессор, филология ғылымдарының докторы, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>, e-mail: absadyk.aa@ksu.edu.kz

Байсыдық Индира Болатбекқызы, PhD докторы, қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>

Буркитбаева Жанар Муратбековна, PhD докторант, әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1965-4776>, e-mail: burkitbayeva.zh.m@gmail.com

Джафарлы Асмар Мубариз қызы, PhD докторанты, Сумгаит мемлекеттік университеті, Сумгаит, Әзербайжан.

Ертаева Перизат, PhD, Нийде Өмер Халисдемир университеті, Нийде, Түркия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-3651>, e-mail: perizat.yertayeva@ohu.edu.tr

Жаркынбекова Шолпан Кузаровна, филология ғылымының докторы, профессор, Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университеті, Астана, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>, e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

Жиренов Саян Аманжолұлы, филология ғылымдарының кандидаты, профессор, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4660-0381>, e-mail: saken82@mail.ru

Кадеева Майра Исаковна, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-1116>

Лучик Малгожата, филология ғылымдарының докторы, профессор, Зелена Гура университеті, Зелена Гура, Польша. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>.

Макатова Аягоз Артуровна, «Қазақ филологиясы» мамандығы бойынша докторант, А. Байтұрсынұлы атындағы Қостанай өңірлік университеті, Қостанай, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>, e-mail: makatovaayagoz.99@mail.ru

Нарожная Валентина Дмитриевна, филология ғылымдарының докторы, доцент, Өзбекәлі Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті, Шымкент, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8928-1539>

Нурбаева Аида Мухтарқызы, PhD докторы, қауымдастырылған профессор м.а., Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1653-r0383>

Оразова Гүлбану Әбілқасымқызы, докторант, Абай атындағы Қазақ ұлттық педагогикалық университеті, Алматы, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6274-825X>, e-mail: gulbanu2590@mail.ru

Осокина Светлана Анатольевна, филология ғылымдарының докторы, профессор, Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6219-0545>, e-mail: osokina@filo.asu.ru

Осокин Павел Дмитриевич, ақпаратты қорғау жөніндегі маман, Алтай мемлекеттік университеті, Барнаул, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1634-8970>, e-mail: osokin@mail.asu.ru

СВЕДЕНИЯ ОБ АВТОРАХ

Абзуддинова Гульсум Кенжебековна, кандидат филологических наук, Павлодарский педагогический университет имени Ә. Марғұлан, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9108-892X>, @list.ru

Абсадық Алмасбек Ахметұлы, профессор, доктор филологических наук, Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова, Костанай, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>, e-mail: absadyk.aa@ksu.edu.kz

Амангазиева Мерует Кусаиновна, кандидат филологических наук, ассоциированный профессор, стажёр-исследователь университета Нийде Омер Халисдемир, Нийде, Турция. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-351X>, e-mail: mk.aman

Байсыдық Индира Болатбекқызы, доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Казахстан, Алматы. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>

Буркитбаева Жанар Муратбековна, PhD докторант, Казахский национальный университет имени аль-Фараби, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1965-4776>, e-mail: burkitbayeva.zh.m@gmail.com

Джафарлы Асмар Мубариз кызы, докторант PhD, Сумгаитский государственный университет, Сумгаит, Азербайджан.

Ертаева Перизат, PhD, университет Нийде Омер Халисдемир, Нийде, Турция. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-3651>, e-mail: perizat.yertayeva@ohu.edu.tr

Жаркынбекова Шолпан Кузаровна, доктор филологических наук, профессор, Евразийский национальный университет имени Л.Н. Гумилева, Астана, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>, e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

Жиренов Саян Аманжолович, кандидат филологических наук, профессор, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4660-0381>, e-mail: saken82@mail.ru

Кадеева Майра Исаковна, кандидат филологических наук, доцент, Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова, Шымкент, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-1116>

Лучик Малгожата, доктор филологических наук, профессор, Зеленогурский университет, Зелена Гура, Польша. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>.

Макатова Аягоз Артуровна, докторант по специальности «Казахской филологии», Костанайский региональный университет имени А. Байтұрсынова, Костанай, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>, e-mail: makatovaayagoz.99@mail.ru

Нарожная Валентина Дмитриевна, доктор филологических наук, доцент, Южно-Казахстанский педагогический университет имени У. Жанибекова, Шымкент, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8928-1539>

Нурбаева Аида Мухтаровна, доктор PhD, и.о. ассоциированного профессора, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1653-0383>

Оразова Гульбану Абилхасымовна, докторант, Казахский национальный педагогический университет имени Абая, Алматы, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6274-825X>, e-mail: gulbanu2590@mail.ru

Осокина Светлана Анатольевна, доктор филологических наук, профессор, Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6219-0545>, e-mail: osokina@filo.asu.ru

Осокин Павел Дмитриевич, специалист по защите информации, Алтайский государственный университет, Барнаул, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1634-8970>, e-mail: osokin@mail.asu.ru

INFORMATION ABOUT AUTHORS

Abzuldinova Gulsum Kenzhebekovna, candidate of philological sciences, Pavlodar Pedagogical University named after A. Margulan, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-9108-892X>

Absadyk Almasbek Akhmetuly, Professor, Doctor of Philology, A. Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-1657-029X>, e-mail: absadyk.aa@ksu.edu.kz

Amangaziyeva Meruyet Kusainovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Research Fellow at Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde, Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8999-351X>, e-mail: mk.aman@list.ru

Baisydyk Indira Bolatbekkyzy, PhD, Acting Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-5013-4398>

Burkitbayeva Zhanar Muratbekovna, PhD Student, Al-Farabi Kazakh National University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-1965-4776>, e-mail: burkitbayeva.zh.m@gmail.com

Jafarli Asmar Mubariz qizi, PhD Student, Sumgait State University, Sumgait, Azerbaijan

Kadeeva Mayra Isakovna, Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, South Kazakhstan Pedagogical University named after U. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-9857-1116>

Luczyk Malgorzata, Doctor of Philological Sciences, Professor, University of Zielona Gora, Zielona Gora, Poland. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6887-0163>.

Makatova Ayagoz Arturovna, doctoral student in «Kazakh Philology», A. Baitursynuly Kostanay Regional University, Kostanay, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0001-7758-4812>, e-mail: makatovaayagoz.99@mail.ru

Narozhnaya Valentina Dmitrievna, Doctor of Philological Sciences, Associate Professor, South Kazakhstan Pedagogical University named after U. Zhanibekov, Shymkent, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8928-1539>

Nurbayeva Aida Mukhtarovna, PhD, Acting Associate Professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-1653-0383>

Orazova Gulbanu Abilkhasymovna, doctoral student, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0009-0003-6274-825X>, e-mail: gulbanu2590@mail.ru

Osokina Svetlana Anatolevna, Doctor of Philology, Professor, Altai State University, Barnaul, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-6219-0545>, e-mail: osokina@filo.asu.ru

Osokin Pavel Dmitrievich, Information Security Specialist, Altai State University, Barnaul, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0009-0005-1634-8970>, e-mail: osokin@mail.asu.ru

Yertayeva Perizat, Associate Professor, Niğde Ömer Halisdemir University, Niğde, Türkiye. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6046-3651>, e-mail: perizat.yertayeva@ohu.edu.tr

Zharkynbekova Sholpan Kuzarovna, Doctor of Philology, Professor, L.N. Gumilyov Eurasian National University, Astana, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4160-6215>, e-mail: zharkyn.sh.k@gmail.com

Zhirenov Sayan Amanzholy, Candidate of Philological Sciences, professor, Abai Kazakh National Pedagogical University, Almaty, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-4660-0381>, e-mail: saken82@mail.ru

«Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» / «Язык и литература: теория и практика» / «Language and Literature: Theory and Practice»
филологиялық бағыты бойынша журналға

АВТОРЛАРҒА АРНАЛҒАН НҰСҚАУЛАР

1. Мақала публикациясына өтініш жасау үшін журналдың сайтында тіркелу керек: <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Содан кейін мәтіндік тармақтарды толтыру керек.

2 мақала файлын doc/docx пішімінде тіркеңіз (MS Word):

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ! Бірінші файл автор(лар)дың толық деректерімен болуы тиіс; файлды автор(лар)дың тегі бойынша атаңыз. Екінші файл автор(лар)дың деректерін көрсетпей, анонимдік болуы керек, анонимдік файлды «анонимдік мақала» деп аталуы керек.

ЕСКЕРТПЕ: Журналға 2-ден астам авторы бар мақалалар қабылданбайды.

Бұдан әрі көпшілік оферта – ұсынылған қолжазбаның дербес сипаты, мақаланы плагиат мәніне тексерумен келісу және баспагерге айрықша құқық беру туралы келісімге қол қою керек.

Толтырылған деректерді тексеріп, «Жіберу» түймешігін басыңыз.

Мақаланы қарау кезеңдері мен нәтижелері сіздің жеке кабинетіңізде көрсетіледі.

Бұдан әрі көпшілік оферта – ұсынылған қолжазбаның дербес сипаты, мақаланы плагиат мәніне тексерумен келісу және баспагерге айрықша құқық беру туралы келісімге қол қою керек.

Толтырылған деректерді тексеріп, «Жіберу» түймешігін басыңыз.

Мақаланы қарау кезеңдері мен нәтижелері сіздің жеке кабинетіңізде көрсетіледі.

2. Мақаланың көлемі, барлық метадеректерімен: андатпамен, пайдаланылған әдебиеттер тізімі, автор(лар) туралы мәліметтермен бірге, кемінде 15 мың таңба (бос орындарды қоса алғанда) болуға тиіс, сондай-ақ көлемі 35 мың таңбадан (бос орындарды қоса алғанда) аспауға тиіс. Көрсетілген көлемнен асатын жұмыстар ерекше жағдайларда журналдың редакциялық алқасының келісімі бойынша жариялануға қабылданады.

3. Жұмыс мәтіні FTAXP (Ғылым-техникалық ақпараттың халықаралық рубрикаторы; сілтеме арқылы анықталады: <http://grnti.ru/>), ретінде басталады, содан кейін жартылай қалың қаріппен автордың (лардың) аты-жөні мен тегі, ұйымның толық атауы, қала, ел, автор(лар)дың ORCID, автор(лар)дың e-mail, мақаланың тақырыбы бас әріптермен жартылай қалың қаріппен, андатпа, түйінді сөздер. Аннотация 150-200 сөзден тұруы тиіс, онда үлкен формулалар болмауы тиіс, мақаланың мазмұны мен атауы қайталанбауы тиіс, онда дәйексөздер, жұмыс мәтініне сілтемелер, пайдаланылған дереккөздер тізімі болмауы тиіс, зерттеу нәтижелері мен қорытындыларының қысқаша мазмұны болуы тиіс.

Мақала Times New Roman 12 қарпімен бір жарым интервал арқылы, барлық жағынан 2 см жолақтар, 1,25 тармақ арқылы теріледі. Аннотациялар, әдебиеттер тізімі, авторлар туралы мәліметтер 12 қаріппен ресімделеді. Мақаладағы мысалдар тек курсивпен, астын сызусыз ерекшеленеді. Бөліп алу қажет болған жағдайда мысалда жартылай қалың қаріп пайдаланылады. Бөлімдердің тақырыптары

жартылай қалың қаріппен ерекшеленеді. Бөлімдер ішіндегі кіші бөлімдерді араб цифрларымен нөмірлеуге рұқсат етіледі.

4. Ғылыми мақаланың құрылымы келесі бөлімдерден тұрады: Кіріспе, Материалдар мен әдістер, Нәтижелер, Талқылау, Қорытынды, қаржыландыру туралы ақпарат (болған жағдайда), Пайдаланылған әдебиеттер тізімі. Нәтижелер және Талқылау бөлімдерін бір бөлімге біріктіруге жол беріледі.

5. Кестелер тікелей мақаланың мәтініне енгізіледі, олар нөмірленуі, атаулары болуы және мәтінінде оларға сілтеме жасалуы тиіс. Суреттер, графиктер стандартты пішімдердің бірінде ұсынылуы тиіс: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Нүктелік суреттерді 600 dpi рұқсатымен орындау қажет. Суреттерде барлық бөлшектер анық берілуі тиіс.

6. Пайдаланылған әдебиет тізімі мақала мәтінінде дөңгелек жақшада келесі нұсқада беріледі: (Ахметов, 2020, б. 23) немесе (Ибраев, 2018). Бірнеше дереккөздер атап өткен кезде: (Ибраев, 2018; Ахметов, 2020; Иванов, 2022). Бір автордың жұмыстары шыққан жыл сәйкес келген жағдайда сілтеме әріптік символмен қоса беріледі: (Ибраев, 2018a), (Ибраев, 2018b).

Пайдаланылған әдебиет тізімі мақала мәтінінде сілтемелері бар жұмыстарды ғана қамтуы тиіс. Әдебиеттер тізімі әліпбилік тәртіппен, нөмірсіз ресімделеді. Ағылшын тіліндегі жұмыстар қазақ және орыс тілдеріндегі жұмыстардан кейін, сондай-ақ әліпбилік тәртіппен орналастырылады. Нәтижелері дәлелдемелерде пайдаланылатын жарияланбаған жұмыстарға сілтеме жасауға жол берілмейді. Әдебиеттер тізіміне соңғы 5 жылдағы кемінде 4 ағылшын тілді жұмыс, мүмкіндігінше Scopus немесе Web of Sciences базасынан енгізілуі тиіс.

Пайдаланылған әдебиеттер тізімін ресімдеу мысалдары Журнал сайтындағы мақала үлгісінде келтіріледі.

***НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ!** Редакция авторлардан дефис (-) пен сызықты (-) ажыратуды сұрайды. Журналдағы, жинақтағы мақала беттерінің шекаралары, жылдар, ғасырлар аралықтары сызықша арқылы ресімделеді.

7. Қазақ немесе орыс тілдерінде пайдаланылған әдебиеттер тізімінен кейін (мақала тіліне байланысты) References беріледі. Яғни, ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөліктерінің (<https://translate.google.com/>) комбинациясы келтіріледі, ол APA (Американдық психологтар қауымдастығын жариялау жөніндегі нұсқаулық): (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>), (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>) стиліне сәйкес ресімделеді. References ағылшын тіліндегі және транслитерацияланған бөлігінің комбинациясында мақаланың, кітаптың ағылшын тіліндегі ресми аудармасын төрт бұрышты жақшада көрсету қажет. Егер мақала ағылшын тілінде жазылса, онда References-тен кейін пайдаланылған әдебиеттің қазақ және орыс тілдеріндегі тізімі пайдаланылған дереккөздің тіліне байланысты болады. Авторлар сайтта көрсетілген транслитерацияны қатаң ұстануы тиіс <https://translate.google.com/>. Транслитерацияның өзге жүйелері қабылданбайды және мақалалар қайтарылады. Ағылшын тіліндегі References және транслитерацияланған бөліктер комбинациясының мысалын Мақалаларды рәсімдеу үлгісінен қараңыз.

Бұдан әрі әрбір автор бойынша мәліметтер (ғылыми атағы, қызметтік мекенжайы, ORCID, e-mail – қазақ, орыс және ағылшын тілдерінде) беріледі.

8. Ашықтықты қамтамасыз ету үшін біз тиісті авторлардан CRediT рөлдерін пайдалана отырып, қолжазбаның тең авторлығына үлес қосуды сұраймыз. CRediT

таксономиясы әрбір қатысушының ғылыми нәтижелерге қосқан нақты үлесін сипаттайтын 14 түрлі рөлді қамтиды.

Рөлдер: Тұжырымдама; Деректерге жетекшілік ету; Формалды талдау; Қаржыландыруды сатып алу; Тексеру; Әдіснама; Жобаны әкімшілендіру; Ресурстар; Бағдарламалық қамтамасыз ету; Қадағалау; Тексеру; Визуалдау; Рөлдер/Хат – бастапқы жоба; және Жазу – шолу және редакциялау.

Әр қолжазбаға барлық рөлдерді қолдануға болмайтынын және авторлар бірнеше рөлді орындау арқылы өз үлестерін қоса алатынын ескеріңіз.

Бірлескен авторлардың үлестерінің сипаттамасы мақаланың соңында «Автор туралы мәлімет» дегеннен кейін «Авторлық үлестер» деген тақырыпта берілген.

9. Мақалаларды сараптамадан өткізу тәртібі

Редакцияға келіп түскен мақалалар бірінші кезеңде осы Нұсқауда және сайттағы мақала Үлгісінде баяндалған талаптарға мақаланы ресімдеудің сәйкестігіне бастапқы техникалық бақылаудан міндетті түрде өтеді. Мақаланы ресімдеу журналдың талаптарына сәйкес келмеген жағдайда, мақала қабылданбайды. Авторларға ескертеміз, мақаланы ресімдеу – автордың(лардың) міндеті, редакция қажетті талаптар туралы толық ақпаратты және мақаланы ресімдеу үлгісін ғана ұсынады және мақала сараптаудың бірінші кезеңінде техникалық бақылауды жүзеге асырады. Автор(лар) бастапқы техникалық бақылаудан 3 рет өтпей қалса, мақала біржола қабылданбайды.

Мақаланың екінші кезеңінде де міндетті түрде antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com>) бақылаудан өтеді, мақаланың түпнұсқалық пайызы **кемінде 70%-ды** құрауы тиіс.

Бастапқы техникалық бақылаудан және плагиатқа тексеруден өткеннен кейін мақалалар жасырын екі рет «соқыр» рецензиялауға жіберіледі. Рецензиялау мерзімі 2 айдан 6 айға дейін. Автор(лар) жеке кабинетінде рецензиялау нәтижелері туралы хабардар етіледі. Теріс пікір алған мақалалар қайта қарауға қабылданбайды.

Мақалалардың түзетілген нұсқалары мен автордың жауабы редакцияға автордың сайттағы жеке кабинеті арқылы редакцияда көрсетілген мерзімде жіберіледі. Оң пікірлері бар мақалалар журналдың редакциясына талқылау үшін ұсынылады.

Мақалаларды сараптау кезеңдерінен өту процесі ашық болып табылады, автордың журнал сайтындағы жеке кабинетінде оны бақылауға және ол арқылы редакциямен коммуникацияны жүзеге асыруға мүмкіндігі бар.

НАЗАР АУДАРЫҢЫЗ! Редакция мақалалардың ресімделуіне, мақаланың мазмұнына және мақалаларды жариялау жөніндегі шешімге қатысты авторлармен пікірталасқа түспейді.

10. Редакцияның мекенжайы: Қазақстан Республикасы, 140002, Павлодар қ., Олжабай батыр көшесі, 60, Әлкей Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университеті

Тел.: 8 (7182) 651617

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Ақы төлеу. Жариялау құны – 40000 теңге (қырық мың теңге). Төлем редакциямен расталған мақаланы жариялауға қабылдаған жағдайда ғана жүргізіледі.

Жарияланым үшін төлем енгізуге арналған ақпарат:

- шет елдерден келген авторлар үшін:

«Павлодар педагогикалық университеті» КЕАҚ

БСН 040340005741

КЖСК KZ609650000061536309

АҚ «ForteBank» («Альянс Банк»)

БСК IRTYKZKA

КҰЖЖ 40200973

BeK16

- Қазақстан авторлары үшін:

Kaspi Gold → ТӨЛЕМДЕР → БІЛІМ → ЖОО-ЛАР ҮШІН ТӨЛЕМ
→ ПАВЛОДАР → ПАВЛОДАР МЕМЛЕКЕТТІК ПЕДАГОГИКАЛЫҚ
УНИВЕРСИТЕТІ (Мира, 60) → ФАКУЛЬТЕТ: ГУМАНИТАРЛЫҚ ҒЫЛЫМДАР
ЖОҒАРЫ МЕКТЕБІ → КУРС: Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі, мақала
→ ТАӘ → СОМАСЫ.

Төлем түбіртегінің сканерленген нұсқасын yazlit_os@pspu.kz электрондық поштасына жіберуіңізді сұраймыз.

MAKAJA YJIGICI

FTAXP 16.01.33

Р. О. Эселдєрова

Дагыстан бiлiм берудi дамыту институты

Махачкала, Ресей

<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

email: rumomarovna@mail.ru

Д. Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар, Қазақстан

<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

email: arinovad@gmail.com

«ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС» ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа. Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы қарастырылады. «Тәуелсіз таксис» термині басқа фактіге қатысты және хабарлау сәтіне қарамастан хабарланатын фактіні белгілеу үшін пайдаланылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты ресейлік ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Біртекті мүшелер білдірген жағдайлардың бір мезгілділігін/бірізділігін ажыратудағы маңызды фактор іс-әрекетті есептеу нүктесі болып табылады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, бір мезгілділік, іс-әрекеттер реттілігі, таксистің икондылығы, сөйлем.

Мүдделер қалтығысы:

Авторлар мүдделер қақтығысының жоқтығын мәлімдейді.

Кіріспе

[illegible]

Материалдар мен әдістер

Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin
Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin
Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin	Mətin
Mətin	Mətin	Mətin									

Нәтижелер және талқылау

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін

Қорытынды

Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін Мәтін
 Мәтін Мәтін

Пайдаланылған әдебиеттер тізімі

- Абдіманұлы О., Досанова Н.Ж. Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 2 (182). 2021. Б. 96–106.
- Айтбайұлы Ө. Қазақ әдеби тілі терминологиясының кейбір мәселелері // ҚазССР ҒА Хабарлары. Филология сериясы. 1984. №4. Б. 1–8. <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. Москва: Индрик, 2004.
- Бабалова Г.Г., Кучешева И.Л. Семантическая классификация мифонимов (на материале английского языка) // Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Санкт-Петербург, 2016. С. 61–64.
- Виноградова Л.Н. Славянская народная демонология: проблемы сравнительного изучения. Дис. ... докт. филол. наук. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001. 304 с.
- Қалиев Ғ., Болғанбаев Ө. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік – Словарь, 2006. 264 б.
- Кудеринова К.Б. Вопросы перехода современной казахской письменности на латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 10–1. С. 144–149. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306> (қаралған күні: 10.02.2024).
- Сүтжанов С.Н. Рухани алмасу арналары. Павлодар, 2003. 186 б.
- Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям // Европа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлері. Алматы, 1992. Б. 21–26.
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Кепа, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.

- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons.

References

- Abdimanuly, O. & Dossanova, N.Zh. (2021). Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition. *KazYY Khabarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(182), 96–106. (in Kaz.).
- Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya seriyasy*, 4, 1–8. (in Kaz.). <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics: Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik. (in Russ.).
- Babalova, G.G. & Kuchesheva, I.L. (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov (na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of the English language)]. In: *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*. Sankt-Peterburg, 61–64. (in Russ.).
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Harris, K.R., Graham, S., & Urdan, T. (Eds). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Kaliyev, G. & Bolganbaev, A. (2006). *Kazirgi kazak tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy*. [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sozdik – Slovar. (in Kaz.).
- Kepa, M. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy*, 10–1, 144–149. Retrieved 28 February 2023 <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306>. (in Russ.).
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10

- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Sutzhanov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels]. Pavlodar. (in Kaz.).
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. London: John Wiley & Sons.
- Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. (in Russ.).
- Yanushkevich, A. (1992). Dnevnik i pis'ma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diary and letters from a journey through the Kazakh steppes]. In: *Europa galymdarynyn kazak madenieti turaly oi-pikirleri*. Almaty, 21–26. (in Rus.).

Р. О. Асельдерова

*Дагестанский институт развития образования
Махачкала, Россия*

Д.Х. Аринова

*Павлодарский педагогический университет
Павлодар, Казахстан*

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

R.O. Asel'derova*Dagestan Institute of Education Development
Makhachkala, Russia***D.Kh. Arinova***Pavlodar Pedagogical University
Pavlodar, Kazakhstan***ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”**

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term “independent taxis” is used to denote a reported fact in relation to another fact and independently to the moment of the message. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the action time of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Автор туралы ақпарат

Руманият Омарқызы Әселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистр, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистр, Павлодарский педагогический университет, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Авторлық үлестер

Әселдерова Р.О. – тұжырымдама, жобаны әкімшілендіру, формалды талдау, әдіснама, жазу – шолу және редакциялау.

Аринова Д.Х. – әдіснама, бағдарламалық қамтамасыз ету, рөлдер/жазу – бастапқы нобай, жазу.

РУКОВОДСТВО ДЛЯ АВТОРОВ

журнала по филологическому направлению «Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі» / «Язык и литература: теория и практика» / «Language and Literature: Theory and Practice»

1. Для подачи заявки на публикацию статьи необходимо пройти регистрацию на сайте журнала <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Затем заполнить текстовые поля.

Прикрепите 2 файла статьи в формате doc/ docx (MS Word):

ВНИМАНИЕ! Первый файл должен быть с полными данными автора(-ов), назовите файл по фамилии автора(ов). Второй файл должен быть анонимным без указания данных автора(-ов), назовите анонимный файл «анонимная статья».

ПРИМЕЧАНИЕ: в журнал не принимаются статьи с количеством авторов больше 2-х.

Далее надо подписать публичную оферту – соглашение о самостоятельном характере представленной рукописи, согласии с проверкой статьи на предмет плагиата и предоставлении исключительных прав издателю.

Проверить заполненные данные и нажать кнопку «Отправить».

Этапы и результаты рассмотрения статьи будут отражаться в вашем личном кабинете.

2. Объем статьи должен быть не менее 15 тыс. знаков (включая пробелы) вместе со всеми метаданными статьи: аннотациями, списком источников, сведениями об авторе(-ах), а также объем не должен превышать 35 тыс. знаков (включая пробелы). Работы, превышающие указанный объем, принимаются к публикации в исключительных случаях по согласованию с редколлегией журнала.

3. Текст работы начинается с рубрикатора МРНТИ (Международный рубрикатор научно-технической информации; определяется по ссылке <http://grnti.ru/>), затем следуют инициалы и фамилия автора(-ов) полужирным шрифтом, полное наименование организации, город, страна, ORCID автора, e-mail автора(-ов), заглавие статьи прописными буквами полужирным шрифтом, аннотация, ключевые слова. Аннотация должна состоять из 150–200 слов, не должна содержать громоздкие формулы, повторять содержание и название статьи, не должна содержать цитаты, ссылки на текст работы, список использованных источников, должна быть кратким изложением результатов и выводов исследования.

Статья набирается 12 шрифтом Times NewRoman через полуторный интервал, поля 2 см со всех сторон, абзац 1,25. Примеры в статье выделяются только курсивом, без подчеркивания. При необходимости выделения в примере используется полужирный шрифт. Заголовки разделов выделяются полужирным шрифтом. Допустима нумерация арабскими цифрами подразделов внутри разделов.

4. Структура научной статьи включает следующие разделы: Введение, Материалы и методы, Результаты, Обсуждение, Заключение, информацию о финансировании (при наличии), Список использованной литературы. Допускается объединение разделов Результаты и Обсуждение в один раздел Результаты и обсуждение.

5. Таблицы включаются непосредственно в текст работы, они должны быть пронумерованы, иметь название и сопровождаться ссылкой на них в тексте работы. Рисунки, графики должны быть представлены в одном из стандартных форматов:

PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Точечные рисунки необходимо выполнять с разрешением 600 dpi. На рисунках должны быть ясно переданы все детали.

6. Ссылки на использованные источники даются в тексте статьи в круглых скобках в следующем варианте: (Ахметов, 2020, с. 23) или (Ибраев, 2018). При перечислении нескольких источников: (Ибраев, 2018; Ахметов, 2020; Иванов, 2022). В случае совпадения года издания работ одного автора ссылка сопровождается буквенным символом: (Ибраев, 2018a), (Ибраев, 2018б).

Список использованных источников должен содержать только те работы, на которые имеются ссылки в тексте статьи. Список литературы оформляется в алфавитном порядке, без нумерации. Работы на английском языке располагаются после работ на казахском и русском языках, также в алфавитном порядке. Ссылки на неопубликованные работы, результаты которых используются в доказательствах, не допускаются. В список литературы обязательно должны входить не менее 4-х англоязычных работ последних 5 лет, желательно из базы Scopus или Web of Sciences.

Примеры оформления списка использованной литературы приводятся в Шаблоне статьи на сайте журнала.

***ВНИМАНИЕ!** Редакция просит авторов различать дефис (-) и тире (—). Границы страниц статьи в журнале, в сборниках, промежутки лет, веков оформляются с помощью тире.

7. После списка использованных источников на казахском или русском языках (в зависимости от языка статьи) следует References, т.е. комбинация транслитерированной (<https://translate.google.com/>) и англоязычной частей использованной литературы, который оформляется в соответствии со стилем APA (Руководство по публикации Американской ассоциации психологов): (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>) (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>). В комбинации англоязычной и транслитерированной части References необходимо указать официальный перевод статьи, книги на английском языке в квадратных скобках. Если статья написана на английском языке, то после References следует Список использованной литературы на казахском и русском языках в зависимости от языка использованного источника. Авторы должны строго придерживаться транслитерации, указанной на сайте <https://translate.google.com/>. Иные системы транслитерации не принимаются и статьи возвращаются. Пример комбинации англоязычной и транслитерированной частей в References смотрите в Шаблоне оформления статей.

Далее следуют Сведения по каждому из авторов (ученое звание, служебный адрес, ORCID, e-mail – на казахском, русском и английском языках).

8. Для обеспечения прозрачности мы просим, чтобы соответствующие авторы вносили вклад в соавторство рукописи, используя соответствующие роли CRediT. Таксономия CRediT включает 14 различных ролей, описывающих конкретный вклад каждого участника в научные результаты.

Роли: Концептуализация; Курирование данных; Формальный анализ; Приобретение финансирования; Расследование; Методология; Администрирование проекта; Ресурсы; Программное обеспечение; Надзор; Проверка; Визуализация; Роли/Письмо – первоначальный проект; и Написание – обзор и редактирование.

Обратите внимание, что не все роли могут применяться к каждой рукописи, и авторы могли вносить свой вклад, выполняя несколько ролей.

Описание вклада соавторов приводится в конце статьи под заголовком «Вклад авторов» после «Сведений об авторах».

9. Порядок прохождения экспертизы статей

Статьи, поступившие в редакцию, в обязательном порядке проходят на первом этапе первичный технический контроль на соответствие оформления статьи требованиям, изложенным в настоящем Руководстве и Шаблоне статьи на сайте. В случае несоответствия оформления статьи требованиям журнала статья отклоняется. Напоминаем авторам, что оформление статьи – обязанность автора(ов), редакция лишь предоставляет полную информацию о необходимых требованиях и образец оформления статьи и осуществляет технический контроль на первом этапе экспертизы статьи. Если автор(ы) не проходят первичный технический контроль 3 раза, то статья отклоняется окончательно и к повторному рассмотрению в журнале не принимается.

На втором этапе статьи также в обязательном порядке проходят контроль antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>), процент оригинальности статьи должен составлять **не менее 70 %**.

После прохождения первичного технического контроля и проверки на плагиат статьи отправляются на анонимное двойное «слепое» рецензирование. Сроки рецензирования составляют от 2 до 6 месяцев. Автор(ы) информируются о результатах рецензирования в личном кабинете. Статьи, получившие отрицательные рецензии, к повторному рассмотрению не принимаются.

Исправленные варианты статей и ответ автора рецензенту присылаются в редакцию через личный кабинет автора на сайте в сроки, указанные редакцией. Статьи, имеющие положительные рецензии, представляются редакции журнала для обсуждения.

Процесс прохождения этапов экспертизы статей является прозрачным, автор имеет возможность наблюдать за ним в своем личном кабинете на сайте журнала и через него осуществлять коммуникацию с редакцией.

ВНИМАНИЕ! Редакция не вступает в дискуссии с авторами по поводу оформления статей, содержания статьи и решения по публикации статей.

10. Адрес редакции: Республика Казахстан, 140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60, Павлодарский педагогический университет им. А. Маргулана

Тел.: 8(7182) 65 16 17

E-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz

Website: <https://yazlit.ppu.edu.kz>

11. Оплата. Стоимость публикации – 40000 тенге (сорок тысяч тенге). Оплата производится только в случае принятия статьи к публикации, подтвержденном редакцией.

Информация для внесения оплаты за публикацию: - для авторов из зарубежных стран:

НАО «Павлодарский педагогический университет»

БИН 040340005741

ИИК KZ609650000061536309

АО «ForteBank» («Альянс Банк»)

БИК IRTYKZKA

ОКПО 40200973

КБе 16

– для авторов из Казахстана:

Kaspi Gold → ПЛАТЕЖИ → ОБРАЗОВАНИЕ → ОПЛАТА ЗА ВУЗЫ →
ПАВЛОДАР → ПАВЛОДАРСКИЙ ГОСУДАРСТВЕННЫЙ ПЕДАГОГИЧЕСКИЙ
УНИВЕРСИТЕТ (Мира, 60) → ФАКУЛЬТЕТ: ВЫСШАЯ ШКОЛА
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК → КУРС: Язык и литература: теория и практика, статья
→ ФИО → СУММА.

Сканированный вариант квитанции об оплате просим направить электронной почтой на адрес: yazlit_os@pspu.kz.

ОБРАЗЕЦ ОФОРМЛЕНИЯ СТАТЕЙ

МРНТИ 16.01.33

Р. О. Асельдерова*Дагестанский институт развития образования**Махачкала, Россия**<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>**email: rumomarovna@mail.ru***Д.Х. Аринова***Павлодарский педагогический университет**Павлодар, Казахстан**<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>**e-mail: dina-arinova@mail.ru***О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»**

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

Конфликт интересов:

Авторы заявляют об отсутствии конфликта интересов.

Введение

Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
ТекстТекст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
Текст ТекстТекст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст Текст
Текст Текст Текст

Материал и методы

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст.

Результаты и обсуждение

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст. Текст
Текст Текст Текст Текст Текст.

Заключение

Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст. Текст Текст
Текст Текст Текст. Текст Текст Текст Текст Текст.

Список использованной литературы

- Абдіманұлы О., Досанова Н.Ж. Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 2 (182). 2021. Б. 96–106.
- Айтбайұлы Ө. Қазақ әдеби тілі терминологиясының кейбір мәселелері // ҚазССР ҒА Хабарлары. Филология сериясы. 1984. №4. Б. 1–8. <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. Москва: Индрик, 2004.
- Бабалова Г.Г., Кучешева И.Л. Семантическая классификация мифонимов (на материале английского языка) // Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Санкт-Петербург, 2016. С. 61–64.
- Виноградова Л.Н. Славянская народная демонология: проблемы сравнительного изучения. Дис. ... докт. филол. наук. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001. 304 с.
- Қалиев Ғ., Болғанбаев Ә. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік – Словарь, 2006. 264 б.
- Кудеринова К.Б. Вопросы перехода современной казахской письменности на латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 10–1. С. 144–149. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306> (дата обращения: 10.02.2022).
- Сүтжанов С.Н. Рухани алмасу арналары. Павлодар, 2003. 186 б.
- Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям // Европа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлері. Алматы, 1992. Б. 21–26.
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Кера, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10

- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. John Wiley & Sons.

References

- Abdimanuly, O. & Dossanova, N.Zh. (2021). Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition. *KazYY Khabarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(182), 96–106. (in Kaz.).
- Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya seriyasy*, 4, 1–8. (in Kaz.). <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics: Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik. (in Russ.).
- Babalova, G.G. & Kuchesheva, I.L. (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov (na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of the English language)]. In: *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*. Sankt-Peterburg, 61–64. (in Russ.).
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Harris, K.R., Graham, S., & Urdan, T. (Eds). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Kaliyev, G. & Bolganbaev, A. (2006). *Kazirgi kazak tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy*. [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sozdik – Slovar. (in Kaz.).
- Kepa, M. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy*, 10–1, 144–149. Retrieved 28 February 2023 <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306>. (in Russ.).
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.

- Sutzhanov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels]. Pavlodar. (in Kaz.).
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. London: John Wiley & Sons.
- Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. (in Russ.).
- Yanushkevich, A. (1992). Dnevnik i pis'ma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diary and letters from a journey through the Kazakh steppes]. In: *Europa galymdarynyn kazak madenieti turaly oi-pikirleri*. Almaty, 21–26. (in Rus.).

Р. О. Әселдерова

Дағыстан білім беруді дамыту институты

Махачкала, Ресей

Д.Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар, Қазақстан

“ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС” ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы қарастырылады. «Тәуелсіз таксис» термині басқа фактіге қатысты және хабарлау сәтіне қарамастан хабарланатын фактіні белгілеу үшін пайдаланылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты ресейлік ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Біртекті мүшелер білдірген жағдайлардың бір мезгілділігін/бірізділігін ажыратудағы маңызды фактор іс-әрекетті есептеу нүктесі болып табылады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, бір мезгілділік, іс-әрекеттер реттілігі, таксистің икондылығы, сөйлем.

R. O. Asel'derova*Dagestan Institute of Education Development
Makhachkala, Russia***D.Kh. Arinova***Pavlodar Pedagogical University
Pavlodar, Kazakhstan***ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”**

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term “independent taxis” is used to denote a reported fact in relation to another fact and independently to the moment of the message. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the action time of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Сведения об авторе

Руманият Омаровна Әселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистр, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистр, Павлодарский педагогический университет, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Вклад авторов

Асельдерова Р.О. – концептуализация, формальный анализ, методология, написание – обзор и редактирование.

Аринова Д.Х. – методология, программное обеспечение, роли/письмо – первоначальный проект, написание.

GUIDELINES FOR AUTHORS

in the journal focused on philological studies “Тіл және әдебиет: теориясы мен тәжірибесі” / “Язык и литература: теория и практика” / “Language and Literature: Theory and Practice”

1. To submit an article for publication, you need to register on the journal's website <https://yazlit.ppu.edu.kz/>.

Next, fill in the text fields.

Attach 2 article files in doc/docx format (MS Word):

ATTENTION! The first file should contain the full details of the author(s); name the file by the last name of the author(s). The second file should be anonymous without indicating the author(s) details, name the anonymous file “anonymous article”.

NOTE: The journal does not accept articles with more than 2 authors.

Next, you need to sign a public offer – an agreement about the independent nature of the submitted manuscript, consent to check the article for plagiarism, and grant exclusive rights to the publisher.

Review the filled-in details and click the “Submit” button.

The stages and results of the article review will be reflected in your personal account.

2. The article should be no less than 15,000 characters (including spaces) in total, including all article metadata: abstracts, references, author information, etc. Additionally, the volume should not exceed 35,000 characters (including spaces). Works exceeding the specified volume are accepted for publication in exceptional cases upon agreement with the journal's editorial board.

3. The text of the paper begins with the classifier of the IRSTI (International Rubricator of Scientific and Technical Information; determined by the link <http://grnti.ru/>), followed by the initials and surname of the author(s) in bold font, the full name of the organization, city, country, author's ORCID, author(s) email, the title of the article in uppercase bold font, abstract, and keywords. The abstract should consist of 150-200 words, should not contain complex formulas, should not repeat the content and title of the article, should not contain quotations, references to the text of the work, list of sources used. The abstract should be a summary of the results and conclusions of the research.

The article should be typed in 12-point Times New Roman font with one and a half line spacing, 2 cm margins on all sides, and a 1.25 paragraph indent. Examples in the article are highlighted only in italics, without underlining. If necessary to emphasize something within an example, bold font is used. Section headings are highlighted in bold font. Subsections within sections can be numbered with Arabic numerals.

4. The structure of a scientific article includes the following sections: Introduction, Materials and Methods, Results, Discussion, Conclusion, information about funding (if applicable), References. Combining the Results and Discussion sections into one “Results and Discussion” section is permissible.

5. Tables should be included directly in the text of the paper. They must be numbered, have a title, and be accompanied by a reference to them in the text. Figures and graphs should be presented in one of the standard formats: PS, PDF, TIFF, GIF, JPEG, BMP, PCX. Dot drawings should be done with a resolution of 600 dpi. All details on the figures should be clearly visible.

6. References to the sources used are given in the text of the article in round brackets in the following format: (Akhmetov, 2020, p. 23) or (Ibraev, 2018). When listing multiple sources: (Ibraev, 2018; Akhmetov, 2020; Ivanov, 2022). In case of the same publication year of works by one author, the reference is accompanied by a letter symbol: (Ibraev, 2018a), (Ibraev, 2018b).

The list of references should only include works that are cited in the text of the article. The bibliography is arranged in alphabetical order, without numbering. English-language works are placed after works in Kazakh and Russian languages, also in alphabetical order. References to unpublished works, the results of which are used as evidence, are not allowed. The list of references must include at least 4 English-language works from the last 5 years, preferably from the Scopus or Web of Sciences database.

Examples of formatting the list of references are provided in the Article Template on the journal's website.

***ATTENTION!** The editorial board asks authors to distinguish between a hyphen (-) and an en dash (–). The page ranges in the journal or collection, intervals of years, centuries should be formatted using an en dash.

The list of used sources in Kazakh or Russian (depending on the language of the article) is followed by References, i.e. a combination of transliterated (<https://translate.google.com/>) and English-language parts of the used literature, which is arranged in accordance with the APA style (Publication Manual of the American Psychological Association): (<https://apastyle.apa.org/products/publication-manual-7th-edition>), (<https://apastyle.apa.org/style-grammar-guidelines>). In the combination of English and transliterated part of References it is necessary to indicate the official translation of the article, book in English in square brackets. If the article is written in English, References should be followed by the List of Used Literature in Kazakh and Russian languages, depending on the language of the source used. Authors must strictly adhere to the transliteration specified at <https://translate.google.com/>. Other transliteration systems will not be accepted and articles will be returned. Refer to the Article Formatting Template for an example of the combination of the English and transliterated parts of the list of references.

This is followed by information about each of the authors (academic title, institutional address, ORCID, e-mail – in Kazakh, Russian, and English languages).

7. For transparency, we ask that corresponding authors specify contributions to the manuscript using the appropriate CRediT roles. The CRediT taxonomy includes 14 different roles describing the specific contributions of each participant to the scientific results.

Roles: Conceptualization; Data Curation; Formal Analysis; Funding Acquisition; Investigation; Methodology; Project Administration; Resources; Software; Supervision; Validation; Visualization; Roles/Writing – Original Draft; and Writing – Review & Editing.

Note that not all roles may apply to every manuscript, and authors may have contributed with multiple roles.

A description of the contributions of co-authors is provided at the end of the article under the heading “Authors’ contributions” after “Information about authors”.

8. Manuscripts submitted to the editorial office must undergo mandatory Antiplagiat.com (<https://antiplagiat.com/>) checks, and the originality percentage of the article should be **at least 70%**. Subsequently, the articles are sent for anonymous double-blind peer review, with a review period of 2-6 months. All reviews of the article are sent to the author. Articles receiving negative reviews are not reconsidered. Revised versions

of the articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office within the deadlines specified by the editorial board. Articles with positive reviews are submitted to the journal's editorial board for discussion

9. Procedure for Conducting Article Review Articles submitted to the editorial office must undergo an initial technical control at the first stage to ensure compliance with the formatting requirements outlined in these Guidelines and the Article Template on the website. In case of non-compliance with the requirements of the journal, the article is rejected. We remind authors that the formatting of the article is the responsibility of the author(s). The editorial office only provides complete information about the required guidelines, a sample article template, and performs a technical review during the first stage of the article evaluation process. If the author(s) fail the initial technical control 3 times, the article is rejected permanently and will not be accepted for re-consideration by the journal.

After passing the initial technical review and plagiarism check, articles are sent for anonymous double-blind peer review. The review process takes between 2 to 6 months. The author(s) are informed of the review results through their personal account. Articles that receive negative reviews are not accepted for reconsideration.

Corrected versions of articles and the author's response to the reviewer are sent to the editorial office through the author's personal account on the website within the terms specified by the editorial office. Articles with positive reviews are submitted to the Editorial Board for discussion.

The process of article evaluation is transparent, and the author has the opportunity to track its progress through their personal account on the journal's website and communicate with the editorial office via the same platform.

ATTENTION! The editorial office does not engage in discussions with authors regarding article formatting, content, or publication decisions.

10. Payment. The publication fee is 40000 tenge (fourty thousand tenge). Payment is made only upon acceptance of the article for publication, confirmed by the editorial board.

Information for making the publication payment:

- for authors from foreign countries:

NJSC "Pavlodar Pedagogical University"

BIN 040340005741

IIC KZ609650000061536309

JSC "ForteBank" ("Alliance Bank")

BIN IRTYKZKA

OKPO 40200973

BeC 16

- for the authors from Kazakhstan: Kaspi Gold → PAYMENTS → EDUCATION → PAYMENTS FOR UNIVERSITIES → PAVLODAR → PAVLODAR STATE PEDAGOGICAL UNIVERSITY (Mira, 60) → FACULTY: HIGH SCHOOL OF HUMANITIES → COURSE: Language and Literature: Theory and Practice, article → FULL NAME → PAYMENT AMOUNT.

Please send the scanned copy of the payment receipt via email to the following address: yazlit_os@pspu.kz.

ARTICLE TEMPLATE

MRNTI 16.01.33

R. O. Asel'derova

Dagestan Institute of Education Development

Makhachkala, Russia

<https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

email: rumomarovna@mail.ru

D. Kh. Arinova

Pavlodar Pedagogical University

Pavlodar, Kazakhstan

<https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

e-mail: dina-arinova@mail.ru

ABOUT THE CONCEPT OF “INDEPENDENT TAXIS”

Abstract. The article deals with the concept of independent taxis in the Russian syntactic tradition. The term “independent taxis” is used to denote a reported fact in relation to another fact and independently to the moment of the message. This problem was initially considered in their works by many famous Russian scientists, who revealed the correlation of the action time of verbs-predicates. In the theory of functional grammar, the problem of taxis is revealed in relation to the aspectual characteristics of the verb-predicate. An important factor in distinguishing the simultaneity/sequence of situations expressed by homogeneous members is the starting point of the action. Also interesting for the characterization of the category of taxis is the semiotic position about the iconicity / non-iconicity of the reflection of taxis relations in the syntactic and propositional structure of a sentence.

Keywords: independent taxis, simultaneity, sequence of actions, iconicity of taxis, sentence.

Conflict of interests:

The authors declare no conflict of interest.

Introduction

[illegible]

Material and methods

[illegible]

Results and discussion

Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text
Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text Text

Conclusion

[illegible]

References

- Abdimanuly, O. & Dossanova, N.Zh. (2021). Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition. *KazYY Khabarshysy. Filologiya seriyasy*, 2(182), 96–106. (in Kaz.).
- Aytbayuly, O. (1984). Kazak adebi tili terminologiyasynyn keybir maseleleri [Some problems of terminology of the Kazakh literary language]. *KazSSR GA Khabarlary. Filologiya seriyasy*, 4, 1–8. (in Kaz.). <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Arutyunova, N.D. (2004). *Logicheskiy analiz yazyka. Yazyki estetiki: Kontseptual'nyye polya prekrasnogo i bezobraznogo* [Logical analysis of language. Languages of aesthetics: Conceptual fields of beauty and ugliness]. Moskva: Indrik. (in Russ.).
- Babalova, G.G. & Kuchesheva, I.L. (2016). Semanticheskaya klassifikatsiya mifonimov (na materiale angliyskogo yazyka) [Semantic classification of mythonyms (on the material of the English language)]. In: *Aktual'nyye problemy lingvistiki i metodiki prepodavaniya inostrannykh yazykov*. Sankt-Peterburg, 61–64. (in Russ.).
- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Harris, K.R., Graham, S., & Urdan, T. (Eds). (2012). *APA educational psychology handbook* (Vols. 1–3). American Psychological Association.
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Kaliyev, G. & Bolganbaev, A. (2006). *Kazirgi kazak tilinin leksikologiyasy men frazeologiyasy*. [Lexicology and phraseology of the modern Kazakh language]. Almaty: Sozdik – Slovar. (in Kaz.).
- Kepa, M. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Kuderinova, K.B. (2016). Voprosy perekhoda sovremennoy kazakhskoy pis'mennosti na latinskuyu grafiku: predlozheniya i proyekt [Issues of the transition of modern Kazakh writing to the Latin script: proposals and project]. *Mezhdunarodnyy zhurnal prikladnykh i fundamental'nykh issledovaniy*, 10–1, 144–149. Retrieved 28 February 2023 <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306>. (in Russ.).
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2.

- Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Sutzhanov, S.N. (2003). *Rukhani almasu arnalary* [Spiritual exchange channels]. Pavlodar. (in Kaz.).
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. London: John Wiley & Sons.
- Vinogradova, L.N. (2001). *Slavyanskaya narodnaya demonologiya: problemy sravnitel'nogo izucheniya* [Slavic folk demonology: problems of comparative study]. Dis. ... dokt. filol. nauk. Moskva: Institut slavyanovedeniya RAN. (in Russ.).
- Yanushkevich, A. (1992). Dnevnik i pis'ma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diary and letters from a journey through the Kazakh steppes]. In: *Europa galymdarynyn kazak madenieti turaly oi-pikirleri*. Almaty, 21–26. (in Rus.).

Список использованной литературы

- Абдіманұлы О., Досанова Н.Ж. Kazakh poetry of the early XX century in the context of the world poetic tradition // ҚазҰУ Хабаршысы. Филология сериясы. № 2 (182). 2021. Б. 96–106.
- Айтбайұлы Ө. Қазақ әдеби тілі терминологиясының кейбір мәселелері // ҚазССР ҒА Хабарлары. Филология сериясы. 1984. №4. Б. 1–8. <https://doi.org/10.1037/0000144-000>
- Арутюнова Н.Д. Логический анализ языка. Языки эстетики: Концептуальные поля прекрасного и безобразного. Москва: Индрик, 2004. 369 с.
- Бабалова Г.Г., Кучешева И.Л. Семантическая классификация мифонимов (на материале английского языка) // Актуальные проблемы лингвистики и методики преподавания иностранных языков. Санкт-Петербург, 2016. С. 61–64.
- Виноградова Л.Н. Славянская народная демонология: проблемы сравнительного изучения. Дис. ... докт. филол. наук. Москва: Институт славяноведения РАН, 2001. 304 с.
- Қалиев Ғ., Болғанбаев Ө. Қазіргі қазақ тілінің лексикологиясы мен фразеологиясы. Алматы: Сөздік – Словарь, 2006. 264 б.
- Кудеринова К.Б. Вопросы перехода современной казахской письменности на латинскую графику: предложения и проект // Международный журнал прикладных и фундаментальных исследований. 2016. № 10–1. С. 144–149. URL: <https://applied-research.ru/ru/article/view?id=10306> (дата обращения: 10.02.2024).
- Сүтжанов С.Н. Рухани алмасу арналары. Павлодар, 2003. 186 б.
- Янушкевич А. Дневник и письма из путешествия по казахским степям // Европа ғалымдарының қазақ мәдениеті туралы ой-пікірлері. Алматы, 1992. Б. 21–26.

- Jackson, L.M. (2019). *The psychology of prejudice: From attitudes to social action* (2nd ed.). American Psychological Association. <https://doi.org/10.1037/0000168-000>
- Kabir, J.M. (2016). *Factors influencing customer satisfaction at a fast food hamburger chain: The relationship between customer satisfaction and customer loyalty*. Doctoral dissertation, Wilmington University.
- Кепа, М. (2017). *Slavic Daemons: The Good, the Bad & the Ugly*. Retrieved 20 March 2023 from <https://culture.pl/en/article/slavic-daemons-the-good-the-bad-the-ugly#>
- Kesharwani, P. (Ed.). (2020). *Nanotechnology based approaches for tuberculosis treatment*. London: Academic Press.
- Malmberg, B. (1963). The Functions of Language. In: *Structural Linguistics and Human Communication. Kommunikation und Kybernetik in Einzeldarstellungen*, 2. Berlin, Heidelberg: Springer, 159–164. https://doi.org/10.1007/978-3-662-13066-7_10
- Nurtazina, Ye. (2013). Effective Communicative Strategies and Tactics in Verbal Aggression Situations. *World Applied Sciences Journal*, 24(6), 822–825.
- Temirgazina, Z., Nikolaenko, S., Akosheva, M., Luczyk, M., & Khamitov, G. (2020). Naive anatomy in the Kazakh language world picture in comparison with English and Russian. *XLinguae*, 13(2), 3–16. <https://doi.org/10.18355/XL.2020.13.02.01>
- Torino, G.C., Rivera, D.P., Capodilupo, C.M., Nadal, K.L., & Sue, D.W. (Eds.). (2019). *Microaggression theory: Influence and implications*. London: John Wiley & Sons.

Р. О. Әселдерова

Дағыстан білім беруді дамыту институты

Махачкала, Ресей

Д.Х. Аринова

Павлодар педагогикалық университеті

Павлодар, Қазақстан

“ТӘУЕЛСІЗ ТАКСИС” ҰҒЫМЫ ТУРАЛЫ

Аңдатпа Мақалада орыс синтаксистік дәстүріндегі тәуелсіз таксис ұғымы қарастырылады. «Тәуелсіз таксис» термині басқа фактіге қатысты және хабарлау сәтіне қарамастан хабарланатын фактіні белгілеу үшін пайдаланылады. Бұл мәселені алғашында көптеген атақты ресейлік ғалымдары өз еңбектерінде қарастырды, олар предикат етістіктерінің әрекет ету мерзімі арасындағы байланысты анықтады. Функционалды грамматика теориясында таксис мәселесі етістік-баяндауыш аспектілік сипаттамаларымен байланысы ашылады. Біртекті мүшелер білдірген жағдайлардың бір мезгілділігін/бірізділігін ажыратудағы маңызды фактор іс-әрекетті есептеу нүктесі болып табылады. Сондай-ақ, таксис категориясының сипаттау барысында сөйлемнің синтаксистік және пропозициялық құрылымында таксис қатынастары көрінуінің иконикалық / иконикалық емес семиотикалық ұстанымы қызықты болып табылады.

Түйінді сөздер: тәуелсіз таксис, бір мезгілділік, іс-әрекеттер реттілігі, таксистің икондылығы, сөйлем.

Р. О. Асельдерова

*Дагестанский институт образования
Махачкала, Россия*

Д. Х. Аринова

*Павлодарский педагогический университет
Павлодар, Казахстан*

О ПОНЯТИИ «НЕЗАВИСИМЫЙ ТАКСИС»

Аннотация. В статье рассматривается понятие независимого таксиса в русской синтаксической традиции. Термин «независимый таксис» используется для обозначения сообщаемого факта в отношении к другому факту и независимо к моменту сообщения. Эту проблему изначально рассматривали в своих трудах многие известные российские ученые, которые выявляли соотношение времени действия глаголов-сказуемых. В теории функциональной грамматики проблема таксиса раскрывается во взаимосвязи с аспектуальными характеристиками глагола-сказуемого. Важным фактором в разграничении одновременности/последовательности ситуаций, выраженных однородными членами, является точка отсчета действия. Также интересным для характеристики категории таксиса выступает семиотическое положение об иконичности / неиконичности отражения таксисных отношений в синтаксической и пропозициональной структуре предложения.

Ключевые слова: независимый таксис, одновременность, последовательность действий, иконичность таксиса, предложение.

About the authors

Руманият Омаровна Әселдерова, филология ғылымдарының кандидаты, доцент, Дағыстан білім беруді дамыту институты, Махачкала, Ресей. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Руманият Омаровна Асельдерова, кандидат филологических наук, доцент, Дагестанский институт развития образования, Махачкала, Россия. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Rumaniyat Omarovna Asel'derova, Candidate of philological science, associate professor, Dagestan Institute of Education Development, Makhachkala, Russia. ORCID: <https://orcid.org/0000-0003-4261-6703>

Динара Холдарқызы Аринова, магистранты, Павлодар педагогикалық университеті, Павлодар, Қазақстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Динара Холдаровна Аринова, магистрант, Павлодарский педагогический университет, Высшая школа гуманитарных наук, Павлодар, Казахстан. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Dinara Kholdarovna Arinova, master's student, Pavlodar Pedagogical University, Pavlodar, Kazakhstan. ORCID: <https://orcid.org/0000-0002-6061-3672>

Authors' contributions

Aselderova R. O. – conceptualization, formal analysis, methodology, writing – review and editing.

Arinova D. Kh. – methodology, software, roles/writing – initial draft, writing.

Басуға 10.12.2025 ж. қол қойылды.
Форматы 70×100 1/16. Кітап-журнал қағазы.
Көлемі 8,5 шартты б.т. Таралымы 300 дана.
Бағасы келісім бойынша.
Тапсырыс №1563

Подписано в печать 10.12.2025 г.
Формат 70×100 1/16. Бумага книжно-журнальная.
Объем 8,5 уч.-изд. л. Тираж 300 экз.
Цена договорная.
Заказ №1563

Редакционно-издательский центр
Павлодарский педагогический университет им. Ә. Маргулана
140002, г. Павлодар, ул. Олжабая батыра, 60
Контакты: e-mail: yazlit_os@pspu.kz, yazlit@pspu.kz